

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

29. AASTAKÄIK 2017 NUMBER 3 (336)

Sada aastat õigusteoreetik Ilmar Tammelo sünnist	
<i>Michael D. Kirby</i>	387
<i>Tõlkinud Kalle Hein</i>	
Meie rahvuslikud tuvid	
<i>Toomas Kiho</i>	411
Millele nad lootsid?: Eesti Rahvaerakonna ja Eesti Maa- rahva Liidu maapoliitika ning selle kujunemine 1919. aasta maaseaduse eel	
<i>Eli Pilve</i>	413
Euroopa Liidu ühine põllumajanduspoliitika — kas ka päriselt roheline?	
<i>Aleksei Lotman, Kuno Kasak</i>	444
Miks vaadata loomi?	
<i>John Berger</i>	466
<i>Tõlkinud Silver Rattasepp</i>	
Luulet	
<i>Indrek Hirv</i>	491
D. H. Lawrence: Loodus, tehnika ja seade-stu	
<i>Indrek Männiste</i>	496

Eestistades Bioni: Wilfred R. Bioni metapsühholoogiline
käsitlus mõtlemisest. II

Meelis Sütt, Ants Parktal....524

Abstracts

.....550

Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike kahe uue teadusha-
ru vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt. XVI

Galileo Galilei557

Tõlkinud Mailis Põld

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Fotogravüürid lk 410, 443, 465, 490, 523:

OVE MAIDLA (sünd. 1959) oli aastatel 1986–1996 Eesti Televisioo-
ni operaator, 1996–1999 Liivimaa Kroonika ja Eesti Kirjandusmuu-
seumi fotograaf, 1999–2005 ajalehe Postimees fotograaf, 2005–2009
Tartu Ülikooli foto- ja videotalituse juhataja ja 2009–2014 Tartu Üli-
kooli multimeedia talituse juhataja; praegu vabakutseline kunstnik.

SADA AASTAT ÕIGUSTEOREETIK ILMAR TAMMELO SÜNNIST

Michael D. Kirby

Tõlkinud Kalle Hein

Ilmar Tammelo õpetas 1950. ja 1960. aastatel tervele põlvkonnale Austraalia juristidele Sydney ülikoolis õigusteadust ja õigus-teooriat. Ta oli sündinud 25. veebruaril 1917 Narvas kooliõpetajate Richard-Friedrich Eichelmanni ja tema naise Johanna noorima pojana. Isa hukkus 1919. aastal, võideldes Eesti Vabadussõjas Vene bolševistlike vägede vastu.¹ 1935. aastal võtsid Ilmar ja ta ema endale eestipärase nime Tammelo, mille all Ilmarit hiljem Austraalias tunti (Blackshield 2012: 487).

Aeg, mil Ilmar Tammelo sündis, erines põhjalikult sellest, milles ta hiljem elas. Tema sünd langes kokku 1917. aasta Veebruarirevolutsiooniga Venemaal. Too pöördeline sündmus oli omakorda tingitud Vene keisririigile Esimeses maailmasõjas osaksaanud tohututest kaotustest ja kannatustest ning üldisest pettumisest reformimata keisrivalitsuses.

Tõlgitud käsikirjast “The centenary of Ilmar Tammelo: Theorist of justice”.

¹Ühe versiooni järgi hukkus Richard Eichelmann õnnetusjuhtumi tagajärjel, kui ta “Rakvere läheduses, hobuse selga istudes, kogemata kombel oma püssi läbi” surma sai. Vt K. Aer, “Narvast”. — *Postimees*, nr 14, 30./17. jaanuar 1919, lk 2. Hukkamise kohta Soldino lahingus või Vaivara all vt Peeter Järveld, “Ilmar Tammelo kujunemislugu teadlaseks ja tema varajased tööd”. — *Akadeemia* 2009, nr 8, lk 1565–1566. *Toim.*

Tammelo sünni ajal kuulus Eesti Vene keisririigi koosseisu. Eesti seisund sattus vaekausile keiser Nikolai II trooniltõukamisega ja bolševistliku revolutsiooniga, mis tegi lõpu Romanovite dünastia valitsemisele Venemaal. Pärast Oktoobrirevolutsiooni 1917. aasta lõpu poole ja sellele järgnenud Eesti okupeerimist Saksa vägede poolt kuulutas Eesti end ametlikult Venemaast sõltumatuks. Saksa keisririigiga sõlmitud Brest-Litovski rahulepingu järgi loobus Vene valitsus nõudmistest Eesti vastu. Kui pärast 1918. aasta 11. novembri vaherahu lahkusid Eestist ka Saksa okupandid ja lõppes bolševistliku Venemaa vägede vastu peetud võitlus, mis oli uuesti puhkenud 1919. aastal ja milles sai surma Tammelo isa, taastas Eesti 1920. aastal oma suveräänsuse. Noor Ilmar kasvas üles iseseisvas Eesti Vabariigis, mis püsis Teise maailmasõjani.

Tammelo hilisem kolleeg Sydney ülikooli õigusteaduskonnas professor Anthony R. Blackshield on kirjutanud tema kohta käiva artikli *Austraalia biograafilises leksikonis*. Tammelo noorusaega käsitledes ütleb ta:

Ilmarile meeldis öelda, et esimesel aastal õppis ta Tartu ülikoolis (*mag. iur.* 1943) Eesti õigust; teisel aastal tungisid sisse Nõukogude väed ja ta õppis nõukogude õigust; kolmandal aastal vallutasid Eesti sakslased ja ta õppis Saksa õigust.² Pärast kraadiõpinguid Saksamaal Freiburgis ja Marburgi Philippi ülikoolis (*dr. iur.* 1944) võttis ta vastu eradotsendi koha Heidelbergi ülikoolis, kus [...] töötas koos suure õigusfilosoofi Gustav Radbruchiga (Blackshield 2012: 488).

Tammelo rahvusvaheliste kogemuste ring laienes peatselt veelgi, kui ta 1948. aastal rändas Austraaliasse, saanud selleks abi riiklikust rändetoetusprogrammist, mille eesmärk oli soodustada sisserännet Euroopast. Hiljem polnud tema üliõpilastel Sydney ülikooli õigusteaduskonnas aimugi, et teadlane, kes neile loenguid peab ja õiguselast õpetust jagab, oli sõidutoetuse saamise tingimusena alla kirjutanud sisuliselt orjastavale kaheaastasele

²Ilmar Tammelo õppis Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas 1937–1943. *Toim.*

teenistuslepingule. Seda täites töötas ta kaks kuud Bonegilla sisserändajate vastuvõtu- ja koolituskeskuses ning hiljem Mathouras ja Wagga Waggas, kuhu ta tööle määrati (Blackshield 2012: 488). Lisakoormaks neil aastail oli tuberkuloosidiagnoos, mis nõudis kuudepikkust viibimist haiglas. Sellegipoolest oli Tammelo täis otsusekindlust jätkata Austraalias oma varasemat õigusteadlase ja õppejõu karjääri. Hoolimata leebest käitumisviisist, mille tunnistajaks tema üliõpilased olid, iseloomustas Tammelot hirmuäratav tahtejõud ja keskendumine tööle.

Tammelo õppis õigusteadust ja filosoofiat Melbourne'i ülikoolis (MA 1951) professor Wolfgang G. Friedmanni käe all. Sel ajal abiellus ta ka oma esimese naise, õpetajanna Hilda Uibopuu-ga, kes oli samuti rännanud Austraaliasse Eestist. Tammelol oli kõvasti õnne, et just sel ajal võeti ta uurimisassistendina (Mori-son 1991: 122) tööle Sydney ülikooli õigusteaduse ja rahvusva-helise õiguse osakonna väikesesse kosmopoliitilisse enklaavi, mi-da juhtis professor Julius Stone. Stone oli silmapaistev Inglismaal sündinud teadlane ja õppejõud, kes oli juba omandanud rahvusva-helise maine õigusteaduse ja rahvusvahelise õiguse alal. Kumma-lisel kombel oli Stone'i perekond algselt elanud Leedus — Eesti lähedal asuvas Balti riigis —, kust nad oli rännanud Inglismaale Leedsi.

Milles täpselt Tammelo ülesanded seisnesid, kui ta väikeses-se Stone'i ringi vastu võeti, ja kuidas see kontakt üldse alguse oli saanud, on ebaselge. Võimalik, et Tammelo oli algul vabatahtlik, keda Stone kasutas tema põhjalike teadmiste tõttu Saksamaa ja muu Euroopa õigustraditsiooni kohta ning tema erakordsete ling-vistiliste võimete tõttu. Väidetavalt suutis Tammelo soravalt kõ-nelda ja lugeda 15 keeles, sealhulgas isegi esperanto keeles, mi-da ta ka ise praktiseeris ja propageeris (Blackshield 2012: 489). Tammelo avas üldisele õigusele³ orienteeritud Sydney ülikooli õigusteaduskonnas ukse hoopis teistsugustele Euroopa juuratra-ditsioonidele. See oli seda hinnatavam, et sajandi keskel oli üldi-se õiguse esindajate seas laialt levinud veendumus selle ainuõig-

³Ingl k *common law* — USAs, Suurbritannias ja endistes Suurbri-tannia asumaades kehtiv õigussüsteem (nimetatud ka Angloameerika õiguseks), mis suures osas põhineb pretsedentidel. *Tlk.*

suses ning Inglise positivistlikku õigus- ja õiguse õpetamise traditsiooni, mis oli tol ajal Austraalias, sealhulgas Sydney ülikooli õigusteaduskonnas ülekaalus, peeti peaaegu enesestmõistetavalt teistest paremaks.

Tammelo mõistis, et kui ta tahab sellel uuel maal endale seatud eesmärkidele lähemale jõuda, peab ta tagasi pöörduma õigusteaduse uurimise ja õpetamise juurde ning endale selgeks tegema üldise õiguse võttestiku. 1957. aastal avaldas ta oma ainsa ajakirjas *Australian Law Journal* ilmunud artikli. See käsitleb spetsiifilist ja üksjagu kitsast riigiõiguslikku teemat “Vastuolude tuvastamine riigi ja osariigi seaduste vahel” (Tammelo 1957). Selles ütleb ta enda kohta, et on Stone’i osakonna teadur. Ta tänab abi eest George Denys Needhami, kes oli tol ajal Sydney advokatuuri liige ja hiljem Uus-Lõuna-Walesi ülemkohtu kohtunik. Samuti mainib ta kiitvalt “Sydney ülikooli õigusteaduskonna seminare, mis ärgitasid seda artiklit kirjutama” ja tänab “abi eest artikli valamiselle selle praegusesse vormi” üliõpilast Andrew Hillerit ja igitoimekat Zena Sachsi, kes oli õigusteaduskonna lõpetanud ning tegutses Stone’i isikliku assistendina, valvates ühtlasi ligipääsu Stone’ile ja tema osakonnale.

Asutuses, kus üldiselt andsid tooni edukate erapraksises tegutsevate spetsialistide seast valitud osalise töökoormusega õppejõud, oli Stone’i osakond omamoodi eksootiline saar, mille asukad seadsid kahtluse alla üldise õiguse eeldused ja metodoloogia. Need õppejõud pidasid loenguid peaaegu kõikides ainetes, mis olid ette nähtud professorikutse omandamiseks, ning tegutsesid seejuures koos väikese hulga andekate koosseisuliste üldise õiguse pooldajatega. Paljud neist viimastest suutsid vaevu varjata oma jääst põlgust (kui nad üldse püüdsid seda varjata) “teoreetilise” ja “akadeemilise” õigusekäsituse vastu, mis arvati valitsevat Stone’i juhitud osakonnas.⁴

Stone’i osakonnas oli nende pilvedes hõljuvate õpetlaste arhetüübiks Tammelo. Ta ei võtnud omaks mitte ainult juriidilise realismi seisukohti, nagu neid õpetas Stone, toetudes traditsiooni

⁴Konflikti ajalugu ulatus tagasi aega, mil Julius Stone valiti ülikoolivälise kandidaadina õigusteaduse ja rahvusvahelise õiguse Challise õpetooli juhatajaks (vt Mackinolty 1991).

le, mida esindas Harvardi ülikooli õigusteaduskonna professor Roscoe Pound. Temas näis ka poolehoidu ja isegi vaimustust tekitavat peaaegu iga uus idee, mille mõnes loengus või seminaris esitas kas või kõige kogenematum üliõpilane. Säärane ketserlik suhtumine õigusdoktriini oli paljude üldise õiguse osakonna töötajate meelest pühaduseteotus. Sellel suuremal osakonnal lahus kohustus koolitada üliõpilasi niisugustes põhilistes õigusteaduse valdkondades nagu kriminaal- ja abieluõigus, tõendid menetlusõiguses, äriühingu- ja kaubandusõigus, abielulahutus, süüdimatus, pärimisõigus ja esialgu igas teiseski praktilise õiguse harus. Lähenemisviiside lahknevuse tõttu tundus mõnikord, nagu oleks üldise õiguse esindajate ning õigusteaduse ja rahvusvahelise õiguse osakonna töötajate vahel käimas sõda. Tammelo heiskas Stone'i lipu masti ühe kommentaariga, mille ta sisuliselt paigutas joonealusesse märkusse oma seaduste ja põhiseaduse vastuolusid käsitlevas artiklis, öeldes:

Kui mõelda sellele, et kohtunike ülesanne pole mitte ainult seadust rakendada, vaid ka seadust arendada, siis on võimalik ja vabest isegi paratamatu, et nende tõlgenduspüüdluste juurde kuulub ka loov tegevus; seaduse tõlgitsemine on teatud määral juriidiline konstrueerimine, s.t seaduse loomine. Ja loova tegevuse puhul on võib-olla kohatu otsida kriteeriume, mis seda täielikult toetaksid (Tammelo 1957: 501, märkus 34).

Väide, et Austraalia kohtunikel on oma tegevuses, sealhulgas kohtuliku tõlgendamise vallas, täita mingi loov roll, polnud tol ajal tunnustust leidnud ja mõnikord seda isegi eitati. Positiivistlikku traditsiooni järgiv Austraalia kohtunikukond, praktiseerivad juristid ja üldise õiguse pooldajad olid enamjaolt seisukohal, et kohtuniku ülesanne on lihtsalt õigeid reegleid rakendades juba olemasolev seadus üles leida. Selle vaate järgi kaotaks seadus mõtte, kui ta poleks juba varem olemas, ja sõltuks kohtuniku valikust. Niisuguse valikuvõimaluse möönmist pidasid paljud ekslikuks ja ka ohtlikuks. Tammelo, kes oli pääsenud nii paljude tegelike sõdade ohtudest, oli võib-olla ebatheadlikult, kuid ustavusest Stone'ile tõstnud pea üle kaitsevalli — ehkki õige pisut — sõjas, mis käis Sydney ülikooli õigusteaduskonnas.

ASLP, IVR⁵ JA NÕUKOGUDE ÕIGUSE UURIMINE

Stone'i kirjutatud nekroloogi järgi, mis avaldati 1982. aastal (Stone, Moens 1982), töötas Tammelo aastatel 1958–1964 Sydney ülikooli õigusteaduskonnas õigusteaduse ja rahvusvahelise õiguse dotsendina. 1965. aastal edutati ta abiprofessoriks,⁶ kellele ta töötas 1973. aastani. See ametikoht võimaldas jätkata uurimistööd, ilma et tal olnuks kohustust pidada üliõpilastele loenguid või parandada nende eksamitöid. Just ajal, mil ta töötas dotsendina, õppisin mina koos oma õigusteaduse kaasbakalaureusega 1962. aasta lennust (Kirby 2012) tundma Tammelot õigusteaduse lektorina. Stone oli tol ajal ette võtnud suure töö (isegi enda kohta) ja kirjutas ümber oma palju kiidetud teksti *Õiguse pärusmaa ja ülesanded* (Stone 1946). Ta oli ka sageli välismaal, pidades kutsutud esinejana loenguid ning lastes end austada tunnustatud õpetlase ja kirjamehena.

Et lõpule viia oma *magnum opus*'e ajakohastamise tööd, jagas Stone materjali kolme uude raamatusse. Need avaldati järjekorras pealkirjade all *Õigussüsteem ja juristide arutluskäigud* (Stone 1964), *Inimlik seadus ja inimlik õigus* (Stone 1965) ning *Seaduse ja õigluse sotsiaalsed mõõtmised* (Stone 1966). Igähes neist uutest köidetest avaldab Stone ohtralt tunnustust Tammelole. *Õigussüsteemis* nendib ta, et kõigi oma abiliste seast on ta just temale eriti palju tänu võlgu:

Suurim tänu kuulub dr Ilmar Tammelole [...] mitte ainult tema paljude väärtuslike publikatsioonide eest, vaid ka selle eest, et ta on teinud mulle kättesaadavaks suure hulga kirjasõna, eriti mis puudutab praegusaja Mandri-Euroopa mõtteviisi, ning seni

⁵ASLP — Australian Society of Legal Philosophy (Austraalia Õigusfilosoofia Ühing); IVR — Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie (Rahvusvaheline Õigus- ja Sotsiaalfilosoofia Ühing). *Tlk.*

⁶Austraalia akadeemiliste ametikohtade viieastmelisel skaalal (A, tutor — E, professor) vastab “dotsent” kolmandale (C, senior lecturer / senior research fellow) ja “abiprofessor” neljandale astmele (D, associate professor / reader). *Tlk.*

avaldamata käsikirju, samuti tema virgutava mõju eest Austraalia Õigusfilosoofia Ühingu esimese presidendina. Nii erinevates valdkondades nagu eksistentsialism ja juriidiline loogika on dr Tammelo oma püsivate jõupingutustega sundinud mind üle saama mõnest üsna anglosakslikust antipaatiast. Ta on mind veennud, et isegi kui ma pole usklik, ei saa ma jääda ühtaegu ausaks ja pilkajaks. Samuti on ta aidanud mul paika seada raamistikku, milles see hii-gelsuur inimõtte valdkond, mida ma 1946. aastal hõlmata püüdsin, oleks endiselt sidusalt esitatav, ja säilitada meie ümber vaimset õhustikku, mis soodustaks selle ülesande täitmist. Sugugi mitte tühiseima teenena “avastas” ta seejuures hulga entusiastlikke üliõpilasi, kelle ta uurimisassistentidena mulle appi saatis (Stone 1964: vii).

Veel leidub neis “järglaskõidetes” tunnustus- ja tänusõnu juristidele, filosoofidele ja sotsioloogidele, kellest paljud tegutsesid Austraaliast kaugel olevates ülikoolides ja riikides, kus üldine õigus ei kehti. Seal on nimetatud ka psühholooge, diplomaate ja keeleteadlasi, kellest muidu polnud tolle aja Austraalia ülikoolide õigusteaduskondades peaaegu midagi kuulda ega näha olnud. On selge, et Tammelo oli õhutanud Stone'i omaks võtma senisest avaramat käsitust õigusdiskursusest, õiguse olemusest, sisust ja otstarbest.

Teatud määral hakkas Stone'i uurimusi mõjutama Tammelo enda viis kasutada teadustegevuses õigusüliõpilaste abi. Ka mulle endale said *Sotsiaalsetes mõõtmetes* osaks tänusõnad.⁷ Täpsemalt avaldas Stone mulle tänu uurimistöö eest seoses ühe tema raamatu peatükiga, mis käsitleb nõukogude ja marksistlikku õigust.⁸ 1966. aastal oli möödapääsmatu, et Stone'i-sugune autor, püüdes anda kõikehõlmavat ülevaadet maailmas ettetulevatest lähenemisviisidest seadustele ja õiguskorrale, võtaks vaatluse alla

⁷“Olen tundnud rõõmu ja palju õppinud korduvatest vestlustest [...] hr M. D. Kirbyga, kes kogus ja süstematiseeris hulga materjali 10. peatüki esimese visandi tarvis, mis käsitleb nõukogude marksistide vaateid riigi väljasuremisele. Ehkki ta arvatavasti ei nõustu minu käsitlusviisi ega järeldustega, oli meie ideede kokkupõrge kirjutamise ajal mulle hindamatu stiimul.”

⁸10. ptk: “Õiguse sõltuvus: Nõukogude marksistlik teooria” (Stone 1966).

ka küsimuse, kuidas suhtuvad õigusse Nõukogude Liit ning tema satelliidid ja liitlased. Lähenemas oli bolševike revolutsiooni 50. aastapäev. Tolle aja meeleolu on praegu raske uuesti tabada. Geograafilised tõsiasiad näisid kinnitavat Nõukogude mõjusfääri laienemist. Hiina oli langenud. Nii mõnigi teine riik, sealhulgas Vietnam, tundus samuti kalduvat ühinemise poole kommunistliku blokiga. Eriti vastuvõtlikud marksistlikele ideedele ja teooriatele riigist ja selle seadustest paistsid olevat äsja iseseisvuse saavutanud ning mitteühinemisliikumisse kuulunud endised Euroopa riikide kolooniad. Tuumarelvade väljaarendamine Nõukogude Liidus ja Maa tehiskaaslase Sputnik lennutamine kosmosesse näisid demonstreerivat nõukogude teaduse esmaklassilist ja geniaalset loovust. Polnud peaaegu ühtki märki selle kohta, et kõigest 25 aasta pärast võiks Nõukogude Liit kokku variseda.

Stone'i osakonna töötajate seas Sydneys oli aga õpetlane, kes oli isiklikult läbi elanud kaks sissetungi oma riiki, Eestisse; kes tundis võimu, millele see maa nüüd nõukogude sotsialistliku vabariigina allutatud oli; ning kes rääkis ja luges soravalt vene keelt. See viimati mainitud oskus andis Tammelole ainulaadse võimaluse tutvuda nõukogude teadlaste ja riigijuhtide poliitika- ja õiguslaste kirjutistega. Peale selle aitas tal teooriat mõista ja seletada aga ka tema enda perekonna teadlikkus ühe Nõukogude vabariigi argielu karmist tegelikkusest.

Just siit sai alguse minu kokkupuude Tammelo uurimishuvidega. Nagu teisedki 1962. aasta vilistlased olin ma olnud kursusel, keda Tammelo oli juhendanud ja kellele ta oli loenguid pidanud. Ma olin märganud, kui jäägitult sõbralikult ja toetavalt ta oma üliõpilastesse suhtus; kuidas ta oli nendega läbi käies üht-aegu julgustav ja inimesena väga reserveeritud; kuidas ta erutus, kui nad talle mõne värske idee andsid. Avastamisrõõm haaras teda kiiresti. Ta silmad läksid entusiasmist põlema. Otsekohe loobus ta loengut pidades oma passiivse võitu kõnemaneeerist ning temast hoovas lustakust ja naudingut. Ta tõepoolest armastas uusi ideid ega suhtunud nende allikatesse sugugi üleolevalt. Tõsiasi, et need tulid üliõpilastelt, ei pisendanud neid ega muutnud neid kõlbmatuks. Stone'i vaenlastel ja skeptikutel oli mõnes mõttes lihtne Stone'i mitte sallida. Ta oli terav, otsekohene ning tundis väga hästi Angloameerika õigussüsteemi ja -traditsiooni. Ta võis

üldise õiguse süsteemis olijana seestpoolt väidelda selle tugevate ja nõrkade külgede üle. Ta oli avaldanud ohtralt kirjutisi üldise õiguse kohta, eriti tõendamisõiguse vallas. Ja juristidest lugejaskonna kõrval jõudis ta ka palju laiema publikuni oma kirjatöid selgitavate raadiosaadete kaudu, mis kogusid üle riigi tohutul hulgal kuulajaid nii sõja ajal kui ka pärast selle lõppu. Sellesama sõja puhkedes oligi ta Austraaliasse saabunud, olles enne töötanud Aucklandi ülikooli õigusteaduskonna dekaanina (vt Stone 2014⁹).

Tammelo oli Stone'i kui laia joonega ja mõnikord jämedakoelise avaliku elu tegelase vastand. Ta oli leebe, rahulik ja alati sõbralik. Ühtlasi oli ta silmanähtavalt võõramaalane. Teda oli peaaegu võimatu mitte sallida, ehkki kriitikud nägid teda mõnikord inimesena, kes on pärit teiselt planeedilt. Mitte kõiki ta üliõpilasi ei paelunud tema loengute pidamise viis või nende sisu. Enamik neist õppis töö kõrvalt, tormates oma igapäevastele loengutele toimekast büroost, kus nad tegelikult täitsid ametnikena juba erialast väljaõpet nõudvaid ülesandeid. Nende meelest jäid Tammelo õigusfilosoofilised mõttemõlgutused kaugele probleemidest, millega nemad oma kontorites ja vähenõudlikes kohtusaalides silmitsi seisisid.

Pärast bakalaureusekraadi omandamist 1965. aastal alustasin ma õpinguid kursusepõhise magistrikraadi saamiseks. See oli Sydney ülikooli pakutud uus võimalus, sest seni oli magistrikraadi antud ainult väitekirja eest. Ma olin esimesel kursusel, mis sellise kraadiga lõpetas. See nõudis teatud hulga kursuste läbivõtmist, mille kohta pakuti hilispärastlõunasi loenguid, ja lühikese kirjaliku töö esitamist mõnel heakskiidetud algupärasel uurimisteemal.

Minu otsus valida see kursus ja Stone'i algatatud projekt "järglaskoidete" saamiseks oma *Õiguse pärusmaale* viisid üheskoos mu veelgi tihedama koostööni Tammeloga nõukogude õiguse teemal.

Ma avastasin, et Tammelo oli kulutanud kuid (võib-olla aastaid), tõlkides tohutul hulgal nõukogude õigusteoreetikute ja riigi-

⁹Selles toodud tekstid olid varem esitatud Austraalia riigiraadios.

juhtide kõnesid nõukogude õiguse väidetava olemuse ja iseärasuste kohta. Tammelo enda hinnang nõukogude õiguse tegelikkusele kajastus tema 1948. aasta otsuses emigreeruda pigem Austraaliasse kui pöörduda tagasi Eestisse, kus tal oli perekond ja kus ta oli omandanud juurakvalifikatsiooni. Või jääda Saksamaale, mille õigussüsteemi ta samuti tundis ja kus tal oli tutvusi, sealhulgas sõjajärgsete õpetlaste seas ning valitsusringkondades, mis olid palganud teda täitma õiguslaseid ülesandeid. Vaevalt oleks ta veel selgemini saanud väljendada oma arvamust marksistliku ja nõukogude õiguslase mõtlemise kohta kui otsusega rännata okupeeritud Eestist kõige kaugemale jäävasse maakera paika. Ent ometi ei kuulnud ma temaga Nõukogude riikide seadustikku arutades kordagi, et ta oleks ilmutanud isiklikku vaenulikkust sealsete inimeste või venelaste suhtes või väljendanud kindlat poliitilist arvamust nende õigussüsteemi kohta. Ta jäi alati neutraalseks teadlaseks. Tema ülesanne, nagu ta ise seda nägi, oli hoida looduse ees peeglit ja kirjeldada sellel nähtavaid kujutisi, analüüsida ja selgitada kõiki ilmnevaid plusse ja ka miinuseid.

Autorite ring, kelle kõnesid ja artikleid Nõukogude seaduste kohta Tammelo tõlkis, ei piirdunud sugugi ainult teadlaste ja õpetlastega. Tõlgitud tekstide seas oli palju Jossif Stalini, tema järglaste ja teiste lähimineviku poliitiliste juhtide kõnesid. 1960. aastate keskpaiga Austraalia juuratudengile pakkusid suurimat huvi NSV Liidu Kommunistliku Partei häälekandja *Pravda* üksikajalike ülevaadete värsked ingliskeelsed tõlked, milles kajastusid vaated ortodoksse marksistliku filosoofia rakendamisele Nõukogude poliitikas, õigusloomes, kohtuotsustes ja justiitshalduses. Inimesele, kes elas inglise keelt kõnelevas parlamentaarses demokraatias, nagu Austraalia seda oli, tundusid Nõukogude esindajate peened eritelud, milles sageli oli vaatluse all mõni ähmane marksistliku filosoofia pisiasi, ääretult kummalised. Nende tolle aja lähimateks analoogideks — kui tahta neid täielikult mõista — olid vahest Püha Tooli kuuria kirjutised, milles tunti kohustust värskendada ja selgitada sisuliselt poliitilisi seisukohti viitega kooskõlale pühakirja ja varasemate otsustega. Või kui minna tagasi keskaja Inglismaale, siis salvitud kuningas ja teda teenivad ametnikud, püüdes selgitada oma abielu puudutavaid või muid seesuguseid poliitilisi otsuseid, tundsid ilmselt kohustust toetuda

ristikiriku evangeeliumidele. Minu ajal polnud lääne poliitilises retoorikas midagi ligilähedaseltki sellesarnast. Isegi säärane veidi varasem lääne ideoloog nagu John Foster Dulles, president Eisenhoweri aegne USA riigisekretär, ei küündinud oma kõnedes ega seisukohavõttudes nõukogude kolleegide kirjatöödeni, mis kubesid viidetest Marxi, Engelsi ja Lenini pühadele tekstidele ning neist võetud tsitaatidest.

Tammelo näitas mulle suurt *foolscap*-möödus¹⁰ paberilehtede virna oma tõlgetega, millest mõned ulatusid aastakümnete taha, kuid enamik oli siiski seotud meie kaasaegsete juhtidega, teiste seas Nikita Hruštšoviga. Oli tüüpiline, et tolle aja riigijuht asus selgitama mõnd nõukogude õiguse aspekti. Tema analüüsile järgnesid enamasti tsitaadid Karl Marxi filosoofiaalastest kirjatöödest. Neile omakorda järgnes riigimehe püüd tõestada oma seisukoha laitmatut ortodokssust. Nagu algtekstide tõlgetes on märgitud, reageeris lummatud publik vaheldumisi “kiiduavalduste” ja “kestvate kiiduavaldustega” ning mõne eriti särava mõtte puhul “kestvate tormiliste kiiduavaldustega”. Minu mõistus suutis seda salapärast kaasaja nõukogude tegelikkuse iseärasust hoomata vaid tänu Tammelo vene keele oskusele, energilisusele ja töökuusele. Ta ärgitas mind oma tihedalt, ühese reavahega tipitud tõlgete virnaga tutvuma ja siis ütlema, kas need võiksid mulle huvi pakkuda. Ja kas ma oleksin valmis ette võtma nende analüüsimise tööd. Tol ajal oli selle tiheda masinakirjaga täidetud lehtede virna kõrgus ligikaudu poolteist meetrit. Nii et ülesanne polnud sugugi kergete killast. Võtsin kokku kogu oma entusiasmi ja nõustusin peamiselt uudishimust selle töö ära tegema.

See Tammelo tegevuse tahk langes ajaliselt kokku tema algatusega viia organisatsioonilisele alusele Stone'i osakonna siled med Tammelo kunagise Saksa õigusfilosoofia maailmaga. 1961. aastal, mil mina olin juuraõpingutega jõudnud viimasele kursusele, asutas Tammelo Austraalia Õigusfilosoofia Ühingu (ASLP). Üsna loomulikult valiti ta selle esimeseks presidendiks; seltsi patrooniks sai Julius Stone (Blackshield 2012: 488).

¹⁰*Foolscap* — Briti paberimõõt, veidi suurem kui A4. *Tlk.*

ASLP koosolekud toimusid Tammelo ja ta sõprade eeslinnakodudes. Nende hulka kuulusid Stone'i elupaik, Tammelo enda kodu Sydney eeslinnas Roseville'is¹¹ ja teised mugavad eluase-med.¹² Professorid ja endised õppejõud, paljud neist Euroopast (näiteks Otto Bondy Austriast ja Giovanni Tarello Genova ülikoolist), süüvisid enamasti Tammelo juhitud mõttevahetusesse, millesse õigusteaduskonna üliõpilastel ja hiljuti ülikooli lõpetanud kohalikel juristidel oli aeg-ajalt söakust sekkuda. Selleks ajaks olin ma ilmselt juba rääkinud Tammelole üht-teist oma perekonnaloost. Minu vanaema oli 1943. aastal teist korda abielunud. Tema uus abikaasa Jack Simpson oli Austraalia Kommunistliku Partei üleriigilise organisatsiooni laekur. Teda ja ta kolleege puudutas otseselt 1950. aasta kommunistliku partei laialisaatmise seadus. Tal oli oht ilma jääda õigusest poliitilise kogunemise, eneseväljenduse ja liitumise vabadusele (vt nt Brown 2011: 18–21; Dellora 2012: 23–27). Tõtt-öelda suhtus minu kitsam perekonnaring Austraalia Kommunistlikku Parteisse selgelt vastakate tunnetega, ehkki selle liikmed olid meie seas teretunud. Jack Simpson oli osalenud sõdurina Gallipoli ja Somme'i lahingus. Kommunismi juurde jõudis ta 1920. aastatel, sest pettus sõjajärgses lääne kapitalismis. Hiljem tabas teda veel kord pettumus, kui ta kuulis Stalini metsikustest ja venelaste sissetungist Ungarisse 1956. aastal. Mingil põhjusel arvas Tammelo, et kui mitte muud, siis vähemalt ei suhtu ma tema projekti vaenulikult ega hakka kohe perutama, nagu võinuks vahest tol ajal oodata tüüpiliselt konservatiivselt Austraalia juristilt. Selles oli tal õigus. Ma suhtusin oma ülesandesse ühtaegu huvi, põnevuse ja uudishimuga.

¹¹Algselt Abingdon Road Roseville'is. Hiljem kolis ta Wollstonecrafti linnaossa Shirley Roadile.

¹²ASLP (IVRi) arhiiv on säilinud. See näitab, et 22. septembril 1962 (koosolekul järjekorranumbriga ASLP 12) tegin ma ettekande teemal "Dialektika ja seadus". Teise essee pealkirjaga "Esimene pilk nõukogude õigusteadusele" kandsin ette 1966. aastal (ASLP/IVR 31a). Kolmanda ettekande teemal "Uus poleemika" pidasin 1967. aastal (ASLP/IVR 38).

ÕIGUST JA ÕIGLUST KÄSITLEVATE RIIGITEOORIADE VIGADE PALJASTAMINE

Lõpuks palus Tammelo mul koondada oma põhijäreldused essee-pikkuseks artiklikuks, mis pidi avaldatama ühes ajakirja *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* lisas.¹³ Ajakirja väljaandjaks oli Saksamaa Liitvabariigis asunud teadusühendus, mille Austraalia haruks oli ASLP. Seda ma ka tegin ja artikkel ilmus lisanumbris, mille autorid olid eranditult ASLP liikmed (vt Kirby 1963: 105). Artiklis selgitan ma õpetust, mis on aluseks Marxi ja Friedrich Engelsi seisukohale, et seaduse määravad majanduslikud huvid, mis on seotud ühe klassi rõhumisega teise poolt.¹⁴ Samasuguse selgituse oli andnud Stalin, kes ei talunud mõtet, et valitsuse funktsionäärid (nimetatagu neid siis kohtunikeks või kuidagi teisiti) võiksid karistamatult sekkuda üha jätkuvasse proletaarse revolutsiooni protsessi. Loomulikult pidas Stalin iseennast selle revolutsiooni peamiseks tõlgitsejaks ja revolutsiooniõpetust lõpp-järelduseks, mida ta toetas poliitilise võimuga.¹⁵ Stalini mõttearendusi toetasid ja selgitasid omakorda tema õigusteoreetikud, teiste seas Võšinski¹⁶ ja Gsovski (vrd Stone 1966: 498–503). Iga-suguste vaistlike arusaamade vastaselt ja paljude kogemuste kius-te võttis see õpetus omaks Friedrich Engelsi kuulsa ütluse, mille järgi rõhuva kapitalistliku riigi kaotamise järel riigivõimuaparaati ei “kaotata”. See sureb ise välja.¹⁷

Kui nõukogude teoreetikud seda Venemaal toimunud bolševike revolutsiooni järel esimest korda kuulutasid, võis ette-kujutus “klassideta” riigist, mis on antud rahvamasside valitse-da, kõlada tõepärase kirjeldusena sellest, mis oli Venemaal pä-

¹³*Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 1963, Austraalia lisa.

¹⁴Seda selgitab Lenin artiklis “Ühest marksismi karikatuurist ja “imperialistlikust ökonomismist”” (1950: 36), tsit. Hazard 1936.

¹⁵Jossif Stalin, “Anarhism ja sotsialism” (1906), tsit. Hazard, Weis-berg 1950: 8. Vt ka tsitaate ja viiteid Julius Stone’i *Sotsiaalsetes mõõt-metes* (Stone 1966: 492–507).

¹⁶Andrei Võšinski on koos Nikolai Buhhariniga tsiteeritud Vladimir Gsovski raamatus *Nõukogude tsiviilõigus* (Gsovski 1948–1949: I, 161).

¹⁷Seda kirjakohta Engelsi *Anti-Dühringist* selgitab Stone 1966: 492–493. Vt ka Kelsen 1955: 25; Schlesinger 1945: 23.

rast 1917. aasta Oktoobrirevolutsiooni tõepoolest juhtunud (Stone 1966: 10. ptk, 497). Ometi naasis kommunistlik partei väga kiiresti nn leninlike põhimõtete juurde (Guins 1954: 62 jj, tsit. Stone 1966: 10. ptk). See kohustas poliitikuid ja juriste lähtuma teoretiseerimisel seisukohast, et riigi “väljasuremine” on möödapääsmatu. Riigi lagunemise tähtaeg nihkus aga üha kaugemasse tulevikku. “Kommunistlikku ühiskonda” jõudmisest sai omamoodi unistus, mis mõnes mõttes sarnanes levinud religioosse kujutlusega taevast. Seda unistust saatsid kummatigi märkimisväärsed empiirilised tõendid vastupidisest. Unistuse täitumise ebatõenäolisust selgitab Stone tabavalt aforismiga, mida ta kasutab ühes oma “järglaskõites”: *L’etat c’est nous! L’etat est mort! Vive la société sans nous!*¹⁸ *Archiv*’is avaldatud artiklis võtsin ma endale pisut rohkem aega, et asja üksikasjalikumalt vaagida, ja jõudsin samale järeldusele.¹⁹

Tammelo teatas, et on minu analüüsiga rahul. Ta andis soovitus selle avaldamiseks. Sellest sai minu esimene õigusajakirjas avaldatud kaastöö. Ma olin uhke ja sugugi mitte vähe üllatunud, et olin säärasesse seltskonda sattunud. See oli näide suuremeelsusest, mida Tammelo ja Stone ning õige varsti nende järel ka Tony Blackshield näitasid üles oma väljavalitud üliõpilaste vastu, kes aitasid neid oma uurimistööga. Tammelo hiiglaslik tõlkevõim sai lõimitud minu artiklisse ja hiljem ka ühte Stone’i *Sotsiaalsete mõõtmete* peatükki. Sel moel aitasime praktilisse kasutusse võtta selle kahtlemata tüütu töö, mida Tammelo oli teinud, tõlkides stiliseeritud poliitilist retoorikat võrdlemisi sisutihedasse käsitlusse nõukogude õigusliku legitiimsuse verbaalsest toestikust sellisena, nagu see oli. Kui mitte muud, siis vähemalt näitas minu analüüs Nõukogude juhtkonna lakkamatut janunemist selle järele, et nõukogude argielu valitsev kimäärlik õigus saaks omamoodi pühakirjaliselt legitimeeritud.

¹⁸Stone 1966: 496. Tõlge: Riik — see oleme meie! Riik on surnud! Elagu ühiskond ilma meieta!

¹⁹Stone (1966: 112) tsiteerib Guinsi (1954: 57) ja nõustub temaga: “Nõukogude õigust uurides saab selgeks, et see süsteem mitte ainult et ei loo soodsaid tingimusi riigi ja õiguse väljasuremiseks, vaid vastupidi, tugevdab riiki ja laiendab tohutult õiguslikke piiranguid.”

Kui olin lõpetanud Tammelo suure materjalikuhja analüüsimise ja saanud valmis artikli IVRile, otsustasin oma analüüsi laiendada ja edasi arendada ning koostada selle põhjal “lühiväitekirja”, mis toetaks minu magistrikraadi saamise taotlust. Lõpuks tuli mul seda “väitekirja” kaitsta selleks määratud eksamineerijate ees, kelleks olid professor Alice Ehr-Soon Tay (hiljem sai temast Stone'i järglane Sydney ülikooli õigusteaduskonna Chalise professuuri hoidjana) ja tema abikaasa professor Eugene Kamenka, kes olid mõlemad Austraalia Riiklikust Ülikoolist. Ilmselt olid eksamineerijad minu jõupingutuste tulemusena rahul, sest ma sain väga hea hinde. Suulise eksami ajal ei tekkinud mul aga vähimatki kahtlust, et professorid Tay ja Kamenka on kommunistliku poliitika “teoreetilise” aluse pretensiooni suhtes veelgi skeptilisemad, kui oli olnud Julius Stone, isegi põlglikud.

Igas ühiskonnas on teoreetikuid, kes varustavad kaitsvate ja kritiseerivate argumentidega poliitilisi organisatsioone, mida nad esindavad. Nõukogude doktriinis, mille järgi riik ning selle autoritaarne aparaat ja asutused surevad kommunismis välja, oli palju valskust. Ometi andis puhkenud arutelu nõukogude teooria petlikkuse ja illusoorisuse üle meile õppetunni, et ka Austraalia ühiskond on esitanud enda kohta mitmesuguseid vääri, tõest kaugel olevaid seisukohti:

- et seadusandlik kogu, mis allutab end valijaskonna hinnangule iga kolme aasta järel, on tõepoolest demokraatlik ka mingis muus mõttes, mitte ainult formaalselt (vt Mason 2005: 69);
- et täidesaatvat võimu esindavad valitsuse ministrid peavad tõepoolest parlamendile aru andma ja on selle ees vastutavad — ehkki pärast vigade päevavalgele tulekut kaotavad ministrid harva oma koha, kui üldse;
- et kui ilmneb mõni kuritarvitus või ebaõiglus, asub valitud parlament sellega kohe tegelema, uurib asja ja ajab selle korda;
- et poliitikud tervitavad, kasutavad ära, rahastavad ja toetavad korrapärast ja institutsionaalset seaduste reformi (vt Kirby s. a.);

- et ametnikud on ka tegelikult vastutavad ministrite ja kohtu ees;
- et väärtushinnangutel pole midagi pistmist kohtuotsustega; need põhinevad alati objektiivsel seaduse rakendamisel ja kuulutatakse objektiivselt välja kohtuniku poolt;
- et võrdsus seaduse ees valitseb ka tegelikult ning et seda hoiavad muutumatult alal parlamendid ja üldine õigus;
- et säärate täiuslike institutsioonide olemasolu tõttu pole mingit tarvidust sügavalt juurdunud õiguste deklaratsiooni järele (vrd Heydon 2014; Kirby 2005);
- ja et üldine õigus pakub peaaegu ideaalset kaitset kõigi inimõigustele, ehkki igapäevased tõendid selle kohta, kuidas üldine õigus kohtleb pärismaalasi, naisi, “valgest” erineva nahavärviga inimesi, homoseksuaale, varjupaigataotlejaid ja puudega inimesi, näitavad, et olukord pole sugugi ideaalne.

Ehkki Tammelo võis koos teistega kritiseerida nõukogude õigusdoktriini ja selle hukka mõista, nõudis ta samasuguse rangusega, et üliõpilased pööraksid oma juriidilise analüüsi ja realismi valgusvihi omaenda riigi õigussüsteemile. Selles toetasid teda tema kolleegid tolles Sydney ülikooli õigusteaduskonna väikeses, omamoodi ümberpiiratud osakonnas, kus olid ametis Julius Stone, Tony Blackshield, Upendra Baxi, riiginõunik Joseph Gabriel Starke ja teised pagulased, kes rajasid sinna oma kitsukese korratu peakorterit, kus me jõudsime alternatiivsele käsitusele õiguse pärusmaast ja ülesannetest nii lähedale, kui see nende päevade Austraalias üldse võimalik oli.

LAHKUMINE AUSTRALIAST JA TAGASIPÖÖRDUMINE

1963. aastal tekkisid Tammelol lähedased suhted endise üliõpilase Lyndall Curetoniga.²⁰ Ta oli olnud bakalaureusetaseme üliõpilane paar aastat minust tagapool. Lyndall oli särava mõistuse

²⁰Biograafiline märkus Lyndall Lorna Curetoni kohta on ilmunud Sydney Ülikooli Õigusteaduse Ühingu aastaraamatus *Blackacre* (1962: 49).

ja elava loomuga nägus neiu. Peale selle oli ta noor, intelligentne ning vilunud masinakirjutaja, just seda tüüpi inimene, kes suutis hämarate *Pravda* artiklite või tõlgete virnast teha sisutiheda teksti. Korruga hakkas Tammelo õigusteaduskonda ilmuma hoopis teistmoodi välja nähes. Tema seni täiesti lagedat palet kattis nüüd korralikult hooldatud habe. See võttis ta vanusest maha kümme või vahest rohkemgi aastat. Tudengid märkasid väikest edevusevarjundit, mille olemasolu nad selles ujedas, tagasihoidlikus loengupidajas poleks aimatagi osanud.

Veidi aega pärast seda, 1965. aastal lahutas Tammelo end Hil-da Uibopuust ja abiellus Sydney perekonnaseisumetis Lyn Cu-retoniga. Kui Stone 1972. aastal Challise õppetooli juhataja kohalt lahkus, oli Tammelo ilmselt pettunud, et teda Stone'i asemel sellesse ametisse ei määratud. Professorikohta Sydney ülikoolis talle aga ei pakutudki. Seepärast polnud sugugi üllatav, et mõne aja pärast [1973] ta lahkus Sydneyst, kolis Austriasse ja asus tööle Salzburgi ülikooli õigusfilosoofia, õigusteaduse metodoloogia ja üldise riigiõpetuse osakonna juhina. Kaasa võttis ta oma uue naise ja ASLP Sydney-seltskonna head soovid. 1977. aastal avaldas Tammelo Salzburgis olles oma *magnum opus*'e *Õiglusteooria*. See avaldati hiljem ingliskeelses tõlkes, mille kallal pealkirja all *Justice* tema ja ta naine tähelepanuväärse visadusega töötasid.²¹ Varsti pärast seda avaldas ta veel ühe teose pealkirja all *Nüüdisaegne loogika seaduse teenistuses* (1978). Järelehuüdes Tammelole ütleb Stone selle raamatu kohta:

Hoidudes paljude teiste kalduvusest näha “juriidilises loogikas” mingit iseäralikku juristide väljamõeldud loogikat, hakkas ta 1960. aastatel uurima, milline roll on “loogikal seaduse teenistuses” ja millised on selle piirid. [...] Tal õnnestus (pean tunnista-ma, et minu mõningaseks üllatuseks, arvestades raamatu spetsii-filiselt loogikaalast iseloomu) äratada selle vastu huvi päris pal-judes Sydney juuraüliõpilastes. Ja oma surmaeelsel aastal avaldas ta ülevaate uuest meetodist, mis võimaldab kontrollida süllogistli-ke arutluskäikude paikapidavust juriidilises kontekstis ja mida ta nimetas “vastandvalemi meetodiks juriidilistes loogikaprotseduu-rides” (Stone 1982).

²¹Sellist teost pole Tammelolt siiski ilmunud. *Toim.*

Stone ennustas, et kuna arvutite tähtsus igapäevaelus kasvab, muutub ka Tammelo lähenemisviis juriidiliste probleemide arvutianalüüsile tõenäoliselt üha mõjukamaks. Kui pidada silmas arvutiprogrammide teket, mis on võimelised analüüsima keerukaid faktilisi ja juriidilisi andmeid, siis võib veel tõeks osutuda mõte, et mõned õigus- ja inimelu valdkonnad on allutatavad automatiseeritud andmeanalüüsile (Kirby 1983: 76–78).²²

Pärast seda, kui mind oli 1975. aastal määratud kohtunikuametisse ja nimetatud Austraalia õigusreformi komisjoni esimeheks esimeheks, säilitasin ma Tammeloga mõningaid suhteid. Juba enne seda ametisemääramist oli Stone, kes oli selleks ajaks pensioniikka jõudnud, Sydney ülikooli õigusteaduskonnast lahkunud ja liitunud uue, äsja asutatud Uus-Lõuna-Walesi ülikooli õigusteaduskonnaga. Seal olles osutus ta üsna kriitiliseks minu selgelt väljendatud taotluse suhtes asuda kiiresti ellu viima praktilisi reforme. Stone'i arvates poleks uus Austraalia õigusreformi komisjon tohtinud oma reformipüüdlustes leppida millegi vähemaga kui seadustiku täielik ümbertegemine.

Kummalisel kombel olid just Euroopast Tammelolt saabunud sõnumid need, mis julgustasid ja toetasid mu soovi asuda kiiresti parandama seadustes peituvat ebaõiglust. Ühtlasi nägi Tammelo Austraalia õigusreformi komisjoni loomises võimalust tuua seaduste arendamisse rohkem kontseptuaalset mõtlemist ja rohkem õiglust seaduse teenistusse inimeste jaoks, keda need seadused puudutavad. Ta andis endale aru, et üldine õigus, nii nagu see Austraaliasse üle oli kantud, on kummaline hübriid. See ei toetunud mitte loogikale, vaid kogemusele. Institutsionaalne õigusreform pidi püsijäämiseks toimuma ja edu saavutama just selles raamistikus. Nii mina kui ka Tammelo mõistsime seda tol ajal vahest paremini kui Stone. Võimalik, et meie pikaajaline kokupuude *Pravda* kõnedega kallutas meid ühtaegu dogmadele lõpu tegema ja keskendumale praktilise õigluse saavutamisele siin ja praegu, mitte mingis tulevases kujuteldavas õigusparadiisis, kui ühiskonnast on saanud õiguslik taevariik.

²²Viide arvutiprogrammile TAXMAN. Vt ka IBMi arvutisüsteemi WATSON.

Pärast Euroopasse tagasipöördumist sai Tammelole osaks arvukalt tunnustusavaldusi. Teiste seas austasid teda Soome Teaduste Akadeemia, mitu Euroopa ülikooli ning Saksamaa Liitvabariigi ja Austria valitsus. Austraaliasse jõudnud uudistest selgus, et Tammelo teine abielu ei osutunud õnnelikuks. Elamine ja töötamine saksa keelt kõnelevates maades tekitas tema uues naises kahtlemata pingeid. Tagatipuks diagnoositi Tammelol vähk. Tema ja ta naine naasid Sydneyisse 1982. aasta veebruaris. Nädal pärast tagasipöördumist Tammelo suri. Lyndall Cureton-Tammelo lahkus siitilmast 2008. aastal. Lapsi polnud sellest abielust sündinud.

Tammelo ei elanud nii kaua, et oleks näinud seda ainsat riigi väljasuremist, mis NSV Liidus toimus. See tähendas sealse riigikorra kokkuvarisemist, mis tõi 1991. aastal kaasa Nõukogude Liidu, sealhulgas Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi lõpu. Eesti Vabariik taastati 1991. aastal. 1993. aastal avaldati mõned Tammelo õiguslased teosed tema kodumaa keeles pealkirja all *Varased tööd* (Tammelo 1993). Hiljem lisandus teisigi kirjutisi, taas eesti keeles, kogumikus *Õiglus ja hool* (Tammelo 2001, 2. tr 2006).²³ Eestis näitasid tema vastselt tõlgitud teosed Tammelo tihedat seotust õiguse filosoofiliste alustagedega aastakümnetel, mil ta kodumaalt pagenduses oli. Teda on tunnustatud ja esile tõstetud kui pädevat rahvuslikku õpetlast õigusteaduse ja konstitutsionalismi alal. Sissejuhatuses *Varastele töödele* võtab Peeter Järvelaid kokku kaks Tammelo kirjutiste selgelt eristuvat iseloomulikku joont, “range, loogikale rajanev tegelikkuse analüüs” ja “kosmiline, platonismile lähedane, tervikut ja ühtsust otsiv vaade, mis tegi ta vastuvõtlikuks tavalisele müstikale” (Tammelo 1993: 10).

Tammelo uurimuslikud kirjatööd teisena mainitud valdkonnas ulatuvad keerukast fenomenoloogiast artiklis “Õiguskogemuse ruum ja piirid” (Tammelo 1958) sügavalt isikliku eksistent-sialismini “Õigluses ja kahtluses” (Tammelo 1959) — “Iga päev on mind vaevanud nimetu äng.” Esimesena nimetatud valdkonnas püüdis ta välja töötada usaldusväärset juriidilist loogikat, toetudes

²³Vt ka Ilmar Tammelo, *Pagulaspäevik: Esseed ja mõtisklused*. Koost. Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2015. *Toim.*

deontilisele loogikale, nüüdisaegsele sümbolloogikale ja “hästi koostatud valem” otsingutele. Sydney viimase aasta juuratundegitele korraldas Tammelo peale tavapäraste õigusteaduse seminaride ka sümbolloogika seminare, võttes aluseks mängu, mille oli välja töötanud Layman Allen Yale’i ülikoolist.

Kui Tammelo sajas sünniaastapäev lähenes, hakkas Tallinna ülikooli õigusajaloo ja võrdleva õiguse professor Peeter Järvelaid koos kolleegidega kavandama selle silmapaistva Eesti teadlase ja õigusteoreetiku tähtpäeva tähistamist. 2016. aasta augustis tuli Järvelaid Sydneysse otsima ülestähendusi ja mälestusi Tammelost. Me saime kokku ja meie rõõmus kohtumine elustas mälestusi temast. On igati õige, et nii tähtsat õpetlast tema sünnimaal meeles peetakse. Kuid ühtlasi oleks õige, et mälestus temast taas elustataks tunnustuse ja austusega ka tema valitud kodumaal Austraalias. Siin veetis ta peaaegu sama palju aastaid, kui oli elanud Eestis. Siia pöördus ta lõpuks tagasi, et siin surra. Kui tema mõtlemine ei avaldanudki teab mis suurt mõju Austraalia õiguselule, võib see niisama palju öelda Austraalia õiguse kohta Tammelo viljakaimatel aastatel, kui see ütleb tema enda kohta. Võimalik, et tema mõtteviis, teadlikult eklektiline hoiak ja rõõmus valmisolek järgneda ideedele, kuhu iganes need viivad, ei haakunud vajadusega lahendada pragmaatilisi probleeme üsna formalistliku õigussüsteemiga riigis, mille ta eest leidis, kui oli Bonegillast eluga pääsenud.

Mina jään Tammelot alati seostama suure hulga tõlgitud kõnedega Nõukogude juhtidelt alates Leninist ja Stalinist ning lõpetades Hruštšoviga. Lastes neil oma suu kaudu paljastada oma teoreetiliste pretensioonide kirevust, aitas Tammelo minul ja kahtlemata teistelgi pöörata sedasama analüütilist valgusvihku isendale ja meie endi Austraalia õiguslikele müütidele ja enesepettustele.

Marksistliku õigusteooria tuumaks olev tõetera seisneb selles, et iga hüpotees sünnitab antiteesi ja neist kahest kerkib lõppkokkuvõttes — kui mitte päris loogiliselt, siis vähemalt loomulikult — esile süntees. Just nõnda juhtus viimaks Nõukogude Liiduga, kui see kokku varises, osadeks lagunes ja lõpuks Vladimir Putini oligarhiliseks Venemaa Föderatsiooniks arenes. Samu-

ti käib see Eesti kohta tema järjestikustes esinemisvormides. Ja vähem vägivaldsel moel käib see ka Austraalia kohta, mis samuti on läbinud pika arengutee, kui pidada silmas tema kohta Briti impeeriumis 1917. aastal ning tema praegust ühiskonda ja õigus-süsteemi.

Tony Blackshield väidab minu meelest õigesti, et “Tammelot iseloomustanud leebus, lihtsus ja näiline meelerahu tegid ta üliõpilastele sümpaatseks. Tema filosoofilised mõtisklused ja Stone'i pragmaatiline realism täiendasid õppetöös teineteist suurepäraselt” (Blackshield 2012: 488). Ehkki seda tol ajal täiel määral ei mõistatud, oli see õigusteaduse kuldaeg Sydney ülikooli õigus-teaduskonnas.

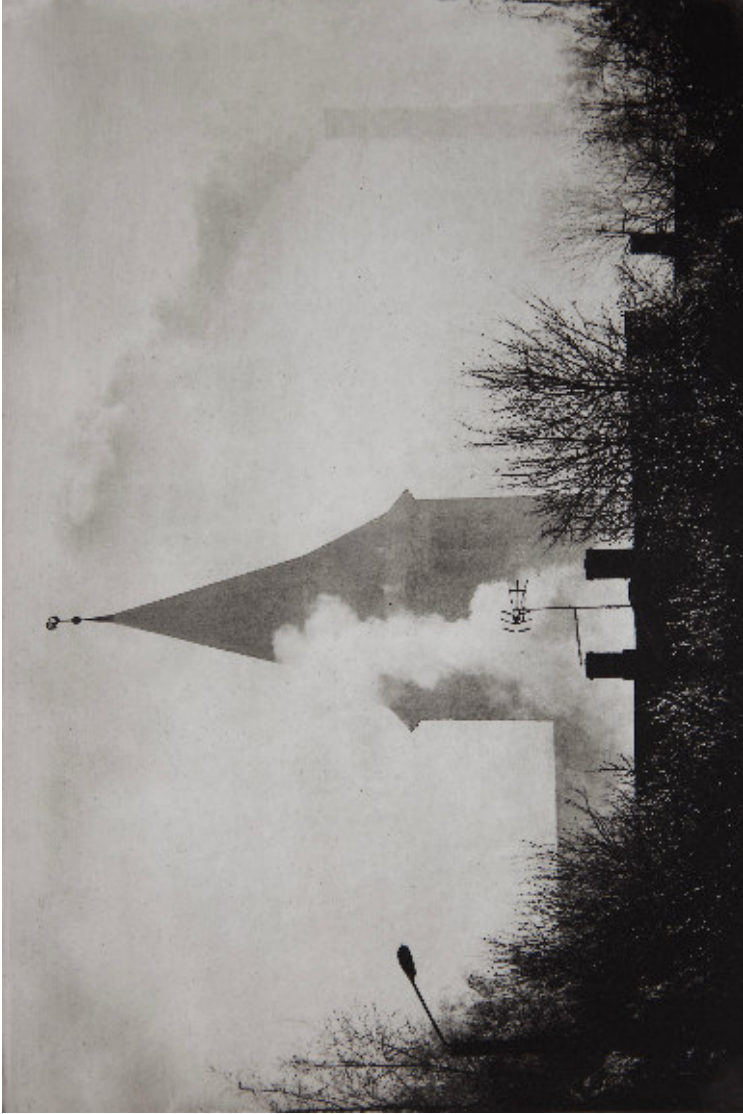
Kirjandus

- Blackshield, Anthony Roland 2012. Tammelo, Ilmar. — Melanie Nolan (gen. ed.). *Australian Dictionary of Biography*. Vol. 18: 1981–1990, L–Z. Carlton, Vic.: Melbourne University Press
- Brown, Alexander Jonathan 2011. *Michael Kirby: Paradoxes and Principles*. Annandale, N.S.W.: Federation Press
- Dellora, Daryl 2012. *Michael Kirby: Law, Love and Life*. Camberwell, Vic.: Penguin (Viking)
- Gsovski, Vladimir 1948–1949. *Soviet Civil Law. Private Rights and their Background under the Soviet Regime: Comparative Survey and Translation of the Civil Code, Code of Domestic Relations, Judiciary Act, Code of Civil Procedure, Laws on Nationality, Corporations, Patents, Copyright, Collective Farms, Labor, and other Related Laws*. Two volumes. Ann Arbor: University of Michigan Law School
- Guns, George C. 1954. *Soviet Law and Soviet Society*. The Hague: Martinus Nijhoff
- Hazard, John N. 1936. Soviet law: An introduction. — *Columbia Law Review*, Vol. 36, pp. 1236–1266
- Hazard, John N., Morris L. Weisberg 1950. *Cases and Readings on Soviet Law*. New York, N.Y.: Parker School of Foreign and Comparative Law, Columbia University
- Heydon, John Dyson 2014. Are Bills of Rights necessary in common law systems? — *Law Quarterly Review*, Vol. 130, No. 3 pp. 392–412

- Kelsen, Hans 1955. *The Communist Theory of Law*. New York: Frederick A. Praeger, Inc.
- Kirby, Michael D. 1963. Dialectics and law. — *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Beiheft Nr. 39, Neue Folge, Nr. 2, S. 91–113
- Kirby, Michael D. 1983. *The Judges*. (Boyer Lectures.) Sydney: Australian Broadcasting Commission
- Kirby, Michael D. 2005. “Judicial activism”? A riposte to the counter-reformation. — *Otago Law Review*, Vol. 11, No. 1, pp. 1–16
- Kirby, Michael D. 2012. The graduating class of Sydney Law School 1962 — Talented, lucky, unquestioning. — *Australian Bar Review*, Vol. 36, No. 2, pp. 189–200
- Kirby, Michael D. s. a. The decline and fall of law reform. — *Australian Law Journal*. (Ilmumas)
- Lenin 1950 = Ленин, Владимир Ильич. О карикатуре на марксизм и об “империалистическом экономизме”. — *Сочинения*. Москва: Госполитиздат, т. 23, с. 16–64
- Mackinolt, John 1991. Conflict. — John Mackinolt, Judy Mackinolt (eds.). *A Century Down Town: Sydney University Law School's First Hundred Years*. Sydney: Sydney University Law School, Ch. 4 “Interregnum”, pp. 90–91
- Mason, Anthony F. 2005. Democracy and the law: The state of the Australian political system. — *Law Society Journal*, Vol. 43, No. 10, pp. 68–71
- Morrison, William Loutit 1991. Law School people 1941–1973. — John Mackinolt, Judy Mackinolt (eds.). *A Century Down Town: Sydney University Law School's First Hundred Years*. Sydney: Sydney University Law School, pp. 105–126
- Schlesinger, Rudolf 1945. *Soviet Legal Theory: Its Social Background and Development*. New York: Oxford University Press
- Stone, Julius 1946. *The Province and Function of Law*. Sydney: Maitland Publications
- Stone, Julius 1964. *Legal System and Lawyers' Reasonings*. Sydney: Maitland Publications
- Stone, Julius 1965. *Human Law and Human Justice*. Sydney: Maitland Publications
- Stone, Julius 1966. *Social Dimensions of Law and Justice*. Sydney: Maitland Publications
- Stone, Julius 2014. *Letters to Australia: The Radio Broadcasts*. Ed. by Jonathan Stone, Eleanor (Stone) Sebel, Michael E. Stone. Sydney: Sydney University Press

- Stone, Julius 1982. Obituary of Professor Ilmar Tammelo. — *Australian Law Journal*, Vol. 56, pp. 321–322
- Stone, Julius, Gabriel Moens 1982. Ilmar Tammelo: A personal appreciation. — *ASLP Bulletin*, No. 22, pp. 6–26
- Tammelo, Ilmar 1957. The tests of inconsistency between Commonwealth and State laws. — *Australian Law Journal*, Vol. 30, pp. 496–501
- Tammelo, Ilmar 1958. On the space and limits of legal experience: Some reflections on legal ontology with a special reference to Louis Lavelle's conception of total being. — *Journal of Legal Education*, Vol. 11, No. 2, pp. 171–195
- Tammelo, Ilmar 1959. Justice and doubt: An essay on the fundamentals of justice. — *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, Neue Folge, Bd. IX, Heft 3, S. 308–417
- Tammelo, Ilmar 1977. *Theorie der Gerechtigkeit*. Freiburg—München: Verlag Karl Alber
- Tammelo, Ilmar 1978. *Modern Logic in the Service of Law*. Wien — New York: Springer-Verlag
- Tammelo, Ilmar 1993. *Ilmar Tammelo varased tööd (1939–1943) = The Works of Ilmar Tammelo (1939–1943)*. (Eesti õigusteaduse allikad 1.) Toimetanud, eessõna ja bibliograafia Peeter Järvelaid. Hamburg: Loeber
- Tammelo, Ilmar 2001. *Õiglus ja hool*. (Eesti mõttelugu 42.) Koost. Raul Narits ja Marju Luts. Tartu: Ilmamaa

MICHAEL DONALD KIRBY (sünd. 1939) on õppinud Sydney Ülikoolis (humanitaarteaduste bakalaureus 1959, õigusteaduse bakalaureus 1962, majandusteaduse bakalaureus 1965, õigusteaduse magister 1967). Austraalia lepitus- ja arbitraažikomisjoni asepresident 1975–1983, Austraalia õigusreformikomisjoni esimees 1975–1984, Austraalia föderaalkohtu kohtunik 1983–1984, Uus-Lõuna-Walesi apellatsioonikohtu president 1984–1996, Saalomoni saarte apellatsioonikohtu president 1995–1996 ja Austraalia ülemkohtu kohtunik 1996–2009. Sydney Ülikoolis õigusteadust õppides oli ta viimasel õppeaastal (1961) Ilmar Tammelo õpilane.

OVE MAIDLA. Kirik keset küla (2015)

MEIE RAHVUSLIKUD TUVID

Toomas Kiho

üks helevalge rahutuvi lendas üle ilmamaa
Ameerika oli lukku pandud
Inglismaa oli lahti murtud
Venemaa oli närvi aetud
Süüria oli sodiks pekstud
Pärsia oli nurka aetud
Ankara oli ära antud
Liibüa oli laiaks lõõdud
Aafrika oli tühjaks jooksnud
Vahemeri kuivaks joodud
Prantsusmaa oli üle võetud
Põhjamaad olid värvi muutnud
see helevalge rahutuvi lendas minu südame
mitu seppa peavad parandama seda
ütled sina väike tati nina

üks helevalge rahatuvi lendas üle eestimaa
raudteetrass oli lukku lõõdud
kruusaaugud lahti murtud
liivaluited kokku toodud
heinamaad olid kaheks saetud
metsalaaned maha võetud
põlevkivi ahju aetud
fosforiit oli välja võetud
emajõgi seisma jäetud
tselluliit oli jõkke aetud

Meie rahvuslikud tuvid

ema keel oli kurku lõõdud
isa maa oli maha müüdud
see helevalge rahatuvi lendas minu taskusse
mitu põlve peavad parandama seda
ütled sina pisike pissiv poiss

MILLELE NAD LOOTSID?

Eesti Rahvaerakonna ja Eesti Maarahva Liidu maapoliitika ning selle kujunemine 1919. aasta maaseaduse eel

Eli Pilve

VAIDLUSED MAASEADUSE ÜLE ASUTAVAS KOGUS

Asutav Kogu tuli kokku 23. aprillil 1919. aastal. Eesti Tööerakonna ettepanekul moodustati maaküsimuse arutamiseks eraldi maakomisjon, kuhu erakondade esindatuse alusel sai Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei seitse, Eesti Tööerakond viis, Eesti Rahvaerakond neli kohta ning ülejäänud erakonnad ühe kohta. Parempoolseid erakondi valiti esindama Jaan Tõnisson, Jaan Mägi (asendus hiljem Mats Nõgesega²³), Johan Ploompuu ja Ado Birk (asendus hiljem Jaan Lõoga²⁴ rahvaerakonnast), Konstantin Päts maaliidust, Jaan Lattik Kristlikust Rahvaerakonnast ja Max Bock Saksa-Balti Erakonnast.²⁵

Algus eelmises numbris.

²³ERA 15.2.30, l 8, Asutava Kogu protokoll nr 29, 25.6.1919.

²⁴ERA 15.2.21, l 10–11, Asutava Kogu protokoll nr 20, 30.5.1919.

²⁵ERA 15.2.5, l 13–14, Asutava Kogu protokoll nr 4, 26.4.1919.

Maakomisjoni kokku tulles võeti edasise töö aluseks tööerakonna ja sotsiaaldemokraatide maaseaduseelnõud, otsustades need komisjoni liikmetele paljundada.²⁶ Kuna kellelgi selle vastu midagi ei olnud, võib arvata, et teiste erakondade jaoks polnud tegemist niivõrd põletava küsimusega ning neil lihtsalt ei olnudki veel oma kava kokku seatud. Ajaloolane Heidi Lepplaan ütleb küll, et maakomisjoni tööga alustamise ajaks esitas oma maaseaduseelnõu ka Saksa-Balti Erakond, ning viitab seejuures Max Bocki sõnavõtule Asutavas Kogus 5. augustil 1919 (Lepplaan 2012: 147). Selles kõnes ütleb Bock aga, et tema erakond on seisukohad maaküsimuses esitanud Asutavale Kogule, ega maini sõnagagi maakomisjoni, liiati ei ütle ta, millal kava esitati.²⁷ Seega pole ime, et niigi enamuses vasakpoolse Asutava Kogu vastuvõetud maaseadus sai lõpuks just nende kahe erakonna, eriti aga tööerakonna nägu. Kuna sotsiaaldemokraadid loobusid varem eelistatud ühismaapidamise ideest, ei olnud neil tööerakondlastega maaküsimuses suuri lahknevusi. August Rei kinnitas nädal enne maaseaduse vastuvõtmist, et sotsiaaldemokraadid toetavad tööerakonna ettepanekuid.²⁸ Adam Bachmann (Randalu) rahvaerakonnast nimetas juba augustis maakomisjonis kokku seatud maaseaduseelnõu õigusega tööerakonna ja sotsiaaldemokraatide produktiks.²⁹

Asutava Kogu protokollidest ilmneb aga järjest enam rahvaerakonna ja maaliidu vastuseis maakomisjonis kokku seatud eelnõule. Konstantin Päts kinnitas, et suures plaanis nende erakondade ideed maaküsimuses ei erine.³⁰ Maaliit ei olnud oma ideid muutnud küll nii radikaalselt kui rahvaerakond, kes pendeldas vastavalt vajadusele kord vasakule, kord paremale, kuid välja jõudsid mõlemad ikka samade taotlusteni. Siiski ei saa öelda, justkui oleks maaliit sellest patust puhas olnud ega oleks seis-

²⁶ERA 15.2.370, l 2, Asutava Kogu maaseaduse komisjoni koosoleku protokoll nr 1, 29.4.1919, ärakiri.

²⁷ERA 15.2.43, l 54–65, Asutava Kogu protokoll nr 42, 5.8.1919.

²⁸ERA 15.2.67, lk 10, Asutava Kogu protokoll nr 68, 3.10.1919.

²⁹*Asutava Kogu*. ... 1920: protokoll nr 43, lk 643–644.

³⁰ERA 15.2.48, l 23, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

nud nende ideede eest, mis parasjagu võimu saavutamiseks soodsamad tundusid. Erinevus tuleb võib-olla lihtsalt kahe erakonna juhitüüpidest. Päts võttis maaküsimuse kohta harvem sõna ja tegi seda kiretumalt kui Tõnisson, kelle agressiivsus ja üksnes iseenda arvamuse aktsepteerimine on tajutav isegi protokolle lugedes. Vahepeal teineteist mustates leidsid aga lõpuks mõlemad erakonnad, et maaküsimus on ennekoike majanduslik, mitte poliitiline probleem³¹; nõudsid eraomandi puutumatuse deklareerimist ning selle teostamist praktikas, soostudes lubama eraomandi kõrvale ka põlisrenti. Mõisad tuli võõrandada järk-järgult ja tarvidust mööda

³¹Näiteks ei pidanud Jaan Tõnisson õigeks, kui maaküsimust hakati korraldama ajutisi poliitilisi volulusid ära kasutades; Eesti rahvas ei tahtvat, et maaküsimusega lahendatakse vahekordi nende vahel, kes on Eesti riigi poolt ja kes vastu. Neid vahekordi võis tema sõnul pärast õiendada, selleks on kohus, valitsusvõim ja poliitiline võitlus. "Kas tõesti laseb Asutav Kogu ennast nii kaugele kiskuda, et tema teatavas mõttes kätemaksmise akti katsub toime panna silmapilkude meeleolude sunnil, mis vahest mõne aasta, võib olla poole aasta järel lahendatud on?" (*Asutava Kogu*... 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 910–912). Maaküsimuse lahendamisel pidas ta otsustavaks majandust, mitte päevapoliitikat (samas: 912–913); Ado Birk tunnistas selle kogu erakonna seisukohaks: "Tuleb tähendada, et meil Eestis maaküsimuse lahendamise juures poliitilisi motiive ette tuuakse, kuid rahvaerakonna seisukohalt toonitan ma, et maaküsimuse juures esimesel kohal seisavad meil rahvusmajanduslised ja ühiskondlised motiivid, mitte aga poliitilised" (ERA 15.2.42, l 26, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919). Karl Kornel kinnitas, et maaseaduse poliitiline aspekt on möödaminev, mistõttu on lõpuks tegemist puhtalt majandusliku küsimusega (*Asutava Kogu*... 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 886–889). August Jürman maaliidust leidis küll, et silmas tuleb pidada nii poliitilist kui majanduslikku seisukohata, sest poliitiliselt tugev riik ei saa püsida, kui tal ei ole majanduslikku jõudu, ent just sellest seisukohast ei kannatanud eelnõu tema sõnul mingisugust kriitikat (ERA 15.2.42, l 48–49, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919). Jaan Hünerson võttis maaliidu seisukoha maaküsimuses kokku järgmiselt: "Maauuendust riikliselt, rahvusliselt ja kultuuriliselt kõrgelt hinnates, tunnistab aga Maaliit, et see sisuliselt puhas majandusline uuendus on ja peab sellepärast ka maauuendust tervete majandusliste põhjusemõtete ja kogemuste alusel läbiviidama" (ERA 15.2.43, l 44, Asutava Kogu protokoll nr 42, 5.8.1919).

ning üksnes õiglase tasu eest, jättes 300-tiinused mõisasüdamed ja kirikumõisad tervikuna üldse puutumata.³² Vastupidiselt varasemale ei olnud kummalgi erakonnal usku, et nii suurele hulgale maale,³³ nagu eelnõuga võõrandada taheti, piisavalt soovijaidki leidub.³⁴ Inventari osas nägi eelnõu ette võõrandamist 1914. aasta turuhinnaga, mis oli rahvaerakondlase Jaan Lõo sõnul 1/20 või 1/30 kehtivast hinnast ning seega üksnes õiglase tasu pilge.³⁵

Mitte ainult Jaan Tõnisson, vaid ka teised rahvaerakondlased suhtusid Asutavas Kogus maaküsimusse märksa kirglikumalt kui maaliitlased. Viimase liikmete sõnavõttud jäid tasakaalukamaks ja ka üsna harvaks, mida ei saa tihtilugu öelda rahvaliidlaste sõnavõtte kohta, millest meeldejäävaimad on ennekõike Tõnissoni eriti üleolevad ning hiigelpikad kõned, aga ka näiteks Johan Ploompuu ja Jaan Lõo üsna hämmastavad väljaütlemised. Ka ilmus maaliidu häälekandjas enne Asutava Kogu valimisi maaküsimust puudutavaid artikleid hõredamalt kui *Postimehes*; virguti alles suvel, kui valimispropaganda aeg oli ammu läbi.

³²ERA 15.2.42, I 21 p–26, 49, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919; ERA 15.2.43, I 13–20, Asutava Kogu protokoll nr 42, 5.8.1919; *Asutava Kogu*... 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 874–879, 882, 912–929; ERA 15.2.48, I 42–49, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

³³Võõrandatava maa alla kuulusid eelnõu järgi kõik Eesti Vabariigi piires olevad mõisad ja maad, mis olid tähendatud 1864. aasta Balti Eraseaduse väljaande § 597-s, ühes kõigi nende päraltolemiste ja tarviliku inventariga, olgu viimane mõisaomaniku, -pidaja või mõisa rentniku päralt. Võõrandamise alla ei kuulunud: 1) linnade, heategevuslike ja teaduslike asutuste mõisad ning maad; 2) poolmõisad (*Landstelle*), mille kogusuurus ühe omaniku käes oli alla 150 tessatini põldu, kui need maatükid ei olnud rüütlimõisa omaniku päralt (ERA 15.2.41, I 59–62, Kolmandal lugemisel maakommisjonis vastu võetud Maaseaduse eelnõu, vastu võetud 25.7.1919.)

³⁴ERA 15.2.42, I 15–15, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919; *Asutava Kogu*... 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 886–889; H. P. 1919; 40.000 uut... 1919: 5.

³⁵ERA 15.2.42, I 24 p–25 p, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919.

Jaan Tõnissoni vastuseisu maaseaduse eelnõule nimetab sotsiaaldemokraat Johan Jans lausa meeleheitlikuks: “Meeleheitlikult raius Tõnisson mõisate võõrandamise ja jagamise vastu veel Asutavas Koguski, nähtavasti uskudes, et õiglus nõuab eestlaste sakste moonameesteks jäämist ka iseseisvas Eestis” (2008: 56).

Kui Asutava Kogu valimised olid möödas, polnud rahvaerakonnal maaseadusega enam ka kuskile kiiret. Kui varem nägime, et maaküsimus oli hetkeks niivõrd oluline, et seda arutati 29. märtsil maakondlikulgi kongressil, siis rahvaerakonna üldkonverentsil, mis peeti kohe pärast valimisi 21. ja 22. aprillil, polnud maaküsimust enam üldse kavas.³⁶ Pärast valimisi leidis Tõnisson juba maakomisjoni teisel koosolekul, et “maareformiga ei tule liialt rutata. [...] Poliitiline motiiv, et rahva rahuldamiseks ja tema riigisõbraliseks tegemiseks kohe mõisad üle tulevad võtta, ei tohi kedagi sundida põllumajanduslist seisukohta tähelepanemata jätta. Mõne mõisa moonamehed ise protesteerivad ruttamise vastu, kartes nälga jääda.”³⁷ Tõnisson väitis lausa: “Olen alati suurmaapidamise ja mõisnikkude vastu, kuid kui me nüüd kohe kõik võtame, siis meie hävitame oma iseseisvuse.”³⁸ 21. augustil esitas ta järjekordse emotsionaalse ja ülipika maaseadusevastase kõne, mille ajal talle saalist kogunisti vahele hüüti: “Karjuge kõvemini!”³⁹ “Alati suurmaapidamise vastasena” kaitses ta nüüd juba 300 tiinu suuruste mõisate keskkochtade allesjätmist, maareformi läbiviimisega mitte kiirustamist, aga mitte ainult. Kui me just nägime, et valimisvõitluses märtsikuus esitatud seisukohtade järgi tuli maaseadus võtta vastu juba enne Asutava Kogu kokkutulemist, siis augustis eelistas Tõnisson seda enam isegi mitte Asutavas Kogus vastu võtta. “Nagu pahempoolsete rühmade enamus seda soovib, on tahetud maauuendust Eestis ühe hoobiga läbi viia, et kindlustatud oleks rahva poliitiline, sotsiaalne ja majanduslik iseseisvus, selle peale vaatamata, kas edaspidine valitsus ja tema

³⁶Vt kuulutust *Postimehes* nr 78, 16.4.1919, lk 1.

³⁷ERA 15.2.370, l 3, Asutava Kogu maakomisjoni protokoll nr 2, 1.5.1919, ärakiri.

³⁸ERA 15.2.370, l 4 p, Asutava Kogu maakomisjoni protokoll nr 2, 1.5.1919, ärakiri.

³⁹*Asutava Kogu*... 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 922.

esitajad maareformi teostamisel üksiku asja kohta nii või teisiti ütleksid. Nüüd oleksime kõik maad võõrandada otsustanud. See läbi oleksid meil käed seotud tulevikus.”⁴⁰ Selle väite peale tekib aga küsimus: mis mõte seaduste vastuvõtmisel Tõnissoni arvates siis üldse oli? Mitte ükski valitsus ei ole igavene ning vähe sellest, et sõltub eelmiste valitsuste vastuvõetud seadustest, saab neid ka muuta või tühistada. Sellest sai Tõnisson küll aru, kuid tema mõttekäik oli seejuures kaunis kummaline: “Siin võin ometi julgesti öelda, et kes ka Eestis edaspidi valitsusvõimu käsitaks, missugused ringkonnad Eesti riigis mõjuandvad oleksid, see ometi nõnda tulla ei või, et maakorralduse juures, nii sügavalt rahva elusse puutuv asjus rahva tahtmine kõrvale jäetakse. [...] Ja nüüd küsin ma, mis õigusega tahate teie ette ära vägistada rahva tahtmist? Mispooldest on nüüdsel põlvel õigus öelda: meie määrame teile tuleviku ette ära?”⁴¹ See pidigi põhjendama, miks tuli maaseadust ellu viia aastate jooksul, mitte ühekorraga. Kas ehk oleks pidanud Eesti Vabariigi väljakuulutamist ja selle kaitsmisele asumist samuti aastate jooksul ühelt ja teiselt poolt kaaluma, sest võib-olla järgmisele põlvkonnale ei meeldi vaba demokraatlik riik? Parempoolsed ei pidanud maaküsimust riigi püsimise seisukohast nähtavasti põrmugi oluliseks, uskudes vankumatult oma võimu. Tõnissoni usku enda võimutäiusesse iseloomustab hästi üks ta argumentidest, miks ei olnud vaja maaseadusega kiirustada ja tulevasel valitsusel sellega käsi ette kinni siduda: “Emb-kumb nüüd, kas peame meie arvama, et meie praegune demokraatlik põhiseadus möödaminev nähtus on, millel pikka pidu pole loota, või usume iseenestesse, oma riigisse ja tema demokraatlikusse korrasse.”⁴² Nende väidete taustal tekib küsimus: keda üldse pidas Tõnisson rahvaks? Kas ka maata talurahvast oma selgesti väljendatud soovide ja taotlustega? Rahva tahe Tõnissoni käsitus ei langenud ju kokku valimisõigusliku rahva tahtega, mis valis Asutava Kogu enamuserakondadeks sotsiaaldemokraadid ja töö-

⁴⁰ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 922–923.

⁴¹ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 924–925.

⁴² *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 924.

erakondlased, kelle lubadus mõisad tükeldada ei olnud sõltunud nii palju sellest, kas parasjagu olid valimised või mitte.

Käimasolev sõda Tõnissoni enesekindlust ja vaateid maaküsimuses ei muutnud. 26. juunil 1919, kui maaseaduse eelnõu oli Asutava Kogu maakomisjonis teisel lugemisel, külastas komisjoni koosolekut peaminister Otto Strandman tööerakonnast ja palus sõna erakorraliseks teadaandeks, mida soovis teha isiklikust seisukohast. Strandman leidis, et maaseaduse väljatöötamine võtab palju aega, kuid alanud Landeswehri sõda oli tekitanud kõige sobivama hetke rüütlimõisate võõrandamiseks. Ta tegi ettepaneku võtta tarvitusele sõjaseaduse piirkonda kuuluvate maade kohta käivad Vene määrused,⁴³ mille põhjal oli kindralkuberneridel (sõjavägede ülemjuhatajal) õigus võtta sekvestri alla liikumata varandusi ja nende sissetulekuid, kui neid kasutatakse kritegelikel eesmärkidel või kui nende korratu pidamine on kahjulik üldisi huvisid silmas pidades. Maakomisjon kiitis peaministri ettepaneku heaks.⁴⁴

Kaks kuud hiljem oli eelnõu Asutavas Kogus teisel lugemisel ning taas kord kommenteeris rahvaerakonna parandusettepanekuid sotsiaaldemokraat Johan Jans, öeldes muu hulgas, et rahvaerakondlaste ettepanekus ei leidu sõjas võidelnud sõdurite kohta sõnagi ja võib juhtuda, et mehed koju tagasi tulles peavad jälle mõisapõllule tööle minema, sest kui mõisad alles jäävad, peab keegi neid ju harima. Tõnisson hüüdis selle jutu peale, et “see on rumal, mitte tark”, ent ei proovinud lähemalt selgitada, kas ja kuidas oli tema erakond mõelnud rindel võitlevatele meestele. Jans ütles kogu rahvaerakonna ettepaneku kohta, et see “on oma mõtte kui ka vormi poolest niisugune, et ta ei või meie Asutava Kogu poolt mingil tingimusel vastu võetud saada, seda ei või üldse arutamisele võtta. Kes selle ettepaneku kohta kainelt mõtleb, see tuleb otsusele, et see on enamluse kihutusleht, kui teda maal laia-

⁴³Vene Impeeriumi Seaduste Kogu, 1892, II köide: Kubermangu asutuste seadustik, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire&nocheache> (5.8.2016).

⁴⁴ERA 15.2.370, l 29 – 29 p, Asutava Kogu maakomisjoni protokoll nr 21, 26.6.1919, ära kiri.

li laotada”.⁴⁵ Ta oletas, et võib-olla on ettepanek meelega niivõrd segaselt sõnastatud, et maaseaduse vastuvõtmist lihtsalt edasi lükata. Ettepanek näinud muu hulgas ette ka maa võõrandamise otsustamist igal üksikjuhul vabariigi valitsuse poolt põllutöministri ettepanekul.⁴⁶ Millisest ettepanekust kõnealusel koosolekul 21. augustil jutt käis, on raske öelda, sest Asutava Kogu protokollide II istungjärgu (16.6–20.12.1919) lisades leiduv rahvaerakonna dateerimata ettepanek sisaldab siiski maa andmist eelisjärjekorras “sõduritele, kes praegusest Eesti vabadussõjast laitmata osa on võtnud”.⁴⁷ Ka ei ole selles mainitud maa võõrandamist põllutöministri ettepanekul valitsuse igakordse otsusega, vaid selles on avara sisuga lause, et vabariigi valitsusel on õigus maad suurmaapidamise alt võõrandada vastavalt rahva ja riigi maatarviduse vajadusele.⁴⁸ Küll aga on viimase Jansi poolt refereeritud ettepaneku kohta tõendeid tema kõnele järgnenud Asutava Kogu koosolekute protokollides. Nimelt tegi rahvaerakond nii 2. septembril kui ka 3. oktoobril 1919. aastal ettepaneku, et vabariigi valitsus otsustaks põllutöministeeriumi ettepanekul iga üksiku mõisa maa ja inventari võõrandamise eraldi. Hääletamisel ei leidnud see idee kummalgi korral vajalikku poolehoidu.⁴⁹

Ülalmainitud rahva ja riigi vajadused võttis Tõnisson kenasti kokku Murikatsi mõisa rentniku Konrad-Johan(n) Pinka kirjaga, mis pidi väljendama “tegelike põllumeeste” arvamust maaseaduse eelnõu kohta. Pinka kurtis, et oli mõisas “22 aastat, pean ütlema, pärisorja viisil töötanud ühes perekonnaga”. Nüüd aga lubati võtta kõik 1914. aasta turuhinnaga ja kinkida neile, kes sellest kurja undki ei olnud näha osanud. “Sest mehine mees juba teise oma ei tarvita — häbeneb teise varast elada, armuandmisest.”⁵⁰

⁴⁵ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 885.

⁴⁶ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 884–885.

⁴⁷ Lisa nr. 5: Eesti rahvaerakonna ettepanek: Maakorralduse põhi-joonte eelnõu. Vt “Asutava Kogu protokollide. . .” 1920: 12.

⁴⁸ Lisa nr. 5: Eesti rahvaerakonna ettepanek: Maakorralduse põhi-joonte eelnõu. Vt “Asutava Kogu protokollide. . .” 1920: 9–13.

⁴⁹ ERA 15.2.53, l 45, *Asutava Kogu* protokoll nr 54, 2.9.1919; ERA 15.2.67, l 51, *Asutava Kogu* protokoll nr 68, 3.10.1919.

⁵⁰ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 927.

Vastuseks Tõnissonile luges sotsiaaldemokraat Karl Ast ette rindelt saabunud kirja, milles öeldi, et “nii kui teada on, arutate teie seal praegu maaseadust ja tüürite ikka sinna poole, et soldatid, kes seda maad oma verega lunastanud ja milgi moel on veel elusse jäänud, peavad koju tulles seda maad jälle rahaga lunastama [---]. Ainult niipalju ütleme teile sissejuhatuseks, et kui sõda ükskord vaikib ja meil võimalus koju tulla on, siis peab teil ka niisugune maaseadus valmis olema, mis täielikult meie teenetele vastab. Kui mitte, siis pühime teid elunäitelavalt kui udusulgi ja teeme omale ise maaseaduse, mis alamaid kihte rahustab”.⁵¹

Ast kinnitas, et ta ei kiida kirja tooni heaks, kuid tal tekkis kahtlus, kui kauaks rahval kenade kõnede saatel kannatust jätkub: “Igal sõduril on ometi oma perekond olemas, mitte ainult mõisarentnikkudel, ja nende sõdurite perekondadel on oma arusaamine elust, on ka oma tundmused, oma nõudmised ja ma ei tea mitte, millega peaks Asutav Kogu rohkem rehkendama. [---] Asutav Kogu peab teadma, et tema peale kogu maa vaade on pööratud, et tema poolt oodatakse maareformi, aga mitte karikatuuri maareformi peale.”⁵²

Kui Tõnisson küsis, missugust karikatuuri, vastas Ast, et “see, mida teie siin olete ette pannud, see on karikatuur. Sellepärast, et ta ei luba maareformi, lihtsalt sellepärast, et see maareform kaob käest ära”.⁵³ Ast lisas, et usutavasti on Poolas ja Gruusias-Georgias maareformi oluliselt lihtsam teostada, kuna seal ei leia suurmaaomanikud sellist kaitset nagu Eestis.⁵⁴ Seejärel võttis sõna Tõnisson, kes ütles, et ta ei ole rahul Asti kõnes tooniga, justkui oleks rahvaerakond sõduritele maa andmise vastu: “Et sõdurid peavad maad saama, selle vastu ei ole rahvaerakond ega mina isiklikult mitte ainsa sõnaga kõnelenud. Siin aga keerutati asi nii, nagu oleks keegi öelnud, et sõdurid ei pea maad saama.”⁵⁵ Kui Konstatin Konik tööerakonnast küsis, kust neile maad antakse,

⁵¹ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 934.

⁵² *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 935.

⁵³ Samas.

⁵⁴ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 936–937.

⁵⁵ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 937–938.

kui mõisad alles jäävad, heitis Tõnisson teistele ette aluseta süüdistusi ja inetut käitumist, selle asemel et küsimusele vastata.⁵⁶ Järelikult vastust ei olnudki, ja ta lõpetas endale ebamugava sõnavõtu kiiresti: “Seletan, et see meie vastu põhjendamata süüdistus on ja seda kõnetooli kurjasti tarvitatakse, et sünnitada sõjameeste hulgas segadust. See on demagoogiline võte, mida mina hukka mõistan. Siin katsutakse sõjamehi mobiliseerida selleks, et enamust toetada. See on aga niisugune võte, mille vilja teie ise pärast tunda saate. See on inetu, kui siin kõneldakse, nagu oleksime meie siin mõisnikkude huvisid kaitsta katsunud. Kõike seda asja nii seletades tarvitatakse demagoogiat kõigehalvemas mõttes.”⁵⁷ Sellega koosolek ka lõppes.

Arvatavasti nägigi Tõnisson end meelsasti iseseisvusele eelnenud elukorralduse jätkajana ja kõikvõimsa poliitilise juhina, kellele rahvas alt üles vaatab ja kõhklusteta järgneb, olenemata riigivõimust ja -korraldusest. Sarnasele järeldusele jõudis ka sotsiaaldemokraat Karl Ast, kes ütles kogu rahvaerakonna maa-seadus-eelnõu kommenteerides, et “kui nõutakse tungivalt ja soovitakse, et mõisasüdamed jäävad edaspidi 300 tiinuga, kui sealjuures ka võõrandatava maa suurus küsimusmärgi all on, siis avaldub selles püüd maksvat olukorda alles hoida.”⁵⁸ Ka sellele vastas muidu pika jutuga ja kergesti ärrituv Tõnisson vaid ühe sõnaga: “Rahu!”⁵⁹

Püüdes mitte kahandada Tõnissoni olulisust eestlaste rahvusliku äratajana, tekib siiski kahtlus, kas ei olnud tegemist ennekoike lihtsalt sobiva vahendiga juhipositsiooni saavutamiseks. Klasse ühtlustumisega koos kaotas oma võlu, tähtsust ning eesõiguseid ka aristokraatia, mille olemasolu ja seisund oli Tõnissonile ilmselt südamelähedane. Sellised emotsionaalsed hoiakud aitasid ehk selgitada, miks lähtusid nii rahvaerakond kui ka maaliit suurmaaomandi allesjätmisel üksnes majanduslikest aspektidest, jättes hetke poliitilise olukorra täiesti kõrvale. Kui Asutava Kogu

⁵⁶ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 938.

⁵⁷ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 938.

⁵⁸ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 933.

⁵⁹ Samas.

teisel koosolekul ütles tööerakondlane Julius Seljamaa, et maa-küsimus on esmajärjekorras poliitiline küsimus, hüüti selle peale: “Mis ajast saadik?”⁶⁰ Ei ole kahtlustki, et see hüüe tuli paremalt poolt. Käimasoleva Vabadussõjaga ja niihästi tegevvaes kui kü-larahvas valitsevate meeleoludega ning agraarpoliitiliste seisuko-havõttudega ei arvestatud justkui üldse; küll mehed sõdivad, kui härrad käsivad.

Maaliidu võimuiha ja sellest tulenevaid ujuvaid hoiakuid sel-gitab Jüri Uluotsa kõne Asutavas Kogus 1. augustil 1919. Sa-mad põhimõtted oli ta esitanud juba maaliidu III kongressil mai-kuus (Eesti Maarahva... 1919). Uluots hoiatas tunnetepoliitika eest, sest tunded võivad muutuda; keda nüüd sarjati, olid eelmisel aastal väga heas tujus, ja ei saa välistada, et need, kes on praegu heas tujus, aasta pärast mitte vastupidises seisus ei ole. Ta hoia-tas, et Eesti Vabariiki oli seni tunnustatud ainult *de facto*, mitte *de jure*, ning kui peaks juhtuma, et mõni riik nüüd Eesti okupeeriks, asuks ta kavandatava maaseaduse, s.t maa riigile võõrandamise järel Eesti Vabariigi seisukohale ning toimetaks nagu täieõigus-lik peremees.⁶¹ Õpetatud jurist kõneles sedasama, mida rahva-erakonna juht aina: mitte midagi ei ole vaja muuta, sest kunagi ei tea, mis saab.

Saalist kostnud küsimusele, kuhu jäävad maaliidu enda luba-tud 40 000 talu, vastas Uluots, et oleks asi maaliidu teha, oleks see ka teisiti tehtud. Kokkuvõtvalt ütles Uluots Asutava Kogu maaseaduse eelnõu kohta, et “talupoja seisukorda selle seaduse läbi mitte ei parandata, põllupidamist mitte ei kõrgendata”.⁶² Sot-siaaldemokraat Alma Ostra (Ostra-Oinas) kommenteeris Uluotsa sõnavõttu, öeldes, et maaliitlased ja (balti)sakslased olid eelnõu küsimuses täiesti ühel nõul ning ajasid eraomanike tunnetepoli-iikat.⁶³

19. juulil 1919 võttis Asutava Kogu maakomisjon maaseaduse eelnõu teisel lugemisel tervikuna vastu ning andis selle juriidilise-

⁶⁰ERA 15.2.3, l 31, Asutava Kogu protokoll nr 2, 24.4.1919.

⁶¹ERA 15.2.42, l 5–15, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919.

⁶²Samas.

⁶³ERA 15.2.42, l 21 p–23, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919.

le komisjonile lõplikuks redigeerimiseks.⁶⁴ Nädal hiljem leidsid tööerakondlased ja sotsiaaldemokraadid, et maaseaduse eelnõuga võib alustada kolmandat lugemist juba Asutavas Kogus endas. Rahvaerakondlased olid sellele mõistagi vastu, soovitudes endiselt nii olulise asjaga mitte kiirustada. Maakomisjonis oli eelnõu läbinud kõik kolm lugemist, Asutavas Kogus kaks lugemist, mille käigus vastu võetud parandused maakomisjon omakorda eelnõusse sisse viis. Jääb mulje, et Jansil oli õigus ja taheti lihtsalt võimalikult kaua viivitada. Jaan Lõo leidis koguni, et võiks ära oodata, kuidas otsustatakse maaküsimus näiteks Poolas, Tšehhoslovakkias ja mujal, kus oli tema sõnul neis asjus suurem kogemus. Sõnagagi põhjendamata, milles see seisneb, tegi ta veel ka hämmastava ettepaneku Asutavale Kogu tööle üldse kuni 1. septembrini vaheaeg määrata.⁶⁵ Kui sel puhul mitte eeldada riigireetlikku pahatahtlikkust, mida ei sõandaks, ei oska niisuguseid seisukohti kohe mitte kuidagi kommenteerida.

Rahvaerakond tegi veel ettepaneku panna eelnõu rahvahääletusele, see ei lükkavat otsustamist edasi rohkem kui paari nädala võrra (Põllumees. 1919; A. J. 1919). Vasakpoolsete survele alustati siiski järgmisel koosolekul, s.o 29. juulil 1919, kolmandat lugemist.⁶⁶ Võrreldes valimiseelse ajaga oli rahvaerakond jõudnud läbi teha järjekordse täieliku muutumise, asudes nüüd kaitsma kampania ajal ühiskonda kahjustavaks nimetatud mõisamajapidamisi, soovides kindlustada neile 300 tiinu ehk peaaegu 330 hektari kasutuskõlbliku maa säilitamise. Sellised majapidamised liigitusid Tõnissoni arvates Eesti oludes alles suurtaludeks ja keskmaapidamisteks!⁶⁷ Väikemaapidamine oli Tõnissoni sõnul maja-

⁶⁴ERA 15.2.370, l 41–41 p, Asutava Kogu maakomisjoni protokoll nr 31, 19.7.1919, ärakiri.

⁶⁵ERA 15.2.40, l 4 p–6 p, Asutava Kogu protokoll nr 39, 25.7.1919.

⁶⁶ERA 15.2.40, l 9–24 p, Asutava Kogu protokoll nr 39, 25.7.1919.

⁶⁷*Asutava Kogu...* 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 874–879, 912–929. — 1921. aastal põllutöoministeeriumi statistikakogumiku põhjal oli ühel Eesti mõisal keskmiselt 1935,22 ja väikemaapidamisel 31,6 tiinu maad. Isegi kõiki maapidamisi nende liigi peale vaatamata kokku arvestades (52 108 üksust, 3 380 667 tiinu) saame keskmiseks suuruseks 73,5 tiinu (*Kogu...* 1921: 3). Võrdluseks võib tuua Saksa-

pidamine, kus omanik või pidaja oli nii tööde juhataja kui töötaja, s.t nii pops kui taluomanik, nagu ta ise rõhutas; keskmaapidamises, milleks pidas ta arvatavasti ka isalt päritud Mursi talu,⁶⁸ oli omanik või rentnik tööde juhatajaks, ilma et ta ise otseselt kaasa töötaks, kui ta majapidamist tõhusalt juhtida tahtis, ning suurmaapidamises ei saa omanik või rentnik enam ise tegevust juhtida, sest selleks on vaja juba tehnilist erijõudu ja kutseharidusega inimesi või peab omanikul endal kutseharidus olema. Kui sellised keskmaapidamised luua ja jätta need esialgu nende senistele omanikele, kelle seas võib olla põllumehi, kes tõesti keskpõllupidamist juhtida oskavad ja tahavad ning kellel on selleks ka vajalik inventar, siis miks peaks neid sundima oma maalt lahkuma, olgu nad või mõisnikud ja saksa soost, küsis Tõnisson. Milline poliitiline või majanduslik põhjus seda nõuab? Kui mõisasüdame telt sunnitakse lahkuma need mõisnikud, kes ei ole põllumehed, aga teovõimsad jääksid alles ja seda rahvusele vaatamata, siis mis võiks kellelgi selle vastu olla?⁶⁹ 300 tiinu allesjätmist mõisatele toetas ka maaliit.⁷⁰

maa, kus Eduard Laamani väitel moodustasid 1907. aastal kuni 2 ha suurused põllumajapidamised 58,9%; 2–5 ha suurused 17,5%; 5–20 ha suurused 18,6%; 20–100 ha suurused 4,6% ja üle 100 ha suurused kõigest 0,4% kõigist põllumajanduslikest majapidamistest (Laaman 1917: 12).

⁶⁸Tõnissoni isa Jaan Tõnisson majandas 300 Riia vakamaa (à 0,37 ha) suurust talu, mida Tõnissoni 70. sünnipäevale pühendatud koguteoses nimetatakse suurtaluks. Isa surma järel päris sellest 75 vakamaad isa vend Jüri Tõnisson, ülejäänud osa poeg Jaan Tõnisson (*Jaan Tõnisson...* 1938: 16). Märt Raud on Tõnissoni sünnikodu pidanud sarnaseks karjamõisaga. Sulaseid oli talus 10–12, tüdrukuid 5–6, heinalisi sageli 20–30. Raud ütleb, et Tõnissonil ei tulnud iialgi kannatada kehvast, käia karjas ega osaleda muudes talutöödes; see andis kaasa üleolekutunde ja käsutamisoskuse, sest tolleaegsete arusaamade järgi oli Mursi mõis. Aino Kallas kirjeldanud Tõnissoni juba ainuüksi välimuse põhjal kui sündinud ülikut (Raud 1953: 10, 31).

⁶⁹*Asutava Kogu...* 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 912–929.

⁷⁰*Asutava Kogu...* 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 882; ERA 15.2.48, l 42–49, *Asutava Kogu* protokoll nr 49, 22.8.1919.

Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei esimees Hans Kruus märkis, et võõrandatava maa kohta oli rahvaerakonnal kõige radikaalsem ettepanek, mis oli teinud rahvaerakonnast suurmaapidamise kaitsja:⁷¹ “Siin ei taha mina selle seisukoha vastu sõna võtta, ise samal seisukohal olles, suurmaapidamise majanduslikult tõesti kõige otstarbekohasema. [...] Konstateerides siin seisukohtade ühtelangemist suurmaapidamise küsimuses minu ja Rahvaerakonna vahel, ei saa aga siin jääda kahtluseta nende Rahvaerakonna argumentide tõsiduse juurde, mida suurmaapidamise, ristitud keskmajapidamisteks, kaitseks ette toodud. Mul tõuseb nimelt kahtlus, kas Rahvaerakond sel puhul õige rahaga maksab, kas ei ole siin mõne võltsrahaga tegemist.”⁷²

Tõnisson nimetas taas kord alusetuks süüdistusi, “nagu oleks Rahvaerakond tahtnud mõisnikka kaitsta ja iga hinna eest mõisaid alal hoida, sellega, kui erakond nõudis, et mõisatest 300 tiinulised kohad alal jääksid, kui maareformi teostamisel neid kohti tarvis ei ole. Selle kohta võin ma ütelda, et see täiesti ekslik on, ja sellepärast kõik ajalehtede seletused, nagu oleks Rahvaerakond niisugusele seisukohale asunud, põhjuseta”.⁷³ Ta tsiteeris iseenda varasemat sõnavõttu, kus seisis mõisasüdamete säilitamise eest ning leidis, et kui tõesti vaja, siis võib valitsuse igakordse otsusega ka neist maad võõrandada: “Rahvusmajandusliselt ei ole mõisate keskkochtade alalejäämine ka mitte hädaohtlik ega kahjulik. Kui tõesti valitsuse meelest on tarvis üht või teist võtet tarvitada, mis iseäranis kaugele läheb, siis ei seo meie temal käsi kinni, vaid anname valitsusvõimule igakordsel üksik juhtumisel võimaluse arvesse võtta rahvuspoliitilisi, sotsiaalseid ja rahvusmajanduslisi nõudeid ning põhjendusi ja selle järele käia. [...] Kui nüüd sedaviisi õhust võetakse arvud ja tullakse tõendama, et ei või jätta mitte 300 tiinu suuruseid “mõisaid” järele, siis kogutagu materjali tõsiselt.”⁷⁴ See on järjekordne näide Tõnissoni taktikast, kui tal ei olnud vastastele tegelikult midagi vastu panna. Õhust võe-

⁷¹ERA 15.2.48, I 35–36, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁷²ERA 15.2.48, I 36, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁷³ERA 15.2.50, I 42–43, Asutava Kogu protokoll nr 51, 26.8.1919.

⁷⁴ERA 15.2.50, I 43, Asutava Kogu protokoll nr 51, 26.8.1919.

tud arvude esitamist võib samahästi talle endale ja tervele rahvaerakonnale ette heita, samuti soovitada materjali koguda. Senist võõrandamiskava pidas Tõnisson küll õigusega poliitiliseks, mitte majanduslikuks. “See on poliitiline motiiv, millel ei ole tõsist tegemist maareformiga.”⁷⁵ Vasakpoolsed erakonnad rehkendasid tõepoolsest tugevalt poliitilise olukorraga, ent rahvaerakondlased paistsid viimasega sootuks mitte arvestavat. Seda nimetas ka Karl Ast: “[Ö]eldakse, et meie maareformi teostamisel ei pea mitte ära unustama rahvamajanduslikku külge ja ei pea ennast juhtida laskma ajutisest ülespuhutud poliitilisest meeleolust. Ja ma näen, et ei ole lastud end meeleoludest juhtida lasta.”⁷⁶ Seevastu ei saa väita, et pahempoolsed majandusega üldse ei oleks arvestanud.

Tõnissoni erakonnakaaslane Eduard Rosenvald läks mõisamaade kaitsmisel koguni nii kaugele, et soovitas jätta maa üldse võõrandamata nendelt, kes tegelevad maaparandusega, sest see kui ideeline tegevus tuleb tulevaste põlvete kasuks, mille vilju tegija ise vaevalt näha saab. Maa võiks alles jätta ka neile, kes on juba varemalt maaparandust teinud, aga sõda katkestas töö; samuti neile, kes viimase kümne aasta jooksul on kõlbmata maalet metsa istutanud. Argumendiks toodi, et nii saaksid vähemalt mõisnike lapsed töö vilju näha.⁷⁷ Kui paljukest selliseid mõisaid siis üldse üle jääb, millelt maad võõrandada? Mõisnike ja nende laste kõrval ei arvestatud ei eelnevalt Karl Asti mainitud sõduri-perekondadega ega talurahvaga üldse.

Hämmastav oli rahvaerakondlase ja endise mõisavalitseja Johan Ploompuu⁷⁸ avaldus, et see, kui “mõisnikka nende elumajadest välja aetakse, varandus neilt ära võetakse ja neile lubatakse ainult üleüldistel alustel harimiseks maad saada, tähendab jäätakse temale hobune ja sahk või äke — kui neid jatkub kõigile ja

⁷⁵ Samas.

⁷⁶ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 929–937.

⁷⁷ ERA 15.2.50, l 48–49, *Asutava Kogu* protokoll nr 51, 26.8.1919.

⁷⁸ Johan Ploompuu (1867–1943) sündis sauniku pojana, õppis Saku mõisas aednikuks ning enne, kui läks 1890. aastal Venemaale mõisavalitsejaks, jõudis siin veel mitmes mõisas oma teadmisi praktiseerida. 1903. aastal naasis Ploompuu kodumaale ning rajas Harku valda Rahula talu (Juhan Ploompuu. . . 1937).

hakaku ka mõisa põlluveerel kuskil talu asutama, hoonet ehitama jne., siis oleks see kuulmata ülekohus nende vastu. Mina olen kindel selles, et meie maainimeste suurem enamus — ka mõisate töölised ühes arvatud, leiaksid selle lihtsa õiguse mõistetele vastukäiva kuriteo olevat ja paneksid imeks, kuidas üks osa meie haritlastest sellega nii kergesti hakkama saavad”.⁷⁹ Ta võrdles pahempoolsete maareformieelnõu keiser Nero Rooma linna põlema süütamisega. “Aga ajaloolise kuulsuse annab ka Eesti riigi kokkulangemine isikutele, kelle läbi see sünnib, nii kui see Rooma keiser enesele ajaloolise kuulsuse omandas, kes Rooma linna meelega põlema süütas. Aga sarnast kuulsust, mis Eesti põllupidamist, rahvast ja tervet riiki ära hävitaks, meie ometegi lubada ei või.”⁸⁰

Ploompuu sõnutsi põllumeeste poolt väga hinnatud Tõnissoni põhjendustele, miks maareformi eelnõu kõlbmatu on, vastatud Asutavas Kogus naeru ja pilkega: “Aga mina arvan, et nalja võib ju teha, kuid kindel on, kui meie samasuguse naeruga või naljaga meie põllupidamise ühes terve Eestiga kukerpalli lööme, mis puuduse ja näljamässi esile toob, siis otsustagu Eesti maaküsimust Eesti Asutav Kogu kuidas tahes, — ei istu teie või meie erakonna mehed mitte enam ministrite toolidel ja maaküsimust Eestis otsustab mõni võõras võim, või koguni nõukogude valitsus. Ja kui teie just seda tahate, siis lükake kõik kainemad ja mõistlikumad parandused tagasi ja viige oma katsed täielikult läbi.”⁸¹ Rahvaerakondlaste argumentatsioon tundub järjest kentsakam. Mispärast pidanuks maa andmine inimesed mässama ajama ning see omakorda nõukogude võimuni viima, kuid maa mõisnikele jätmine mitte? Venemaa hiljutised sündmused pidanuksid ka rahvaerakondlastele asjalood sootuks vastupidi vägagi selgeks tegema. Ka Karl Ast oli alles eelmise päeva koosolekul meenutanud, et nii Mahtra sõda kui 1905. aasta sündmused olid ajendatud just maapuudusest.⁸²

⁷⁹ERA 15.2.48, l 15–16, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁸⁰ERA 15.2.48, l 16, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁸¹ERA 15.2.48, l 16, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁸²Asutava Kogu... 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 937–938.

Nii rahvaerakond kui maaliit raiusid aga endiselt, et kõikide mõisate korraga riigistamine on üle jõu käiv ülesanne. Maaliitlane August Jürman küsis, mis saab siis, kui riik eelnõu kohaselt kõik 1100 mõisat korraga võõrandab, kui seni on suudetud paberil tükeldada 76 mõisat ja sedagi poole aastaga.⁸³ Erakond leidis, et maad võib ju jagada, aga kuidas neist elujõulised talud luua, on iseküsimus, sellepärast tuleks seda teha tasa ja targu, mitte aga ühe ropsuga.⁸⁴ Majanduslikult lähenesid parempoolsed küsimusele väga ratsionaalselt, leides, et alustada tuleb arvutustest, kui palju maaseaduse läbiviimine üldse maksma läheb, ning selgitustest, kust saadakse selleks raha. Jaan Hünerson hoiatas, et maade ühekorraga võõrandamine võib saada saatuslikuks, sest “asjalugu on nimelt niisugune et suurmaapidamine selle statistika järele, mis omal ajal kogutud, teravilja valmistamise ja kasvatamise juures meil Läänemere maades on produktiivsem olnud, kui väikemaapidamine. [...] Lugu on nimelt niisugune, et suurmaapidamine meil dessatini pealt kuni paarkümmend puuda rukkeid rohkem on annud, kui meie talud, ja sellega peame rehkendama.”⁸⁵

Selles väites on vaid pool tõde. Et suurmaapidamised olid produktiivsemad, sellele ei saa vastu vaielda, ent teravilja suurem tootlikkus ei tulene mitte sellest, et üks tera annab suuremal pinnal rohkem seemet kui väikesel, vaid see sõltub väga paljudest muudest asjaoludest: mulla üldine viljakus, kunstväetis, päike, niisutustase, viljasort jms. Talumajapidamised asusid tihti kehvemates sooäärsetes liigniisketes pimedates maanurkades, kus ei anna põllud ilmselgelt sama saaki mis hästi hooldatud ja niigi parema mullaga mõisamaadel. Liiasi tuli mõisatel tootmine soodsam, sest tööjõudu oli piisavalt, see tuli praktiliselt tasuta kätte ja ka töövahendeid ei olnud tarvis muretseda igale lapikesele eraldi. Et seda mõista, ei pea olema isegi agronoom, ent kui ka peaks, siis leidis neid Asutavas Kogus peale Hünersoni teisigi. Tööerakondlane Johannes Zimmermann väitis: “Härä Hünerson seletab, et meie mõisate põllud anda 20 puuda teri rohkem tiinu pealt. See

⁸³ERA 15.2.42, l 49, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919.

⁸⁴ERA 15.2.42, l 47–58, Asutava Kogu protokoll nr 41, 1.8.1919.

⁸⁵ERA 15.2.43, l 44–45, Asutava Kogu protokoll nr 42, 5.8.1919.

võib ju õige olla, kuid mitte sellepärast ei saanud teri rohkem, et see mõisniku põld oli ja mitte talupoja oma. Peab ikka ka seda arvesse võtma, et tihti küla kapsaaiad on mõisniku põllud. Kui viimased nüüd rohkem saaki annavad, siis mitte sellepärast, et kui talupoeg selle vilja maha külvab, niisama nagu mõisnik seda teeb, siis vili ei kasva.”⁸⁶

Väikemaapidamise kasulikkuse kohta tõi Zimmermann näite Saksa toitusministreeriumi aruandest, mille järgi olid kogu Saksa sõjaväele antavast sealihast 85% andnud talupojad, niisamuti rasvast 70%. Teravilja ei suutnud nad tõepoolest nii palju anda kui mõisad, sest tarvitasid seda Zimmermanni sõnul rohkem loomade jaoks. Ent nagu öeldud, olid nende niigi väikesed põllud enamasti ka kehvema maaga ning andsidki seetõttu vähem saaki.

Kokkuvõtteks leidis Zimmermann aga, et sõda oli näidanud, et just talupoeg oli see, kes pakkus riigile kõige enam tuge.⁸⁷ Iseküsimus on, kas sõja ajal kogutud sundandam oli just selle parimaks tõestuseks.

Parempoolsed rõhutasid tugevalt maade järkjärgulise võõrandamise vajadust, mille toetuseks esitas Johannes Reinthal rahvaerakonnast argumendina ka maksusüsteemi, öeldes, et kui mõisad riigi kätte võetakse ja need kuni korralduste sisseviimiseni enam maksutulu ei anna, langeb kogu maksukoormus väiketaludele.⁸⁸ Mõisad võisid ju suured maksumaksjad olla, ent need maksud nõudsid nad sisse talupoegadelt, seejuures kasuga. Samuti olid parempoolsed ka põlisrendi vastu. Jürman ütles, et elu on näidanud väikepõllupidamise võimekust võistelda suurmaapidamisega küll, kuid seda ainult loomulikes tingimustes, s.t eraomandina. Kuidas arenevad asjad põlisrendi korral, oli teadmata. Ploompuu arvas, et küllap panevad tööerakondlased ja sotsiaaldemokraadid põlisrendiga aluse kogu maa natsionaliseerimisele.⁸⁹

Konstantin Päts leidis, et eelnõu suurim puudus on selle õiguslik alusetus. § 1 võõrandas kindlakäeliselt maa, kuid eda-

⁸⁶ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 43, lk 638.

⁸⁷ Samas.

⁸⁸ *Asutava Kogu*. . . 1920: protokoll nr 48, 21.8.1919, lk 908–909.

⁸⁹ ERA 15.2.42, l 47–58, *Asutava Kogu* protokoll nr 41, 1.8.1919.

sised paragrahvid näitasid vaid umbmääraselt, mida selle maa-
ga teha kavatsetakse. Päts rõhutas, et maaliit on kogu aeg olnud
selle poolt, et maaseaduse läbiviimise aega tuleb arvestada aasta-
tega, kuid parempoolsete erakondade ratsionaalseid ettepanekuid
ei võetud arvesse. Mõisa härrastemajade riigile jätmise ideele, et
neisse mitmesuguseid asutusi rajada, heitis ta ette ülalpidamis-
kulusid, rääkimata asutuste käimapanemiskuludest. Mõisate võõ-
randamise tasu küsimuses kordas ta jälle, et õigusteaduses kehtib
vana Rooma norm, mis oli ka Balti eraseadusesse võetud ja mi-
da maaseadus ei muutnud, järelikult arvestati maal asuvad hoo-
ned maa külge.⁹⁰ Päts lõpetas kõne, öeldes vasakpoolsetele nen-
de maareformi ideede kohta: “Teie ju teate, missuguste mandaa-
tidega, nagu siin tähendatud, tulnud olete, ja missuguste lubamis-
tega teie enne valimisi välja astusite. Nüüd olete teie nii kaugele
jõudnud. (Vahelehiüüe: Enamlaseks saanud?). Üle trumpanud ole-
te viimased.”⁹¹

Ainsana rääkis Asutavas Kogus oma koduerakonnale vastu
maaliitlane Jaan Raamot, kes oli 1918. aastaga⁹² võrreldes oma
seisukohti muutnud, kuid erinevalt oma erakonnast maaseadust
pooldavas suunas. Maaseaduseelnõu arutlustes oli ta väga võõ-
randamise poolt, väites, et tema isiklike kogemuste järgi annab
väikepõllupidamine Eestis rohkem saaki kui suurpõllupidamine,
ja tõi lähemaid arve nimetamata näiteks Järevere 800 vakamaa
suuruse küla kolm talu, mis tootnud aastast kokku sama palju pii-
ma kui 2000 vakamaaga Imavere mõis. Suurmaapidamisel oli te-
ma sõnul küll häid külgi, kuid neid võiksid väikemaapidamised
kooperatiive moodustades niisama hästi kätte saada. Ka ei leid-
nud ta, et asunike rahamure oleks midagi sellist, millest üle ei
saaks, ning kui poliitiliselt on vajalik järsk reform, siis tuleb seda
teed ka minna. Saalist kostnud hüüde peale, et maaliit viskab ta

⁹⁰ERA 15.2.48, I 16–24, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁹¹ERA 15.2.48, I 23, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

⁹²Kui 1918. aastal arutati maanõukogus mõisate kontrolli alla võt-
mise küsimust (*Riigi Teataja* 1918, 5, lk 4, Määrused mõisamaade kont-
rolli alla võtmise ja maaolude esialgse korraldamise kohta), hüüdis Raa-
mot arutluste vahele, et “see on teise tasku kontrolli alla võtmine”.
Vt *Maanõukogu*... 1935: protokoll nr 62, 22.11.1918, lk 298).

sellise jutu peale varsti erakonnast välja, vastas Raamot, et viskab või mitte, aga oma südametunnistuse ja arvamuse juures ei tule tal tegemist teha ei maaliidu, sotsiaaldemokraatide ega tööerakondlastega. Kõne lõpetuseks ütles ta, et aadliseisus on jooksvale veele paisu peale pannud, vesi on head heinamaad ja aasad üle ujutanud, need on hakanud mädanema ning soostuma. Nüüd on vaja see pais lahti teha ja lasta veel ära joosta.⁹³ “Kui selle veelaskmise juures mõni isik kannatada saab, mõni põesas ülearu raisatud saab, siis on seda ka vaja — teist teed ei ole.”⁹⁴ Tema sõnu saatis tormiline kiiduavaldus.⁹⁵

Jaan Raamoti abikaasa Mari Raamot kinnitab oma mälestustes, et meest erakonnast välja ei visatud, kuid suhted selle teiste liikmetega jahenesid tuntavalt. Hiljem viis Jaan Raamot põllutööministri abina (1921–1923) maaseadust ka tegelikult ellu. Mari Raamoti sõnul andis Jaan Raamot tuntumatele sõjaväejuhtidele nende valitud krundid ja mõisasüdamed kätte veel enne sellekohast eriseadust ja ütles kindral Sootsile, et ta tahaks näha, kes või milline seadus selle neilt tagasi võtab. Hiljem kinnitanudki valitus tema tegevuse tagantjärele. Raamot polnud mallanud oodata maareformi rakendamiseni ka oma vara puhul ning jagas abikaasa sõnul tema valduses olevatest mõisatest Keeri⁹⁶ mõisa kohe Vabadussõja järel oma tööliste, loobudes seejuures ka vastuvõetud maaseaduses endistele omanikele ettenähtud 50-hektarilisest mõisasüdamest. Ka see toiming kinnitati tagantjärele (Raamot 2010: 201–203). Mari Raamotil jätkub maareformiga seoses oma abikaasale vaid kiidusõnu. “Kõigile on tuttav ütlus, et “käige minu sõnade, kuid mitte minu tegude järele”. Mõtlen, et see ei käinud Raamoti kohta vähemalt maareformi osas, mille tarvilikust ta kogu hingega pidas vajalikuks” (samas: 202).

⁹³ERA 15.2.43, I 27–37, Asutava Kogu protokoll nr 42, 5.8.1919.

⁹⁴ERA 15.2.43, I 37, Asutava Kogu protokoll nr 42, 5.8.1919.

⁹⁵Samas.

⁹⁶Raamotitel oli peale oma Sahkapuu kodutalu kaks rüütlimõisat, neist nimetatud Keeri Nõo kihelkonnas ning teine Peterburi lähistel Volossovos. Viimane kandis nime Bolšaja Gubanitsa ning jäi Mari Raamoti sõnul revolutsiooni keerises saatuse hooleks (Raamot 2010: 202).

Kui maaseaduse eelnõu teisel hääletamisel Asutavas Kogus ei võetud rahvaerakonna muudatusettepanekuid hääletusele mitte tervikpaketina, vaid osakaupa, otsustasid rahvaerakondlased protesti märgiks saalist lahkuda. Et kristliku erakonna ettepanekud mahtusid “rahvaerakonna ettepaneku sisse”, otsustasid lahkuda ning hääletamisel mitte osaleda ka selle erakonna liikmed.⁹⁷ Sotsiaaldemokraat Karl Ast osutas kõnes tühjaks jäänud kohtadele ja ütles, et need on tühjad ainult seetõttu, et suurmaaomand kõige täiega riigi omaks võeti.⁹⁸ Tõsi, kogu suurmaaomandi võõrandamist sätestas eelnõu § 1, ja kui see kolmandale lugemisele läks, hääletas rahvaerakond selle vastu. Tõnisson põhjendas seda sellega, et “nüüd on komisjoni poolt enamuserakondade eelnõu ette pandud, mis maareformi teostamiseks niisugused teed määrab, mis meie arust hädaohtlikud on ja meie ei või selle ettepaneku poolt hääletada”.⁹⁹ Sellele vaatamata võeti paragrahv 54 poolt ja 21 vastuhäälega vastu.¹⁰⁰ Teise paragrahvi hääletusest ei võtnud rahvaerakond taas kord enam üldse osa.¹⁰¹ Maaliitlased küll osalesid hääletamisel, kuid olid juba eelnõu teisel lugemisel pettunult tõdenud, et Asutava Kogu parem tiib seletas otsekui kurtidele kõrvadele, missugust majanduslikku ja poliitilist kahju toob kogu riigile ja rahvale maa ühe hoobiga riigistamine ning on kõigi huvides refom järk-järgult ellu viia. “Võib terve maailma majandusteadlaste ja sotsialpoliitikeride õpetusi ja arvamusi ning teiste maade eeskuju ette tuua, Eesti tööerakondlasi ja sotsiaaldemokraatisid see põrmugi ei huvita” (Maaseaduse eelnõu... 1919). Ei saa küll öelda, et neid õpetusi, arvamusi ja näiteid meeletult toodud oleks. Pigem ei toetunud parempoolsed oma ettepanekutes mitte millelegi peale iseenese tungiva vastuseisu. Ajuti leiti eeskujuks mõni üksik nimi või riik, kuid suures plaanis vaieldi lihtsalt emotsioonide ajel ja püüdmatagi põhjendada, kuidas oleks suurmaapiidamise säilitamine tollastes oludes üldse enam võimalik olnud.

⁹⁷ERA 15.2.52, l 29, Asutava Kogu protokoll nr 53, 29.8.1919.

⁹⁸ERA 15.2.52, l 31, Asutava Kogu protokoll nr 53, 29.8.1919.

⁹⁹ERA 15.2.67, l 56, Asutava Kogu protokoll nr 68, 3.10.1919.

¹⁰⁰ERA 15.2.67, l 57, Asutava Kogu protokoll nr 68, 3.10.1919.

¹⁰¹ERA 15.2.68, l 11–12, Asutava Kogu protokoll nr 69, 7.10.1919.

Pärast maaseaduse vastuvõtmist 10. oktoobril 1919 lubas maaliit oma eesmärgiks võtta maaseaduse puuduste vastu võitlemise (Maauuendus... 1919). Veel 1930. aastal, kui maaseadus oli end ammu tõestanud ning selle täiendavad määrused olid andnud ka võimaluse osta maad eraomandiks ning seda nii palju, kui hing ihaldas, kritiseeris Päts riigikogus eesti sotsialiste ja nende maapoliitikat. “Teie olete kõige väiksemate ja viletsamate majapidamiste, saunikute ja popside kaitsjad. Teie hädaldate alati: siin ei ole juurdelõikeid antud, seal on metsa ära võetud jne. [...] Kui teie saunikud tahate elujõuliseks teha, siis miks teie elujõulise põllumehe vastu olete?” (Päts 2001: 329–330). Päts ütles, et ei tähelda eesti sotsialistide tegevuses “sotsialismi idugi”, olgugi et nende seas on ka mõned üksikud, näiteks Mihkel Martna, kes põllumajandust tõepoolest sotsialistlikust seisukohast tahavad arendada ja saavad hästi aru, et olemas võiksid olla ka suuremad majapidamised. Päts rõhutas veel, et ei saa aru, mismoodi liidetakse kõik “käblikmajapidamised” hiljem suure sotsialistliku kollektiiviga (samas: 329–332). “Kui teil niisugune lootus tulevikule on, siis ajage oma individualistlikku poliitikat edasi, selle vastu meie ei ole, sest meie ilmavaate vastu see ei käi, ja selle vastu ei ole meil ka midagi, et Eestis oleks häid ja korralikke väikemaapidamisi” (samas: 332).

Postimehes ei olnud seaduse vastuvõtmine esileheuudis, sellele pühendati vaid nupuke teisel leheküljel, milles räägiti põgusalt hääletusele eelnenud vaidlusest eraomanduse ja põlisrendi ümber ning anti teada, et rahvaerakond hääletusel ei osalenud (Maaseadus... 1919). 22. oktoobril 1919 avaldas Jaan Tõnisson *Postimehes* oma arvamuse vastuvõetud seaduse kohta, öeldes, et see on “armetu pilpaehitus ilma uste, akendeta. Katuseks peal käputäis kõrsa. Mõisnikkudel võetakse maa ja inventaar ära! See kõlab väga meelitavalt nende kõrvale, kes tahavad midagi s a a d a. Kuid lühike on inimeste rõõm, kui nad aga lähemalt vaatavad, mis jääb kõigest sellest toredusest tõeliselt järele. Ainult tühjad kärarikad lubadused. Tegelikult ei tule muud välja, kui põllutööministeeriumi asjaajajad sõidavad kirinate, kurinatega mõisatesse, teevad pikki protokolla, et mõisad tunnistatakse Eesti Vabariigi omaks, ja antakse — pidamiseks senistele omanikkudele —

tagasi” (Tõnisson 1919). Ometi asus Tõnisson peaministrina ise seda pilpaehitust ja tühipaljaid lubadusi südamerahuga ellu viima.

LÕPETUSEKS

Nagu öeldud, muutsid nii rahvaerakond kui maaliit oma maa-programme järjest parempoolsemaks; rahvaerakond jõudis seejuures aga vahepeal ka päris vasakule kalduda. Hans Kruus on välja pakkunud teooria, et selgitada rahvaerakonna pööret paremalt vasakule ja tagasi. Asutava Kogu valimiste eel oli tee paremale maaliidu poolt kinni pandud, sest see oli kogunud enda ümber klassiteadlikuma osa kodanlikust kihist, ja hinnates õigesti rahva hulgas valitsenud meeleolu, jäi üle ainult vasakule liikuda ning lubada programmis maad tasuta ja tasu eest, põlisele rendile ning eraomanduseks jms. See oli aga ebavõrdne võidujooks vasakpoolsete erakondadega ja seepärast ei jäänud muud üle, kui Asutavas Kogus tagasi juurde ehk paremale naasta. Nii maaliit kui rahvaerakond tahtsid, et 300 tiinu suurused mõisasüdamed jääksid nende endistele omanikele, ja Saksa-Balti Erakonna liikmed olid Kruusi sõnul nõus kui just mitte kahel, siis vähemalt ühel käel sellele ettepanekule alla kirjutama. Kommenteerides rahvaerakonna korduvaid seisukohamuutusi, ütles Kruus poolteist kuud enne maaseaduse vastuvõtmist, et ei ole teada, millise pöörde need veel tulevikus võtavad.¹⁰²

Rahvaerakonna meelemuutustest jääb tõepoolest mulje, et aadetega seal suurt tegemist olla ei saanud: kord olid mõisad kahjulikud ja tuli hävitada, sealsamas tegi erakond aga üsna varsti kõik endast oleneva, et mõisaid suisa kaitsta. Johan Jansi mälestuste järgi oli Tõnisson alati mõisnike eesõiguste kõrvaldamise asjus rohkem kui pool suud kinni hoidnud (2008: 45). Vaadeldes maaseaduse arutelusid Asutavas Kogus tundub aga, et see on isegi pehmelt öeldud. Tõnisson kaitses mõisate privileege täiel häälel. Väidetele, et rahvaerakond on oma vaateid muutnud, vastas ta, et see on tühi keerutamine ja sõnade mäng. 300 tiinu kõlbliku maa allesjätmisega ei saanud Tõnissoni sõnul suurmaapidamise

¹⁰²ERA 15.2.48, l 36–39, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

säilitamisest juttugi olla. Rahvaerakond olnud kogu aeg mõisate võõrandamise seisukohal, aga leidnud, et kui mõisasüdameid maareformi teostamiseks vaja ei ole, siis on otstarbekas need endistele omanikele jätta. Miskipärast leidis ta aga eos, et mõisasüdamete maad talupoegadele vaja ei ole. Tõnisson lubas, et kui ükskord peaks selguma, et väikemaapidamised on tõesti kasulikud, siis hakatakse “võib-olla” ka säilinud suuremaid maapidamisi vähendama. Seniks pole aga mõtet poliitilistele vastastele süüdistamiseks argumente anda ning demokraatlike suurriikide toetust kaotada.¹⁰³ Vaid mõni kuu varem, 1. mail 1919 oli Tõnisson aga kinnitanud vastupidist, öeldes, et “väikemaapidamine suurmaapidamisest viljakuse poolest ette on. Suurmaapidamine põhjeneb ekspluateerimise peal, on rahvavaenulik”.¹⁰⁴

Maaliit suhtus maaküsimusse märksa leigemalt. See väljendus ka ainult kaheksas Asutava Kogu saadikukohas, mis õnnestus valimistel saada, sest valimiskampaanias viimasel minutil avaldatud lubadus 40 000 uuele talule ei suutnud korvata ei eelnenud ükskõiksust ega koostööd Saksa okupatsioonivõimudega. Maaliit ei muutnud oma seisukohti nii radikaalselt kui rahvaerakond, ent ei olnud maaküsimuses ka nii kirglik kui viimane. See ei tulnud aga sellest, nagu oleks maaliidul algusest peale olnud väga tasakaalukas ja läbitöötatud maaprogramm. Seniste andmete põhjal näib sootuks, et maaliidul otsest maaseaduse programmi üldse ei olnudki. Kõige ligilähedasem sellele oli valimiste-eelne propagandabrošüür *40.000 uut Eesti talu*, kuid näiteks Asutava Kogu protokollide lisades, kus on esitatud kõikide Asutavasse Kogusse pääsenud erakondade maaseaduse kavad ja eelnõuparandused, maaliidu, aga samas ka esseeride oma ei leidu. Küll aga on seal rahvaerakonna parandusettepanekuid.¹⁰⁵ Ka ei ole protokollidest näha, et maaliit oleks kuidagi oma 40 000 talu eest seisnud. Oma ideid nad välja ei pakkunud, kuid kiitsid heaks kõik rahvaerakonna omad.

¹⁰³ERA 15.2.48, l 42–49, Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.8.1919.

¹⁰⁴ERA 15.2.370, l 3, Asutava Kogu maakomisjoni protokoll nr 2, 1.5.1919, ärakiri.

¹⁰⁵Vt “Asutava Kogu protokollide...” 1920.

Eduard Laaman kinnitab, et kui teised erakonnad panid rõhku maaküsimusele, siis maaliit majandusele, ja nii ei olnud Pätsi erakonnal Asutava Kogu valimiste eel kaasatõmbavat uuenduste kava. Arvatavasti peab Laaman siin silmas, et maaliit lähtus maaküsimuses puhtalt majanduslikust aspektist, nimelt et suurmaapidamine on väikesest odavam, jättes maaküsimuse sotsiaalse ja poliitilise osa ükskõikselt kõrvale. Keda valijaist võiski tollastes oludes paeluda 1919. aasta märtsis erakonna kongressil Jüri Uluotsa väljakäidud loosung, mille järgi vasakpoolsed jaotasid, maaliit lõi aga uusi väärtusi, peajõuks pidi olema tugev isiklik algatus (Laaman 1934: 62, 1949: 155). Läbi aastate ükskõik kui tugevat isiklikku algatust oma popsitalus üles näidanud ja ühelt rindelt teisele solgutatud sõdurile ning tema perekonnale see loosung vaevalt kinnitust andis, et iseseisev riik võiks olla midagi, mis senisest võimust mingilgi moel erineb ning selle heaks oma panuse andmist väärrib. Laaman märgib õigusega, et maaseadus tuli nii radikaalne erakordsete aegade poliitilistel mõjutustel ja et riik pidi tegema suuri pingutusi uusasunike aitamiseks, kuid see-eest rahustas see rahvast ning ohtlikult käärivast maaproletariaadist sai riiki kandev tasakaalukas talupoeg (Laaman 1949: 160–161).

Aga millele siis ikkagi lootsid rahvaerakond ja maaliit ning nende juhid ning miks pooldasid nad nii kangesti senist maakorraldust? Jääb mulje, et olnud kuni selle ajani rahva hulgas austatud ja vaikumisi järgitud kui esimesed eestluse ja eestlaste eestkõnelejad, ei osanud nad enam sellest aupaistest välja tulla ega tegelikkusega kontakti saavutada. Teravate klassivahede kaotamisega, mida vasakpoolsed taotlesid, oleksid kaotanud oma ainulaadsust, aristokraatset aupaistet ka poliitilised ja ideoloogilised juhid ise. Seda aga parempoolsed ei soovinud ja Jaan Hünerson ütles selle Viljandimaal peetud maaliidu kongressil 1918. aasta detsembris ka selgelt välja — on valitsejad ja on käsutäitjad: “Eestlane ei ole mitte ainult selleks sündinud, et ainult sõna kuulda, vaid ka selleks, et valitseda. Valitsemine aga nõuab rahvalt, eriti väikerahvalt, kõigi vaimliste, majandusliste ja kehaliste jõudude pingutamist. [...] Poliitiline erakond on rahva jõudude

koondajaks, arendajaks, töölepanijaks, õhutajaks riigielu korraldamisel. [---] Haritlase silm on laiem, ta ulatab ka poliitilises elus kaugemale vaatama kui koolitamata inimene. Sellega on nagu iseenesest mõistetav, et haritlane poliitilises erakonnas teiste vaimliseks juhiks hakkab ning nende ühise töö viljaka maksi muudab. Kuid seda on ainult siis võimalik teostada, kui erakonna lihtliikmed oma juhtisid ning eestvedajaid usaldavad, nende näpunäiteid omale käsuks peavad, juhtidelt nõu küsivad ja selle järele käivad” (Eesti... 1918). Nii et laiemate rahvahulkade arvamisi ja ideaale, sealhulgas maaküsimuses, ei peetud põrmugi oluliseks. Poliitiliste aspektide täielik eiramine tähendas aga tegutsemist väljaspool reaalset aega ja ruumi, mingis ideaalolustikus. Mitte ainult et neid arvamisi ei peetud kõneväärseks riigi püsimise seisukohast, neid ei peetud üldse arvestamisväärseks Vabadussõja ajal, ülimalt hapras olukorras, kus kaalul ei olnud mitte ainult vaevu sütitatud rahvusriigi, vaid õigupoolest kogu rahvuse saatus. Kuigi möödaminnes mööndi enamliku agraarpoliitika — mõisamaad võrdsustavalt jaotada — propagandistlikku mürgitavat mõju, eeldati, et maaküsimusel, sel majanduslikul probleemil, pole seost Eesti rahvaväe võitlustahtega. Selline suhtumine oli omane suurtele väejuhtidele nagu keiser Napoleon või kuningas Karl XII — sõdurid lähevad ja võitlevad, kui mina käsin. Selge, et seal küsimusi ei olnud. Eesti Rahvaerakonna ja Eesti Maarahva Liidu agraarpoliitika jälgimisel, vastupidi, on pahatihti võimatu vältida küsimust: millele nad lootsid?

Kirjandus

- 40.000 uut Eesti talu! 1919. [Tallinn]: Eesti Maarahva Liit
- A. J. 1919. Maaküsimuse otsustamiseks. — *Postimees*, nr 169, 12. VIII, lk 1
- Asutava Kogu protokollide lisad: II. istungjärk 17. juunist 1919. – 20. detsembrini 1919. 1920. — *Asutava Kogu II istungjärk: Protokollid nr. 28–97*. 1920. Tallinn: Asutav Kogu
- Asutava Kogu II istungjärk: *Protokollid nr. 28–97*. 1920. Tallinn: Asutav Kogu

- B a l t i m a a väikepõllupidajate tulevik. 1918. — *Maaliit*, nr 32, 5. VI, lk 1
- B a l t i väiketalumehe tulevik. 1918. — *Postimees*, nr 78, 5. VI, lk 1
- D i e s e l, Rudolf 1910. *Solidarismus: Inimesesoo loomulik pääsetee*. (Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse osakonna toimetused nr 8.) Tlk Konstantin Päts. Tallinn
- D i e Z u k u n f t der baltischen Kleinbauern. 1918. — *Revaler Zeitung*, Nr. 71, 5. VI, S. 1
- E e s t i demokratilise erakonna põhjused. 1917. — *Postimees*, nr 96, 1. V, lk 2–3
- E e s t i M a a r a h v a Liidu poliitilise eeskava alusjooned. 1917. — *Postimees*, nr 107, 15. V, lk 4
- E e s t i Maarahva Liidu Viljandi Maakonna Kongress. 1918. — *Maaliit*, nr 188, 10. XII, lk 2
- E e s t i M a a r a h v a Liidu III kongress. 1919. — *Maaliit*, nr 64, 21. III, lk 1
- E e s t i Rahvaerakond Eesti Asutava Kogu valijatele. 1919. — *Postimees*, nr 66, 2. IV, lk 7
- E e s t i rahvameelne eduerakond. I–IV. 1905. — *Postimees*, nr 245, 8. XI, lk 1; nr 246, 9. XI, lk 1–2; nr 247, 10. XI, lk 1–2; nr 249, 12. XI, lk 1–2
- E e s t l a s e d! Mida nõuame, mille eest seisame? 1917. Tartu: Eesti Demokraatlik Blok
- G r a f, Mati 2000. *Parteid Eesti Vabariigis: Koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940)*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus
- H. J. 1918. Põllutöölise küsimus ja töökaitse. — *Maaliit*, nr 193, 16. XII, lk 1
- H. P. 1919. Maaseaduse eelnõu. — *Postimees*, nr 157, 29. VII, lk 1
- H e r t z k a, Theodor 1909. *Sotsialdemokratia ja Sotsialvabameelsus*. Tlk Konstantin Päts. Tartu: Postimees
- I i r i maaseadustest. 1905. — *Postimees*, nr 177, 15. VIII, lk 2
- J a a n T õ n i s s o n töös ja võitluses: Koguteos tema seitsmekümenda sünnipäeva puhul. Kruus, Hans jt (toim.). Tartu: Koguteose “Jaan Tõnisson” komitee
- J a n s, Johan 2008 (1940). *Mälestusi ja vaatlusi*. (Ajajõe tagant.) Toim. Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa
- J u h a n P l o o m p u u 70-a. 1937. — *Uus Eesti*, nr 207, 3. VIII, lk 6

- K a n t, Edgar 1931. *Uus-Meremaa: Üldiseloostus ja majandusepilt = Dominion of New Zealand*. (Äratrükk: Maailma maad ja rahvad, 1931.) Tartu
- K a r j a h ä r m, Toomas 2002. Konstantin Pätsi poliitilised ideed. — Arjakas, Küllö (koost.), Velliste, Anne (toim.). *Konstantin Pätsi tegevusest: Artiklite kogumik*. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 74–97
- K a r j a h ä r m, Toomas 2013. *1905. aasta Eestis: Massiliikumine ja vägivald maal*. Tallinn: Argo
- K a s s a a b maad ilma hinnata? 1917. — *Postimees*, nr 109, 17. V, lk 2
- K o g u statistilisi andmeid Eestist. 1921. Tallinn: Põllutöoministeeriumi statistika osakond
- L a a m a n, Eduard 1917. *Maaküsimus ja maauuenduskavatsused*. Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Selts
- L a a m a n, Eduard 1934. *Erakonnad Eestis: Sissejuhatus poliitikasse IV*. (Elav teadus nr 26. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria.) Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- L a a m a n, Eduard 1949 (1940). *Konstantin Päts, poliitika- ja riigimees*. Eellaused Voldemar Pätsilt, lõpposa kirjutanud Voldemar Kures. Stockholm: Vaba-Eesti
- L a n d s and Peoples. 1995. Vol. 2: *Asia. Australia. New Zealand. Oceania*. Danbury
- L e p p l a a n, Heidi 2012. “Mein Haus, mein Land, mein Erb und Eigen”: Deutsche Reaktionen auf das estnische Agrargesetz 1919. — *Forschungen zur baltischen Geschichte*. (Humaniora: Historica 7.) Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, S. 141–167
- L o i t, Aleksander 2006. Baltisaksa rüütelkondade seisukohad ja tegevus Eesti iseseisvumisel 1918–1920. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 4, lk 50–74
- M a a n õ u k o g u protokollid: 1917–1919: 1. koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni 6. veebruaril 1919. 1935. [Tallinn: s.n.]
- M a a r e f o r m i 10. aasta mälestuspäeva puhul. 1929. [Tallinn: Põlumeeste, Asunikude ning Väikemaapidajate Koondis]
- M a a s e a d u s 3. lugemisel vastu võetud. 1919. — *Postimees*, nr 221, 11. X, lk 2
- M a a s e a d u s e eelnõu ja selle puudused. 1919. — *Maaliit*, nr 160, 7. VIII, lk 2–3
- M a a s e a d u s e eelnõu II lugemine. 1919. — *Maaliit*, nr 174, 23. VIII, lk 1

- M a a u u e n d u s võitluse ajajärgus. 1919. — *Maaliit*, nr 217, 12. X, lk 1
- M i s s u g u s t e juhtmõtete järele tuleb agrar-küsimust arendada. 1906. — *Postimees*, nr 120, 31. V, lk 1
- P õ l l u m a j a n d u s l i s e d kujud. 1918. — *Maaliit*, nr 14, 11. V, lk 1
- P õ l l u m e e s. 1919. Maaküsimus Asutavas Kogus. — *Postimees*, nr 150, 21. VII, lk 1
- P ä t s, Konstantin 1907a. Kuidas tuleks meie maaolusid uuendada. — Konstantin Päts. *Maa-küsimus*. Tallinn: Koit, lk 39–89
- P ä t s, Konstantin 1907b. *Maa-küsimus*. Tallinn: Koit
- P ä t s, Konstantin 1907c. Uue-Meremaa agraarpoliitika. — Konstantin Päts. *Maa-küsimus*. Tallinn: Koit, lk 9–38
- P ä t s, Konstantin 2001. Majanduse korraldamine ja sotsiaalsed põhimõtted. — Konstantin Päts. *Eesti riik II*. (Eesti mõttelugu 38.) Karjahärm, Toomas; Runnel, Hando (koost.). Tartu: Ilmamaa, lk 313–360
- R. M. 1919. Eesti Rahvaerakonna Tartu ja Võru maakonna kongress Tartus 29. märtsil. — *Postimees*, nr 66, 2. IV, lk 5
- R a a m o t, Mari 2010 (1962). *Minu mälestused I–II*. (Eesti mälu 12.) Tallinn: Eesti Päevaleht — Akadeemia
- R a h v u s k o n g r e s s Tallinnas. 1917. — *Postimees*, nr 151, 8. VII, lk 2
- R a u d, Märt 1953. *Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu*. Toronto: Orto
- R o a s t o, Margo 2014. Konstantin Pätsi “Maaküsimus” ja selle ajalooline kontekst. — *Ajalooline Ajakiri = The Estonian Historical Journal*, nr 4, lk 303–328
- T a r v e l, Enn 1972. *Adramaa: Eesti talurahva maakasutuse ja maksumustuse alused 13.–19. sajandil*. Tallinn: Eesti Raamat
- T õ n i s s o n, Jaan 1917. Maa-küsimus. — *Postimees*, nr 76, 7. IV, lk 2
- T õ n i s s o n, Jaan 1919. Mis maaseadusest arvata? — *Postimees*, nr 230, 22. X, lk 1
- W. 1907. Maaküsimus tulevases duumas. — *Postimees*, nr 36, 13. II, lk 1–2

ELI PILVE (sünd. 1982) on lõpetanud Tallinna Ülikooli kultuuriteaduskonna kultuuriajaloo erialal 2004, ajaloomagister 2007. Töötanud

Lehmja põhikooli ajalooõpetajana 2004–2006, Rae vallavalitsuse muuseumi koordinaatorina 2004–2007, Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutuse assistendina 2006–2010. A-st 2010 Sihtasutuse Eesti Mälu Instituudi teadur; Tartu Ülikooli doktorant. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Maa, vabaduse eest” (2008, nr 2, lk 301–337), “Eesti kodanike opteerimisest pärast Tartu rahulepingu sõlmimist” (koos Meelis Saueauguga; 2009, nr 10, lk 1937–1968, nr 11, lk 2141–2158) ja ““Kõik noored poisid ja noored tüdrukud end seavad ridadesse...”: Noorsoo-organisatsioonide riigistamise kavast Eesti Vabariigis” (koos Marti Taruga; 2014, nr 8, lk 1423–1445).

OVE MAIDLA. Esimene lumi (2015)

EUROOPA LIIDU ÜHINE PÕLLUMAJANDUSPOLIITIKA — KAS KA PÄRISELT ROHELINE?

Aleksei Lotman, Kuno Kasak

Mõne aasta taguses artiklis (Lotman 2014), milles on juttu Euroopa Liidu liikmeks oleku mõjust keskkonnale Eestis, tõuseb teiste valdkondade hulgas esile ühine põllumajanduspoliitika (ÜPP). See pole juhus, sest tegu on ühe olulisima ühispoliitikaga nii rahaliselt (peaaegu 40% ühisest eelarvest) kui ka ruumiliselt (mõjutet on peaaegu pool ELi pindalast), mis pealegi on aukohal kõigis ühenduse alusdokumentides Rooma leppest Lissaboni lepeteni.

Nii ongi ÜPP keskkonnamõju olnud juba pikemat aega keskkonnakaitsjate murelaps (Donald jt 2001, 2002; Poláková jt 2011; BirdLife... 2012). ÜPP korduvaid reforme on seetõttu saatnud keskkonnakaitsese tähtsust rõhutav retoorika. Eriti palju oli “rohestamisest” juttu enne seni viimast poliitika ümberkujundamist 2013. aastal, mistõttu Euroopa Komisjon tavatseb hiljuti reformitud poliitikat esitleda oluliselt uuendatuna ja keskkonnasõbralikuna (European... 2013). Paistab, et ka enamik Euroopa Liidu elanikke on selle seisukoha omaks võtnud (Europeans... 2016).

KUI PALJU ON ÜPP MUUTUNUD?

Vaadakem kõigepealt, kui palju on viimane reform ÜPPd muutnud. Nii nagu enne 2013. aastat jaguneb ÜPP eelarve ka praegu kahe nn samba vahel (vt nt European... 2013). Nagu eelmiselgi perioodil rahastatakse esimest sammast, mis moodustab umbes kolmveerandi vahendite kogumahust, täielikult ühenduse eelarvest; enamiku sellest moodustavad tootmisest sõltumatud

ehk n-ö lahtiseotud otsetoetused, kuid vajaduse korral saab piiratud ulatuses maksta ka tootmisega seotud toetusi ja rahastada turu olukorrast tingitud meetmeid (samas). Teine samm, millesse annavad rahaliselt oma osa ka liikmesriigid, on ette nähtud riikide või piirkondade maaelu arengukavade alusel makstavateks toetusteks ja hõlmab väga mitmesuguseid eesmärgi, nagu investeeringud tootmisse, keskkonnahoid, külaelu arendamine, teadmiste siire jm (samas). Hoolimata paljudest uutest detailidest on seegi üsna sarnane eelmisega.

Ainus selgelt nähtav erinevus on nn rohestamismeetmete olemasolu esimese samba eelarves. Nimelt on 30% otsetoetuste rahast ette nähtud kolmele meetmele: ökoloogilise kasutuseesmärgiga alad, püsirohumaade kaitse ja põllukultuuride mitmekesistamine. Praeguseks tehtud analüüsid näitavad, et hoolimata suurest erinevusest paberimajanduses ei ole tegelik tootmine kuigivõrd keskkonnasõbralikumaks muutunud (Hart 2015; Matthews 2013, 2015; Pe'er jt 2014).

Samuti on uus ÜPP väidetavalt eelmisest õiglasem ja kohtleb liikmesriikide põllumajandustootjaid senisest võrdsemalt (European... 2013). Tabel 1 näitab, et liikmesriikidevahelised erinevused otsetoetuste suuruses hektari kohta on tõepoolest vähenenud. Samas on korrelatsioon toetuste suuruse vahel enne ja pärast reformi 0,99 (usaldusnivoo $p < 0,05$) ning pole arusaadav, miks peaksid toetused veel 2020. aastal liikmesriigiti mitu korda erinema. Puuduvad kalkulatsioonid, mis näitaksid, miks peaksid toetused just sellise väärtusega olema. Veel enam, nagu ka Euroopa Kontrollikoda on osutanud,¹ pole otsetoetuste puhul üldse vaevatud sõnastama nende eesmärki. Seetõttu puudubki tegelikult alus neile arväärtuse andmiseks ja nii ongi lihtsalt lähtutud senistest otsetoetuseelarvetest ja neid veidi ümber tehtud. See võimaldab omakorda kõigil ennast kaotajana tunda: Eesti ja Läti põllumehed pole põhjendatult rahul ebavõrdse kohtlemise jätkumisega, Malta ja Madalmaade omad aga toetuse kärpimisega. Miks otsetoetusi

¹Vt European Court of Auditors Opinion no. 1/2012, www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/OP12_01/OP12_01_EN.PDF.

Tabel 1. Otsetoetused liikmesriigiti enne viimast reformi ja praeguse perioodi lõpuks. Mõne riigi puhul on eelmise perioodi toetussumma riigi keskmine, sest paljudes vanades liikmesriikides on toetused riigi piires erinevad. Uue perioodi lõpuks saavutatavad toetussummad on esialgsed, sest liikmesriikidel on mõningane võimalus liigutada eelarvet ÜPP samaste vahel, samuti võib vähesel määral muutuda toetusõiguslik pindala. Allikas: Euroopa Komisjoni vastus teabenõudele (Bollen 2016).

Liikmesriik	Otsetoetuse suurus enne reformi (EUR/ha)	Eeldatav otsetoetuse suurus 2020. aastal (EUR/ha)
Malta (MT)	751	640
Holland (NL)	457	403
Belgia (BE)	435	386
Kreeka (EL)	425	387
Itaalia (IT)	405	363
Küpros (CY)	372	339
Taani (DK)	363	332
Sloveenia (SI)	325	302
Saksamaa (DE)	319	298
Prantsusmaa (FR)	302	287
Luksemburg (LU)	279	269
Iirimaa (IE)	271	261
Euroopa Liit (EL)	270	264
Austria (AT)	262	253
Ungari (HU)	260	251
Tšehhi (CZ)	257	249
Hispaania (ES)	248	244
Soome (FI)	237	230
Rootsi (SE)	235	229
Bulgaaria (BG)	234	229
Suurbritannia (UK)	229	225
Poola (PL)	215	216
Portugal (PT)	208	219
Slovakkia (SK)	206	210
Horvaatia (HR)	201	201
Rumeenia (RO)	183	196
Leedu (LT)	144	196
Eesti (EE)	117	196
Läti (LV)	95	196

üldse makstakse, see enam kedagi ei huvitagi, seda peetakse justkui enesestmõistetavaks.

Nagu näeme, on praegune ÜPP põhimõtteliselt sarnane eelmise finantsraamistiku omaga, mistõttu eelmise perioodi toetuste ja keskkonnanäitajate omavaheliste seoste uurimine on endiselt asjakohane.

TOETUSED JA VEEKOGUDE EUTROFEERUMINE

Taimed vajavad kasvuks mitmesuguseid elemente ehk taimetoit-aineid. Põllumajanduse intensiivistamisega kaasnenud väetiste kasutamise kasv 20. sajandil on kaasa toonud neist kahe olulisima, lämmastiku ja fosfori märkimisväärse ülejäägi põllumajandusmaal, kust neid kantakse suurel hulgal looduslikesse veekogudesse. Sisuliselt on nende kahe elemendi üleilmset biogeokeemilist ringet praeguseks tugevalt mõjutanud inimtegevus. Selle tagajärjel toimub veekogude eutrofeerumine ehk n-ö ületoitumine, mis avaldub vetikaõitsengus, kinnikasvamises ja hapnikupuuduses. Probleem on nüüdseks jõudnud siseveekogudest ka rannikumerre, kusjuures Läänemeri on sellest mõjutatud peaaegu kogu ulatuses (HELCOM 2014). Eutrofeerumist peetakse praegu üheks Läänemere olulisimaks keskkonnaprobleemiks.

Lämmastik ja fosfor, mis jõuavad veekogudesse inimtegevuse tagajärjel, pärinevad väga mitmesugustest allikatest alates selgelt eristatavatest punktallikatest, nagu heitveelasud, ja lõpetades põldudel pärit hajareostusega. Heitveepuhastite rajamine ja uuendamine on viimastel kümnenditel olnud märksa tõhusam kui hajareostusega võitlemine, mistõttu praegu on just hajareostus põhiline Läänemere eutrofeerumise allikas (HELCOM 2011, 2015). Lämmastik on meie meres peamine kevadiste vetikaõitsengute ulatuse määraja (vt nt Rolff, Elfving 2015). Lämmastikuringet peetakse üldse enim häiritud aineringeks kogu biosfääris ja on väidetud, et see on veelgi rohkem tasakaalust väljas kui süsinikuringe (Sutton jt 2011). Siiski ei saa ka fosfori tähtsust eirata: näiteks sinivetikad ehk tsüanobakterid suudavad lämmastikku si-

duda ka õhust ja neile on piiravaks teguriks just nimelt fosfori kättesaadavus (vt nt Rolff, Elfwing 2015).

Ärakande põllumajandusmaalt määrab suurelt jaolt toitainebilanss, mis kujutab endast sisendi ja väljundi vahet, kusjuures bilansi kujunemist mõjutab ärakande ruumiline ulatus. Üksiku põllu tasemel on peamiseks lämmastiku sisendiks sõnnik ja mineraalsed väetised ning bioloogiline sidumine atmosfäärist (peamiselt liblikõieliste kultuuride juurtel elavate mügarbakterite poolt), vähemal määral ka põllule külvatud seeme ning muud võimalikud orgaanilised väetised peale sõnniku. Terve talu või muu tootmisüksuse tasemel ei saa kogu tekkivat sõnnikut automaatselt lämmastikuisendi hulka arvata, sest loomad ei seo õhust lämmastiku ja seega on sõnnikus olev lämmastik pärit söödast. Kui sööt tuleb majapidamisest endast, on ka selle lämmastik pärit kohalikust mullast ega kujuta endast lisasisendit. Seega tuleb majapidamise tasemel arvestada lämmastikuisendiks sisseostetav sõnnik ja sööt ning loomulikult ka mineraalväetis, samuti bioloogiline sidumine ning ostetava seemnevilja puhul seegi. Väljundiks on toodang, mis majapidamisest välja müüakse. Alternatiivse variandi puhul, kui kogu sõnnik arvatakse sisendi hulka, tuleb väljundiks pidada ka karjamaal söödud ja oma majapidamise tarvis varutud sööta; korrektse arvutamisel annavad mõlemad meetodid sama tulemuse. Fosforibilansi puhul on peamiseks erinevuseks bioloogilise sidumise puudumine, ülejäänus on olukord sama. Toitainebilanss on tähtis põllumajanduskeskkonna indikaator, mida Euroopa Liidu statistikaasutus Eurostat korrapäraselt jälgib (Eurostat 2014).

Terve Euroopa Liidu ulatuses ei ole mõtet sõnnikut taime-toitainete sisendina käsitada, sest seda ju ei impordita; ka liikmesriikide bilansis ei moodusta sõnniku piiriülene liikumine ilmselt kuigi suurt osa.² ELi lämmastikuringe on erakordselt tugevalt häiritud: siin siseneb biosfääri 10% inimtekkelisest nn reak-

²Siiski on ka siin võimalik alternatiivne, kuid korrektse arvutamisel sama tulemuse andev lähenemisviis, mille korral sõnnik arvatakse sisendiks ja kogu loomade poolt karjamaal või laudas/tallis tarbitud omakasvatatud sööt väljundiks.

tiivsest (taimedele kättesaadavast) lämmastikust, kuigi kogu maailma maismaast moodustab EL vaid 3%. ELi põllumajanduse iga-aastasest lämmastikusisendist moodustavad mineraalväetised 11,2 miljonit tonni, importsööt 3,1 miljonit ja bioloogiline lämmastikusidumine vaid ühe miljoni. Nii suure sisendi tõttu tekib märkimisväärne lämmastiku ülejääk, mis realiseerub kadadena keskkonda: ammoniumi ja lämmastikoksiidide aastane emissioon on 3,6 miljonit tonni, põllumuldades toimuv denitrifikatsioon 4,5 miljonit ja äravool veekogudesse 6,2 miljonit (Sutton jt 2011).

Saagi kasv sõltub väetamisest mittelineaarselt: mingi toitainekoguse juures saavutatakse maksimum, millest edasi hakkab väetamine taimekasvu juba pärssima. Kui taimed kasvavad mingi toitaine vaeguse tingimustes, on selle toitaine kasutus tõhus ja iga lisatud väetisekogus suurendab saaki märkimisväärselt; mida lähemal maksimaalsele saagikusele, seda vähem annab iga väetise lisakogus enamsaaki ja seda suuremad on kaod. See tõsiasi kajastub ka lämmastikukasutuse suurenemisega kaasnenud tõhususe globaalses languses (Tilman jt 2002).

Eeltoodud põhjustel ei ole tingimustes, kus tootmiskulu tuleb täielikult katta toodangu müügitulust, kasulik väetamisega maksimaalset saaki taga ajada. Mida kõrgema hinnaga saab saaki müüa ja mida vähem maksab väetis, seda lähemale nihkub majanduslikult optimaalne väetamine maksimaalse saagi taotlemisele ning seda suurema ülejäägiga on ka toitainebilanss. Väetise maksustamine (näiteks keskkonnakaitse kaalutlustel) nihutab optimumi allapoole ja tõstab taimetoitainete kasutamise tõhusust. Toodangu või väetise subsideerimine seevastu suurendab ostetavate sisendite, näiteks väetise kasutust ja selle kaudu taimetoitainete ülejääki, mistõttu selliseid toetusi on juba pikemat aega peetud keskkonda kahjustavaks (OECD 2016).

Tootmisest sõltumatuid toetusi, nagu seda on põhiosas praegused ja ka eelmise perioodi otsetoetused, on üritatud näidata keskkonna suhtes neutraalsena, sest toetuse saamine ei sõltu enam müüdava toodangu kogusest. Siiski on põhjust oletada, et võimalus saada otsetoetuste kujul sisendite ostmiseks lisaraha, mida ei pea toodangu müügist tagasi teenima, mingil määral suurendab

ostetavate sisendite kasutamist ja seega ühtlasi toitainebilanssi. Iirimaal tehtud analüüsid paistavad näitavat, et sõltumatud toetused mõjutavad tõesti põllumajandustootjate otsuseid samamoodi nagu tootmisega seotud toetused, kuigi nende mõju on nõrgem (Howley jt 2013).

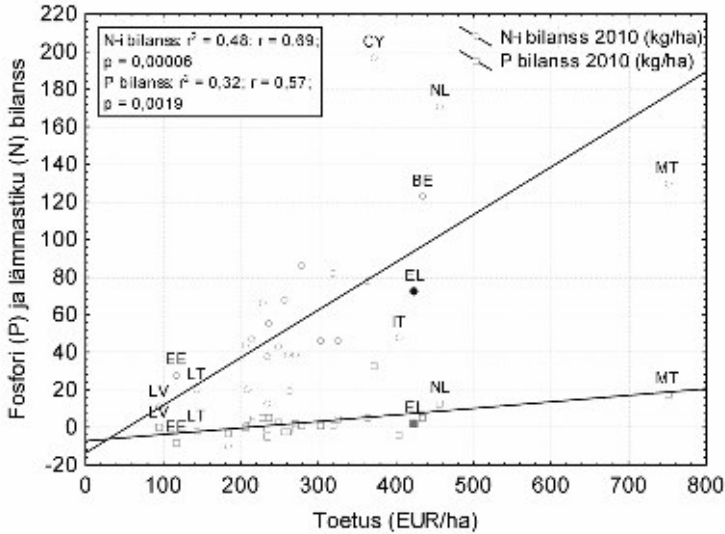
Kui tootmisest sõltumatud toetused tõepoolest endiselt tootmisotsuseid mõjutavad, võiks eeldada mitme põllumajanduskeskonna indikaatori seost toetuse suurusega. Eriti loomulik on eeldada, et mõju, mis seostub suurema ostetavate sisendite kasutusega, on ilmsem neis liikmesriikides, kus otsetoetused on suuremad. Järgnevalt võrdlemegi neid andmeid. Arvutasime välja nii lineaarset seost näitava Pearsoni korrelatsiooni kui ka Spearmani astakorrelatsiooni, mis näitab monotoonse seose tugevust ka siis, kui see pole lineaarne. Indikaatorite väärtused pärinevad avalikest Eurostati andmetest.³

Joonisel 1 on näha selge seos eelmise perioodi otsetoetuste ning vastavalt lämmastiku- ja fosforibilansi vahel 2010. aastal: mida suuremad on olnud toetused, seda suurem on taimetoitainete ülejääk hektari kohta. Mõlemal seosel on statistiliselt usaldusväärsed mõlemad statistilised näitajad, kuid lämmastiku puhul on seos tugevam. Aastatevahelised erinevused toitainebilansi väärtuses on üsna väikesed: kui võrrelda toetust ja bilanssi teistel aastatel, on tulemus väga sarnane. Seega on otsetoetuste ja toitainebilansi vahel ilmnevad seosed kooskõlas hüpoteesiga, et suuremad otsetoetused soosivad vähem tõhusat ressursikasutust.

Kuidas saab suurem toetus tingida suurema taimetoitainete ülejäägi? Millised võiksid olla selle mõju mehhanismid? Nagu eespool ELi kui terviku põllumajanduse lämmastikuisendeid käsitledes nägime, on suurimaks allikaks mineraalväetised, kuid oma osa on ka imporditaval söödal. Kui toetused mõjutavad põllumajandustootjaid kasutama rohkem ostetavaid sisendeid, tuleb oodata nii mineraalväetiste kui ka sööda seost toetuste suurusega.

Joonis 2 näitab otsetoetuste suuruse ja hektari kohta kasutatud mineraalväetiste koguse seost 2010. aastal. Lämmastiku puhul on

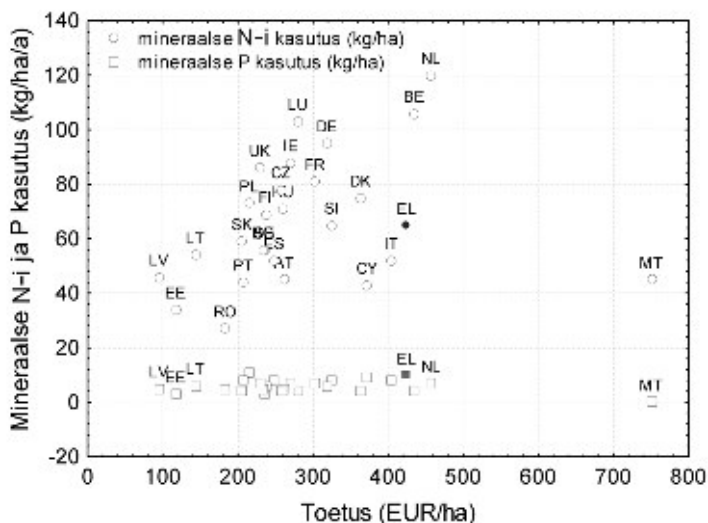
³[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Agri-environmental_indicator_\(AEI\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Agri-environmental_indicator_(AEI)).

Joonis 1. Keskmise otsetoetuste suurus liikmesriigiti (EUR/ha) enne reformi ning keskmise lämmastiku- (ülemine joon) ja fosforibilanss (alumine joon; kg/ha) liikmesriikides 2010. aastal. Otsetoetuste väärtused pärinevad siin ja edaspidi Euroopa Komisjoni vastusest teabenõudele (Bollen 2016). Taimetoitainete bilanss on võetud Eurostati andmetest (Eurostat 2014, tabelid 5.1 ja 5.2). Riiginimede lühendite tähendust vt tabelist 1.

statistiliselt usaldatav Spearmani korrelatsioon ($p < 0,05$), kuid mitte samal määral Pearsoni korrelatsioon, mis võib viidata seose mittelineaarsetele iseloomudele. Ühtlasi on otsetoetuse seos mineraalse lämmastikuga nõrgem kui selle seos lämmastikubilansiga, sest viimane sõltub peale väetamise ka ostetud söödast, mis põllu tasemel realiseerub sõnniku lisakogusena. Fosforibilansis mängib ostetav sööt ilmselt märksa suuremat osa, mistõttu ei ilmnenud usaldusväärset seost toetuste suuruse ja mineraalse fosforväetise kasutamise vahel. Samasugune on pilt ka teistel aastatel.

Liikmesriikide söödaimporti ei õnnestunud meil võrrelda, sest neid andmeid ei suutnud me avalikest allikatest leida, kuid on võimalik võrrelda põllumajandusloomade asustustihedust. Loomade

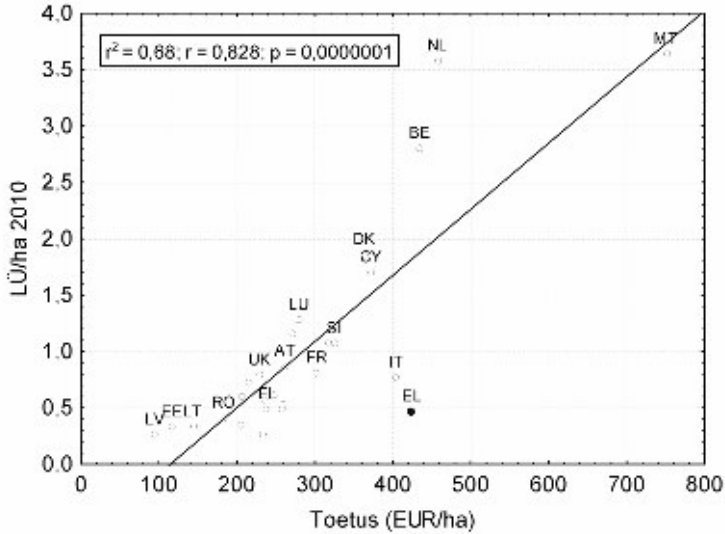

Joonis 2. Otsetoetuste seos mineraalse lämmastiku ja fosfori kasutusega. Mineraalväetise kasutuse andmed pärinevad Eurostatilt.⁴

väikese asustustiheduse korral on ilmselt suur osa söödest pärit kohapealt, suure asustustiheduse korral on aga vältimatu sööda juurdesoetamine. Seetõttu võib oodata seost loomade asustustiheduse ja otsetoetuste vahel, eriti loomade suurema asustustiheduse korral. Joonis 3 näitab seda seost 2010. aastal, kuid pilt on samasugune ka teistel aastatel.

Ilmselt mõjutavad otsetoetused toitainebilanssi nii mineraalväetiste kasutuse kui ka ostetava loomasööda ning sellest tuleneva suurema loomade asustustiheduse ja sõnnikukoguse kaudu. Joonised 4 ja 5 näitavad mineraalväetiste kasutuse seost toitainebilansiga. Ootuspäraselt on mineraalse lämmastiku kasutuse intensiivsus seotud lämmastikubilansiga, kuid fosfori puhul on usaldusväärne vaid Spearmani korrelatsioon ja sellegi väärtus jääb

⁴http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_environmental_indicator_-_mineral_fertiliser_consumption, tabel 5.

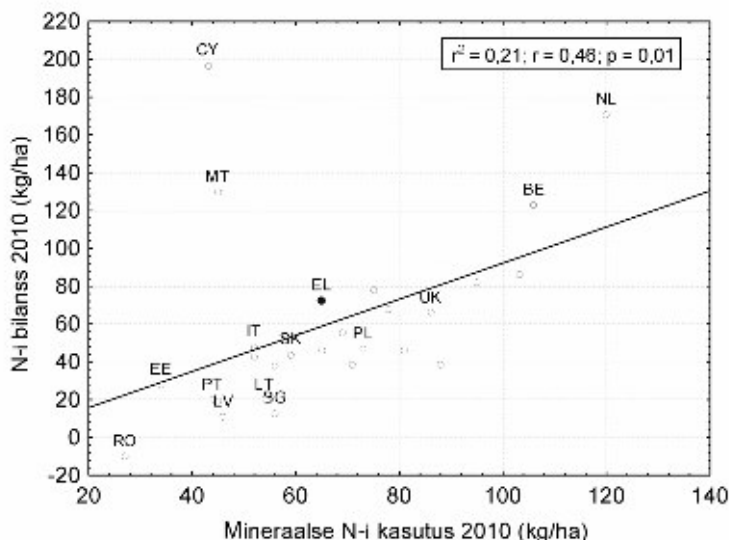
Joonis 3. Otsetoetuste seos põllumajandusloomade asustustihedusega. Üks loomühik (LÜ) võrdub ühe hobuse või ühe rohkem kui kahe aasta vanuse veisega. Teiste loomade ja lindude puhul rakendatakse kindlaksmääratud koefitsiente (nt üks broiler = 0,007 loomühikut). Asustustihedus on arvatatud kasutuses oleva põllumajandusmaa kohta. Allikas: Eurostat.⁵

veidi alla 0,3. Märkimisväärsed erinevusi aastate vahel me ei tuvastanud.

Seega kaasneb suuremate toetustega suurem mineraalse lämmastiku kasutus ja suurem (ostusööda suuremat osakaalu eeldav) põllumajandusloomade asustustihedus, mis omakorda tingib suurema ülejäägiga toitainebilansi (eelkõige lämmastiku osas). See omakorda on aga taimetoitainete ärakande ja veekogude eutrofeerumise põhjustajaks.

Kirjeldatud seosed on kooskõlas hüpoteesiga, et ka tootmisest sõltumatutel toetustel on negatiivne keskkonnamõju, kuid loomu-

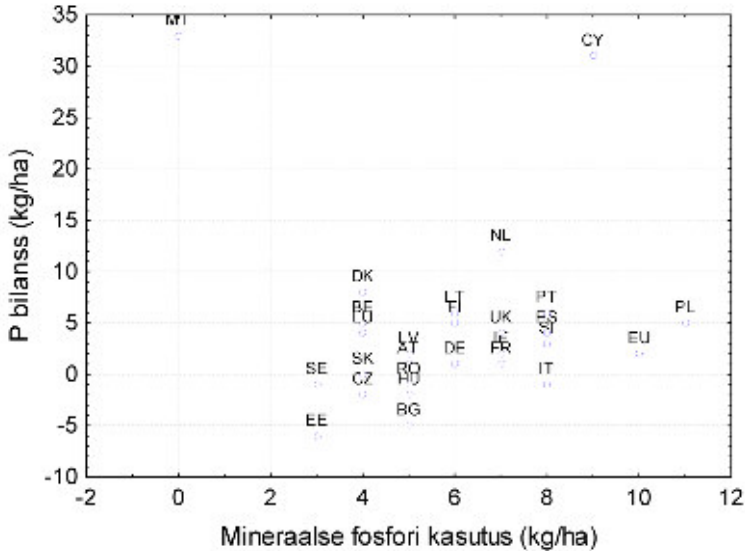
⁵http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_environmental_indicator_-_livestock_patterns, tabel 2.

Joonis 4. Mineraalse lämmastiku kasutuse seos lämmastikubilanssi-ga (mõlemad kg/ha) 2010. aastal.

likult ei tõesta korrelatsioon veel otsest põhjuslikku seost. Seos mineraalväetiste ja loomade asustustiheduse ning toetuste vahel on osalt tingitud ajaloolistest põhjustest: praegused tootmisest sõltumatud toetused tulid üle-eelmise ÜPP reformi ajal tootmisega seotud toetuste asemele ja lähtuvad nende eelarvest. Tootmisega seotud toetustel oli aga arusaadavalt negatiivne mõju keskkonnale.

Siiski ei seleta ajaloolised põhjused asjaolu, miks näiteks Eestis on ELiga liitumise järel toimunud lämmastikubilansi märkimisväärne suurenemine: kui meie liitusime, polnud toetused enam tootmisega seotud. Eurostati andmetel (Eurostat 2014, tabel 5.1) on Eesti lämmastikubilanss käesoleval kümnendil olnud 24 ja 28 kgN/ha vahel, mis on endiselt üks väiksemaid ELis, olles heas kooskõlas meie väikeste otsetoetustega; ent seda on ikkagi ligi kaks korda rohkem, kui oli sama allika andmeil meie iseseisvuse taastamise ja ELiga liitumise vahel (12–15 kgN/ha), mil Eesti oli teadupärast üks väheseid riike maailmas, kus põl-

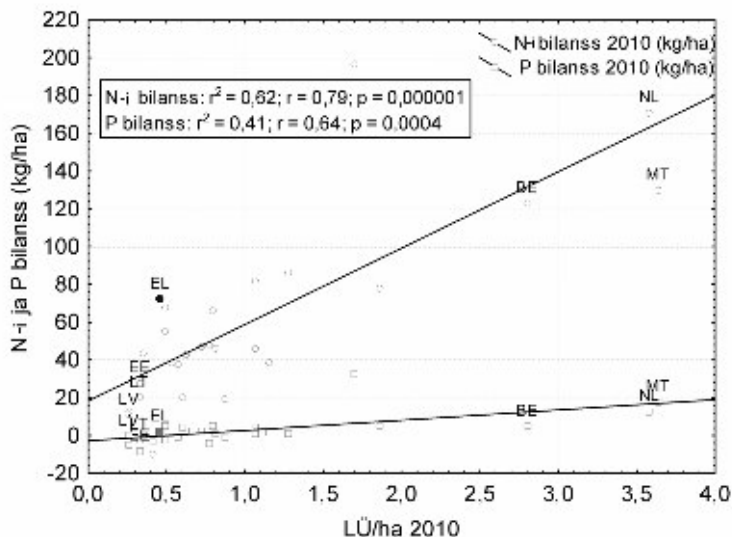

Joonis 5. Mineraalse fosfori kasutuse seos fosforibilansiga (mõlemad kg/ha) 2010. aastal.

lumajandustoetused samahästi kui puudusid. Seetõttu on ilmselt alust pidada suuremaid otsetoetusi nii põllumajanduse suurema intensiivsuse ja sellega kaasneva negatiivse keskkonnamõju ajalooliseks kaaslaseks kui ka vähemalt osaliselt suurema ning ebatõhusama ressursikasutuse ja saastamise põhjuseks.

TOETUSTE SEOS ÕHUSAASTE JA KLIIMAMUUTUSEGA

Toetuste suurus on seotud ka põllumajandusmaalt õhku paisatava ammoniaagi kogusega (joonis 7). Seegi seos on statistiliselt usaldusväärne, mis arvestades toetuste seost lämmastiku liiaga on igati ootuspärane: ammoniaagi heide tuleneb lämmastikku sisaldavatest väetistest, eelkõige sõnnikust, kuid ka mineraalväetisest. Ammoniaak on üks hingamisteede ärrituse põhjustajaid, samuti jõuab ta sademete kaudu ökosüsteemidesse ja aitab kaasa nende eutrofeerumisele.

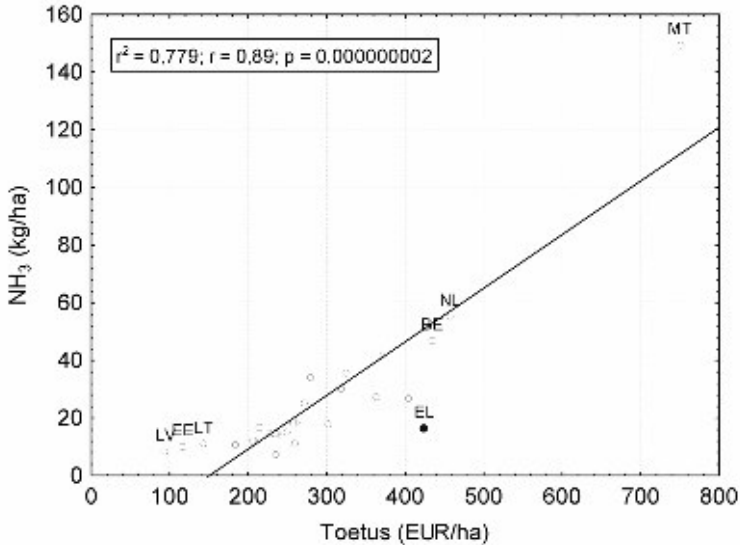

Joonis 6. Põllumajandusloomade asustustiheduse seos lämmastiku- (ülemine joon) ja fosforibilansiga (alumine joon).

Põllumajandusmuld on kahe olulise kasvuhoonegaasi, metaani ja diämmastikoksiidi allikaks. Nende kahe gaasi summaarne heide on usaldusväärselt seotud toetuste suurusega (joonis 8). Kuivõrd esimene korreleerub eelkõige loomakasvatuse intensiivsusega ja teine mineraalse lämmastiku kasutamisega, on selline seos ootuspärane.

TOETUSTE SEOS PESTITSIIDIDE KASUTUSEGA

Pestitsiidid kujutavad endast samuti tootmises kasutatavaid ostatevaid sisendeid, mis tekitavad mitmesuguseid keskkonnaprobleeme. Insektitsiidid tapavad mesilasi ja teisi tolmeldajaid ning kahjurputukate looduslikke vaenlasi, samuti soodustavad resistentsuse levikut tõrjutavate kahjurite hulgas, mis omakorda ajendab nende kasutamist veelgi suurendama. Ühtlasi ohustab suurem pestitsiidikasutus mitmel viisil inimtervist, sest paljude pestitsii-

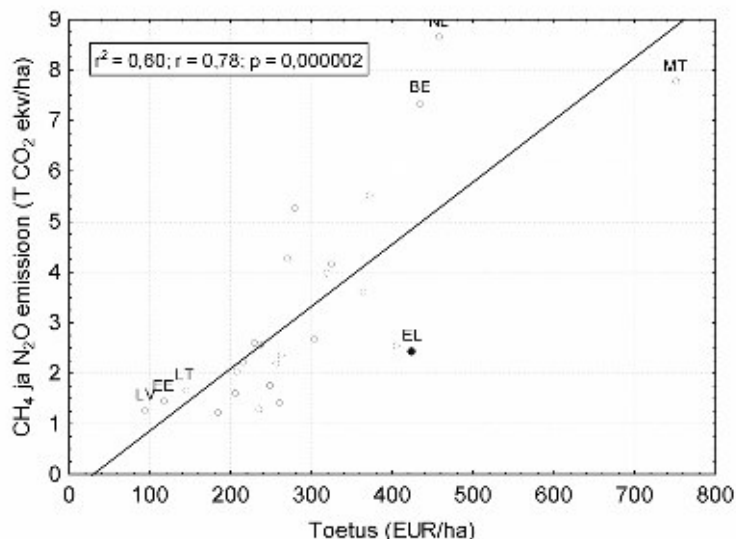

Joonis 7. Otsetoetuste seos ammoniaagi heitmega 2010. aastal. Allikas: Eurostat.⁶

dide puhul avastatakse alles pikaajalise kasutamise järel selliseid algul märkamatu omadusi nagu kantserogeensus ja mutageensus ning võime häirida sisenõretalitlust. Neil põhjustel on pestitsiidide kasutust ja selle tagajärgi juba pikemat aega uuritud kui üht olulist põllumajandusega seotud keskkonna ja rahvatervise probleemiringi (nt Henry jt 2012; Karise 2007; Laht jt 2011; Margni jt 2002; Viik 2012), samuti jälgib seda teematik Eurostat.⁷ Paraku tehti pestitsiidide kohta käiva statistika kogumises võrdlemisi hiljuti, käesoleva kümnendi algul korrektiive, mistõttu 2010. aastal, mis on teiste siin kasutatud põllumajanduskeskkonna indikaatorite võrdlusaasta, pestitsiidide kohta andmeid ei kogutud. Siiski on olemas andmed müüdnud pestitsiidide ja kasu-

⁶http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agri-environmental_indicator_-_ammonia_emissions.

⁷http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Pesticide_sales_statistics.

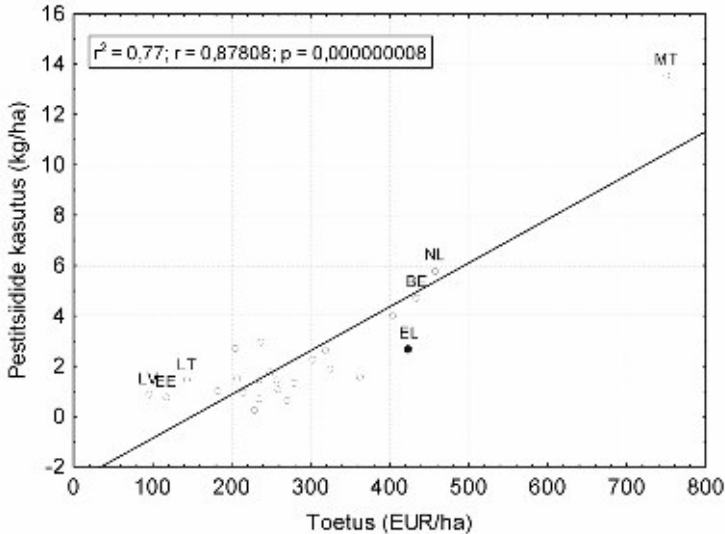

Joonis 8. Otsetoetuste seos kasvuhoonegaaside emissiooniga põllumajandusmaalt 2010. aastal. Süsinikdioksiidi ekvivalent on kasvuhoonegaasi kogus, mis vastab oma kliimamamõjult kindlale CO₂ kogusele (siin-sel juhul tonnile). Allikas: Eurostat.⁸

tuses olnud põllumajandusmaa suhte kohta, mis koguti eelmise eelarveperioodi viimasel, 2013. aastal (kokkuvõte valmis 2015).

Loomulikult kajastab kõnealune graafik (vt joonis 9) vaid väga üldist pilti, sest massiga mõõtes on konkreetseid pestitsiidide kasutamisega kaasnevaid keskkonnanriske ja rahvatervise probleeme võimatu täpselt hinnata: eri ainete mõju ja sellega kaasnevad ohud on väga erinevad. Kuid siinse käsitluse eesmärk ei olegi väga üksikasjaliku riskikirjelduse esitamine, vaid üksnes põllumajanduse otsetoetuste seostamine üldise keskkonnasurvega. Kui võrd pole mingit alust arvata, et suuremad kasutajad kõikjal vähem toksilisi pestitsiide tarvitaksid, saab ülaltoodud seost ikkagi kasutada üldpildi saamiseks.

⁸http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agri-environmental_indicator_-_greenhouse_gas_emission.

Joonis 9. Otsetoetuste seos pestitsiidide kasutusega (müüdnud pestitsiidide kasutuses olnud põllumajandusmaa kohta, kg/ha) 2013. aastal (mõne riigi puhul on andmed 2012. aasta kohta). Allikas: Eurostat.⁹

Ühtlasi tuleb ka pestitsiidide puhul sedastada asjaolu, mida niimetasime juba toitainebilansi käsitlemisel: vähemalt osalt kajastab otsetoetuste seos ostetavate pestitsiididega hoopis ajaloolist tausta, sest pikalt intensiivset tootmist viljelnud liikmesriikides on toetused suuremad. Kuid asjaolu, et pestitsiidide kasutamine nii nagu lämmastikubilansski on Eestis ELiga liitumise järel suurenenud (Laht jt 2011, joonis 2.5), viitab taas kord mõlemapoolsele seosele. Kuigi suurematel otsetoetustel ja suuremal pestitsiidikasutusel on ühiseid ajaloolisi põhjusi, soodustavad siiski suuremad otsetoetused ilmselt kergekäelisemat pestitsiidide ostmist.

⁹http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Pesticides_sales_2015.xlsx.

MIDA SELLEST KÕIGEST JÄRELDADA?

Loomulikult sõltub põllumajanduse keskkonnamõju paljudest teguritest, mistõttu pole üllatav, et seosed kipuvad olema mittelineaarsed ja paiguti raskesti seletavad. Käesolevas artiklis esitatud analüüsi, kus võrdlesime põllumajanduskeskkonna indikaatorite väärtusi ükshaaval otsetoetuste suurusega, tuleb pidada vaid esialgseks sissevaateks, millele võiks järgneda põhjalikum käsitus. Siiski võib ka sellest esialgsest analüüsist üsna kindlalt järeldada, et otsetoetustel, millele kulub suurem osa ÜPP eelarvest, on suure tõenäosusega negatiivne keskkonnamõju. ÜPP teiste instrumentide, sh esimese samba “rohestamise” ja teise samba eelarvest rahastatud põllumajanduskeskkonna toetuste mõju ei suuda ilmselt otsetoetuste negatiivset mõju tasakaalustada. Võib üsna kindlalt ennustada, et põllumajanduse poolt keskkonnale avaldatav surve ei muutu 2020. aastaks kuigivõrd väiksemaks, mistõttu jäävad täitmata ka ELi veeseadustiku eesmärgid (nitraadidirektiiv, veepoliitika raamdirektiiv, merestrateegia raamdirektiiv). Et suurimaid toetusi saavates liikmesriikides toetused mõnevõrra vähenevad, võib seal loota vähemalt mõningaid tulemusi veeseadustiku rakendamisel. Meil ja teistes väiksemaid toetusi saavates riikides saab aga toetuste mõningane suurenemine ilmselt takistuseks veekogude hea seisundi saavutamisel ja Läänemere voolavate taimetoitainete koguse vähendamisel.

LÕPETUSEKS

Otsetoetused, mis moodustavad lõviosa Euroopa Liidu ühise põllumajanduspoliitika eelarvest, kujutavad endast ilmselt keskkonnakaitseliselt kahjuliku subsidiumi näidet. Tegemist pole kaugeltki olukorraga, mis vastaks ELi keskkonnapoliitikas väidetavalt valitsevale põhimõttele “saastaja maksab”; pigem vastupidi: praegust olukorda ÜPP otsetoetuste vallas tuleb kirjeldada hoopis sõnadega “saastajale makstakse”. Kõnealusest rahajagamise viisist ei paista olevat ka nähtavat sotsiaalmajanduslikku kasu, sest kriis tabas turuolukorra muutudes tootjaid toetustest hoolimata. Toetuste ebavõrdsus moonutab konkurentsi ühisturul, nende osa-

line ümberjagamine tekitab samuti vaid kibestumist. Ilmselt ei leidu mõistlikku põhjust, miks peaks sellist ebaratsionaalset rahakulutamist pärast 2020. aastat jätkama. Sellega ei soovi me väita, nagu suudaks turg lahendada kõik põllumajandusega seotud mured, kuid avalikku raha tuleks siiski jagada selgelt sõnastatud avalike hüvede saavutamise või säilitamise eesmärgil, nagu seda on näiteks põllumajanduslikust elurikkusest hooliv vastutustundlik tootmine.

Kirjandus

- BirdLife Europe 2012. 300 million farmland birds lost since 1980 — How many more must we lose before changing course on the CAP? 17/07. [Www.birdlife.org/europe-and-central-asia/news/300-million-farmland-birds-lost-1980-how-many-more-must-we-lose](http://www.birdlife.org/europe-and-central-asia/news/300-million-farmland-birds-lost-1980-how-many-more-must-we-lose)
- Bollen, Frank 2016. Question on the support rate per hectare in the EU. Elektronkirjaga antud vastus Aleksei Lotmani teabenõudele. 11. jaanuar
- Donald, Paul F., Rhys E. Green, Melanie F. Heath 2001. Agricultural intensification and the collapse of Europe's farmland bird populations. — *Proceedings of the Royal Society of London, Series B*, Vol. 268, pp. 25–29
- Donald, Paul F., Giovanna Pissano, Matthew D. Rayment, Deborah J. Pain 2002. The Common Agricultural Policy, EU enlargement and the conservation of Europe's farmland birds. — *Agriculture, Ecosystems and Environment*, Vol. 89, No. 3, pp. 167–182
- European Commission 2013. Overview of CAP Reform 2014–2020. Agricultural Policy Perspectives Brief No. 5*. [Http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf](http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf)
- Europeans, Agriculture and the CAP: Survey requested by the European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development and co-ordinated by the Directorate-General for Communication. 2016. (Special Eurobarometer 440.) [Http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2087](http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2087)
- Eurostat 2014. Agriculture, forestry and fishery statistics. [Http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agriculture,_forestry_and_fishery_statistics](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agriculture,_forestry_and_fishery_statistics)

- Hart, Kaley 2015. *Green Direct Payments: Implementation Choices of Nine Member States and Their Environmental Implications*. London: Institute for European Environmental Policy
- HELCOM 2011. *The Fifth Baltic Sea Pollution Load Compilation (PLC-5)*. (Baltic Sea Environment Proceedings No. 128.) Helsinki: Helsinki Commission
- HELCOM 2014. *Eutrophication Status of the Baltic Sea 2007–2011 — A Concise Thematic Assessment*. (Baltic Sea Environment Proceedings No. 143.) Helsinki: Helsinki Commission
- HELCOM 2015. *Updated Fifth Baltic Sea Pollution Load Compilation (PLC-5.5)*. (Baltic Sea Environment Proceedings No. 145.) Helsinki: Helsinki Commission
- Henry, Mickaël, Maxime Béguin, Fabrice Requier, Oriane Rollin, Jean-François Odoux, Pierrick Aupinel, Jean Aptel, Sylvie Tchamitchian, Axel Decourtye 2012. A common pesticide decreases foraging success and survival in honey bees. — *Science*, Vol. 336, No. 6079, pp. 348–350
- Howley, Peter, James Breen, Cathal O'Donoghue, Thia Hennessy 2013. Does the single farm payment affect farmers' behaviour?: A macro and micro analysis. — *International Journal of Agricultural Management*, Vol. 2, No. 1, pp. 57–64
- Karise, Reet 2007. Foraging Behaviour and Physiology of Bees: Impact of Insecticides. A Thesis for Applying for the Degree of Doctor of Philosophy in Entomology. Estonian University of Life Sciences = Mesilaselaadsete korjekäitumine ja füsioloogia: insektitsiidide mõju. Väitekiri filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks entomoloogia erialal. Eesti Maaülikool. https://dspace.emu.ee/bitstream/handle/10492/122/Thesis_Karise_2007.pdf?sequence=1
- Lahit, Mailis, Ülle Leisk, Epp Volkov (koost.) 2011. Intensiivse põllumajandustootmise mõju pinnavee ohtlike ainete sisaldusele. Pestitsiidijääkide dünaamika uuring pinnaveekogudes. Aruanne. Tallinn: Keskkonnauuringute Keskus. www.envir.ee/sites/default/files/pest_dynaamika_2011.pdf
- Lotman, Aleksei 2014. Euroopa Liidu jalajälg Eesti elukeskkonnas — hindamise katse. — *Akadeemia*, nr 5, lk 883–915
- Margni, Manuele, Dominique Rossier, Pierre Crettaz, Olivier Jolliet 2002. Life cycle impact assessment of pesticides on human health and ecosystems. — *Agriculture, Ecosystems and Environment*, Vol. 93, No. 1–3, pp. 379–392

- Matthews, Alan 2013. Greening agricultural payments in the EU's Common Agricultural Policy. — *Bio-based and Applied Economics*, Vol. 2, No. 1, pp. 1–27
- Matthews, Alan 2015. The CAP and biodiversity. [Http://capreform.eu/the-cap-and-biodiversity](http://capreform.eu/the-cap-and-biodiversity)
- OECD 2016. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2016. Paris: OECD Publishing. [Http:// dx.doi.org/10.1787/agr_pol-2016-en](http://dx.doi.org/10.1787/agr_pol-2016-en)
- Pe'er, Guy, Lynn V. Dicks, Piero Visconti, Raphaël Arlettaz, András Báldi, Tim G. Benton, Sue Collins, Martin Dieterich, Richard D. Gregory, Florian Hartig, Klaus Henle, Peter R. Hobson, David Kleijn, Rosmarie K. Neumann, Trees Robijns, Jenny A. Schmidt, Assaf Schwartz, William J. Sutherland, Anne Turbé, Friedrich Wulf, Anna V. Scott 2014. EU agricultural reform fails on biodiversity. — *Science*, Vol. 344, No. 6188, pp. 1090–1092
- Poláková, Jana, Graham Tucker, Kaley Hart, Janet Dwyer, Matt Rayment 2011. Addressing Biodiversity and Habitat Preservation Through Measures Applied Under the Common Agricultural Policy. Report Prepared for DG Agriculture and Rural Development. London: Institute for European Environmental Policy. [Www.ieep.eu/assets/931/CAP_and_Biodiversity.pdf](http://www.ieep.eu/assets/931/CAP_and_Biodiversity.pdf)
- Rolff, Carl, Tina Elfving 2015. Increasing nitrogen limitation in the Bothnian Sea, potentially caused by phosphate-rich water from the Baltic Proper. — *AMBIO*, Vol. 44, No. 7, pp. 601–611
- Sutton, Mark A., Clare M. Howard, Jan Willem Erisman, Gilles Billen, Albert Bleeker, Peringe Grennfelt, Hans van Grinsven, Bruna Grizzetti 2011. *The European Nitrogen Assessment: Sources, Effects and Policy Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tilman, David, Kenneth G. Cassman, Pamela A. Matson, Rosamond Naylor, Stephen Polasky 2002. Agricultural sustainability and intensive production practices. — *Nature*, Vol. 418, No. 6898, pp. 671–677
- Viik, Eneli 2012. The Impact of Spring Oilseed Rape Fertilization and Pesticide Application on Bees (Apoidea). A Thesis for Applying for the Degree of Doctor of Philosophy in Agricultural Sciences in Entomology. Institute of Agricultural and Environmental Sciences, Estonian University of Life Sciences = Väetamise ja pestitsiidide kasutamise mõju mesilaseladsetele suvirapsil. Väitekiri filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks Põl-

lumajanduse õppekava entomoloogia erialal. Eesti Maaülikool.
[Http://dspace.emu.ee/bitstream/handle/10492/158/Thesis_ENELI_VIIKvaiksem.pdf?sequence=1](http://dspace.emu.ee/bitstream/handle/10492/158/Thesis_ENELI_VIIKvaiksem.pdf?sequence=1)

ALEKSEI LOTMAN (sünd. 1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogia erialal (1985). Töötanud Tartu Loodusmajas õpetajana, Tartu Keskkonnateenistuses õhukaitse inspektorina, Matsalu looduskaitseala teadusdirektorina, Natura 2000 katseprojekti juhina ja Riikliku Looduskaitsekeskuse kaitsekorralduse spetsialistina ning olnud Eesti maa Roheliste saadikuna Riigikogu XI koosseisu liige (maaelukomisjoni aseesimees ja Euroopa Liidu asjade komisjoni liige) ning Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee keskkonna-, põllumajandus- ja regionaalasjade komitee esimees. A-st 2011 Eestimaa Looduse Fondi merekeskkonna kaitse ekspert. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Euroopa Liidu jalajälg Eesti elukeskkonnas — hindamise katse” (2014, nr 5, lk 883–915).

KUNO KASAK (sünd. 1987) on lõpetanud Tartu Ülikooli keskkonnatehnoloogia erialal (2010) ning kaitsnud samas magistri- (2012) ja doktoriväitekirja (2016). Töötanud Eestimaa Looduse Fondis projektijuhi na, praegu TÜ ökoloogia ja maateaduste instituudi keskkonnatehnoloogia teadur.

OVE MAIDLA. Maailma viimane kohvik (2015)

MIKS VAADATA LOOMI?

John Berger

Tõlkinud Silver Rattasepp

Gilles Aillaud'le

Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika olid 19. sajandil tunnistajaks ühele algavale protsessile, mida korporatiivne kapitalism praegu lõpule viib ja mille käigus purustati kõik varem inimest ja loodust vahendanud traditsioonid. Enne seda katkestust moodustasid loomad esimese ringi inimese ümber. Võib-olla osutab seegi juba liiga suurele vahemaale. Nad olid koos inimesega tema maailma keskmes. Niisugune keskne positsioon oli mõistagi majanduslik ja tootlik. Millised ka olid muutused tootmisvahendites ja ühiskonnakorralduses, sõltusid inimesed loomadest toidu, töö, transpordi ja riietuse osas.

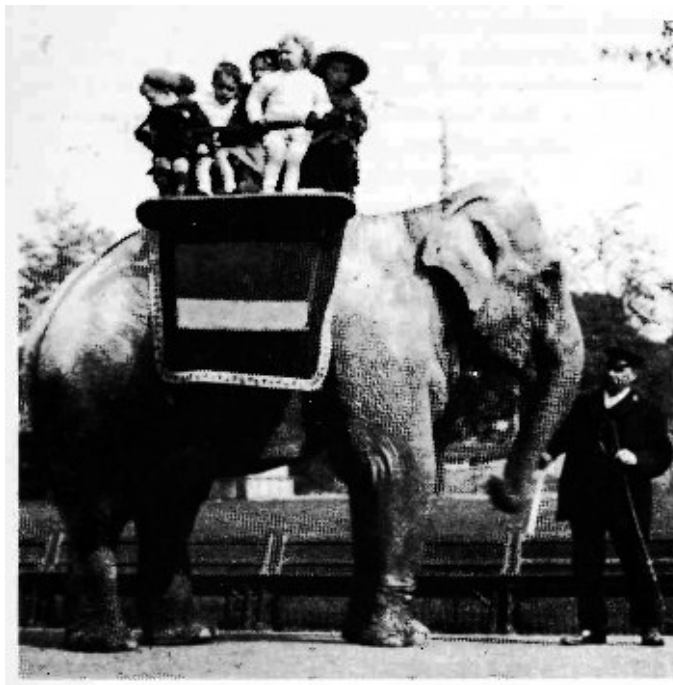
Kuid eeldada, nagu sisenenuksid loomad inimese kujutluse kõigepealt liha, naha või sarvainena, tähendaks projitseerida 19. sajandi suhtumist tagasi aastatuhandete taha. Kõigepealt ilmusid loomad kujutlusse sõnumitoojate ja lubadustena. Nii näiteks ei alanud veiste kodustamine lihtsalt võimalusest saada piima ja liha. Veiste funktsioonid olid maagilised, mõnikord orakellikud, mõnikord ohverduslikud. Ja mõne liigi pidamine maagiliseks, taltsutatavaks ja toitvaks lähtus alguses vastava looma harjumustest, lähedusest ja "kutsest".

Hea valge härg on mu ema
Ja meie minu õe inimesed

Why Look at Animals? — John Berger. *About Looking*. New York: Pantheon Books, 1980, pp. 1–26.

Avaldame autori loal.

Nyariau Buli rahvas ...
Sõber, harali sarvedega suur härg
Kes ikka karja seas möirgab
Bul Maloa poja härg.¹

Loomad sünnivad, nad aistivad ja nad on surelikud. Kõiges selles on nad inimese sarnased. Pinnapealse anatoomia poolest — vähem küll süvaanatoomia poolest —, oma harjumuste, oma ajatunnetuse, oma füüsiliste võimete poolest erinevad nad inimestest. Nad on ühtaegu sarnased ja erinevad.

¹E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer: a description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford: Clarendon Press, 1940. Siin ja edaspidi märkused toimetajalt.

Me teame, mida teevad loomad, millised on kopra, karu, lõhe ja teiste olendite vajadused, sest kunagi inimesed abiellusid nendega ja omandasid need teadmised oma loomadest naistelt.²

Looma silmad on inimest vaadeldes tähelepanelikud ja ettevaatlikud. Seesama loom võib vabalt ka teisest liigist looma samamoodi vaadata. Tal ei ole inimese jaoks eraldi pilku. Aga mitte ükski teine liik peale inimese ei tunne looma pilku tuttavana ära. Teistel loomadel hoitakse pilk peal. Inimene saab pilgule vastates iseendast teadlikuks.

Loom uurib teda üle mõistmatuse ahta kuristikku. Sellepärast suudab inimene looma üllatada. Ent loom — isegi kodustatult — suudab üllatada ka inimest. Ka inimene vaatab üle sarnase, ent mitte samase mõistmatusekuristikku. Ja nii on lood kõikjal, kuhu ta vaatab. Ta vaatab alati üle rumaluse ja hirmu. Nii et kui loom teda *näeb*, nähakse teda nii, nagu tema näeb oma ümbruskonda. Selle äratundmine teebki looma pilgu tuttavlikuks. Ometi on loom teistsugune, teda ei aeta kunagi inimesega segamini. Nõnda siis omistatakse loomale võim, mis on inimese võimuga võrreldav, kuid ei lange sellega kunagi kokku. Loomal on saladusi, mis erinevalt koobaste, mägede, merede saladustest on suunatud just nimelt inimesele.

See suhe ehk selgineb, kui võrrelda looma pilku teise inimese omaga. Kahe inimese vahel on need kaks kuristikku põhimõtteliselt ületatavad keele abil. Isegi kui kohtumine on vaenulik ja sõnu ei tarvitata (näiteks kui kumbki räägib eri keelt), teeb keele *olemasolu* võimalikuks, et vähemalt ühte neist, kui mitte mõlemat vastastikku, kinnitatakse teise poolt. Keel võimaldab inimestel arvestada üksteisega nagu iseendaga. (Keele võimaldatava kinnitamise käigus võivad kinnituda ka rumalus ja hirm. Loomade puhul on hirm vastuseks signaalile, inimesel on see endeemiline.)

Ükski loom ei tugevda ega nõrgesta inimest. Looma võib tappa ja ära süüa, nii et tema energia lisandub sellele, mis kütil juba on. Looma võib kodustada, nii et ta varustab talupoega ja töötab

²Hawaii indiaanlased. Tsit. Claude Lévi-Strauss, *Metsik mõtlemine*. Tlk Kaia Sisask. Tallinn: Vagabund, 2001, lk 68.

tema heaks. Kuid ühise keele puudumine, tema vaikus tagab alati ta kauguse, tema erisuse, tema väljaarvamise inimlikust.

Ag just nimelt selle erisuse pärast võib looma elu, mida ei saa kunagi segamini ajada inimese omaga, pidada tema omaga paralleelseks. Alles surmas need kaks paralleelset joont koonduvad ja võib-olla pärast surma ristuvad ning saavad jälle paralleelseteks: siit ka levinud usk hingede siirdumisest teise kehasse.

Loomad pakuvad oma paralleelsete eludega inimesele seltsi, mis erineb kõigest, mida pakub inimlik läbikäimine. Erineb, kuna see on selts, mida pakutakse inimese kui liigi üksindusele.

Niisugust kõnetut seltsi peeti nõnda võrdväärseks, et tihti võib kohata veendumust, nagu oleks inimene see, kellel puudub võime loomadega kõnelda — siit ka lood ja legendid erandlikest olen-ditest, näiteks Orpheusest, kes suutsid rääkida loomadega nende endi keeles.

Millised olid saladused loomade sarnasusest ja erinevusest inimesega? Saladused, mille olemasolu inimene tundis ära niipea, kui ta looma pilgu kinni püüdis.

Teatud mõttes on kogu antropoloogia, mis tegeleb ülemine-kuga loodusest kultuuri, vastuseks sellele küsimusele. Kuid on ka üldisem vastus. Kõik need saladused olid seotud loomadega, kes *sekkusid* inimese ja tema päritolu vahele. Darwini evolutsioo-niteooria, kandkugi ta jäävalt 19. sajandi Euroopa jälgi, on siis-ki osa traditsioonist, mis on peaaegu sama vana kui inimene ise. Loomad sekkusid inimese ja tema päritolu vahele, kuna nad olid inimese sarnased ja temast erinevad.

Loomad saabusid teiselt poolt horisonti. Nad kuulusid *sinna* ja *siia*. Samuti olid nad nii surelikud kui surematud. Looma veri voolas nagu inimese veri, kuid tema liik oli surematu ja iga lõvi oli Lõvi, iga härg oli Härg. See — vahest kõige esimene eksistent-siaalne dualism — peegeldus loomade kohtlemises. Neid allutati ja kummardati, sigitati ja ohverdati.

Tänapäeval on selle dualismi riismed säilinud nende hulgas, kes elavad loomadega lähedalt koos ja sõltuvad neist. Talupoeg kiindub oma pörsasse ja soolab hea meelega ta liha. Siin on täh-

tis — linnastunud võõral on seda väga raske mõista —, et need kaks väidet on ühendatud *ja*-ga, mitte *aga*-ga.

Loomade elu paralleelne sarnasus/erinevus võimaldas neil ärgitada mõningaid kõige esimesi küsimusi ja pakkuda vastuseid. Kõige esimeseks maalimise teemaks olid loomad. Arvatavasti oli loomade veri esimene värvaine. Põhjendatult võib eeldada, et enne seda olid loomad esimeseks metafooriks. Oma *Essees keelte päritolust*³ väidab Rousseau, et keel ise algas metafoorist: “Nii nagu tundmused olid esimesteks motiivideks, mis ajendasid inimest kõnelema, olid tema esimesed lausunud sõnad troobid (metafoorid). Kujundlik keel sündis esimesena, õiged tähendused leiti viimasena.”

Kui esimene metafoor oli loomadest, siis sellepärast, et inimese ja looma vaheline olemuslik suhe oli metafoorne. See, mida selle suhte kahel liikmel — inimesel ja loomal — ühist oli, tõstis esile selle, mis neid eristas. Ja vastupidi.

Oma raamatus totemismist⁴ kommenteerib Lévi-Strauss Rousseau arutluskäiku:

Just sellepärast, et algselt pidas inimene end identseks kõikide endasarnastega (kelle sekka, nagu Rousseau sõnaselgelt ütleb, tuleb arvata ka loomad), omandas ta hiljem võime eristada ennast nii, nagu ta eristab teisi — s.t kasutada liikide paljusust mõistelise toena sotsiaalseks vahetegemiseks.

Kui tunnistada Rousseau seletust keele päritolu kohta, tekib mõistagi teatud küsimusi (milline oli minimaalne sotsiaalne korras-
tus, mis oli vajalik keele läbimurdeks?). Kuid mitte ükski algupäraotsing ei saa olla täiesti rahuldav. Loomade sekkumine sellesse otsingusse oli niivõrd tavaline just seetõttu, et loomad jäävad endiselt mitmetähenduslikuks.

Kõik teooriad lõplikust algupärast on vaid viisiks paremini määratlada, mis tuleb edaspidi. Need, kes Rousseau'ga ei nõustu, vaidlustavad arusaama inimesest, mitte ajaloolist fakti. Mida me üritame siin määratlada, kuna kogemus ise on peaaegu ka-

³Jean-Jacques Rousseau, *Essai sur l'origine des langues* (1781).

⁴Claude Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui* (1958).

dunud, on loomamärkide universaalne kasutamine maailmakogemuse kaardistamisel.

Loomi nähti kaheksas sodiaagimärgis kaheteistkümnest. Kreeklaste seas oli kõikide kaheteistkümne päevatunni märgiks loom. (Esimene oli kass, viimane krokodill.) Hindud kujutlesid, et maad kannab seljas elevant ja elevanti kilpkonn. Sudaani lõunaosa nuerite jaoks

elasid kõik olendid, kaasa arvatud inimene, alguses ühes laagris vennalikult koos. Erimeelsused algasid, kui Rebane keelitas Mangusti viskama kaigast Elevandile näkku. Järgnes riid ja loomad läksid lahku: igaüks läks oma teed, hakati elama nii nagu praegu ning üksteist tapma. Köht, mis alguses elas puhmastikus omaette elu, läks inimese sisse, nii et nüüd on too alati näljane. Suguorganid, mis olid samuti varem eraldi, kinnitasid end meeste ja naiste külge, pannes nad üksteist pidevalt ihaldama. Elevant õpetas inimest hirssi tampima, nii et nüüd saab ta oma nälga kustutada vaid lakkamatu tööga. Hiir õpetas mehe sigitama ja naise sünnitama. Ja Koer tõi inimesele tule. (Vt Roy Willis, *Inimene ja loom*.)⁵

Näiteid on lõputult. Kõikjal pakkusid loomad seletusi, või täpsemalt, andsid oma nime või iseloomu mingile omadusele, mis nagu kõik omadused oli loomuldasa mõistatuslik.

Inimest eristas loomadest inimlik võime sümboliliseks mõtlemiseks; see võime on lahutamatu keele arengust, kus sõnad ei ole pelgad signaalid, vaid millegi iseendast erineva tähistajad. Kuid esimesed sümbolid olid loomad. See, mis eristas inimesed loomadest, sündis nende omavahelisest suhtest.

Ilias on üks varasemaid meile kättesaadavaid tekste, ja seal näitab metafooride kasutus endiselt ligidust inimese ja looma vahel, ligidust, millest sündis metafoor ise. Homeros kirjeldab ühe sõduri surma lahinguväljal ja seejärel ühe hobuse surma. Mõlemad surmad on Homeroose silmis võrdselt läbipaistvad, kummagi puhul pole refraktsioon suurem.

Idomeneus aga lõi Erymasele vasktera julma
just suhu. Ning aju alt ots tungis välja sel kuklast,

⁵Roy G. Willis, *Man and Beast*. (Approaches to Anthropology.) London: Hart-Davis, MacGibbon, 1974.

tee peal murdes eest kõik naksuvad luud lumivalged.
Liivale lendasid hambad ja verd täis valgusid silmad,
tulvili. Purskus verd ka lahtisest suust tal ja sõormeist.
Siis aga surm nagu must pime pilv teda varjutas kõikjalt.⁶

See oli inimene.

Kolm lehekülge edasi langeb hobune:

Heitis teisena nüüd Sarpedon hiilgava piigi,
kuid läks viltu see ning tabas õlga Achilleuse traavlit
Pedasost; karjatas too läbilõikavalt, surma jo tundes,
siis korinal maha langes ja hing tema seest ära lendas.

See oli loom.

Iliase 17. laulu avab Patroklose surnukeha kohal seisev Menelaos, kes takistab troojalastel teda paljaks riisumast. Siin kasutab Homeros loomi metafoorsete osutustena, andmaks iroonia või imetlusega edasi erinevate hetkede liialdatud või ülivõrdes tunnusjooni. *Ilma loomade näiteta* oleksid need hetked jäänud sõnadega seletamatuks.

Välja ta tõttas võitlusereast, vasel välkuval kaetud,
ning käis korjuse ümber kui õhv, kes äsja on poegind
esmakordselt, ja ammudes käib esiksündinu ümber.

Üks troojalane ähvardab teda, ja Menelaos hüüab irooniliselt Zeusi poole:

Oh isa Zeus! Ei kõlba küll nii mehel hoobelda mitte!
Nõnda ei uhkusta eal oma võimuka jõuga ei leopard,
ei lõvi kartmatu, ei ka valgehambune metskult
hukutav, kes enam muist oma jõule on uhke ja ülbe —
nõnda end kiidavad vaid odaheitjad Panthose võrsed.

Seejärel tapab Menelaos teda ähvardanud troojalase, ning keegi ei julge talle enam läheneda.

Nii nagu mäestiku lõukoer, kes oma jõule on kindel,
karjamaalt kahmab ja viib ära lehma, kes rammusaim karjas,
esmalt kaela tal murrab, sest haarates võimukail hambail,

⁶Siin ja edaspidi: Homeros, *Ilias*, tlk August Annist. Tallinn: Varak, 2004.

siis oma ohvrilt ahnelt ta joob vere, sööb sisikonna,
kiskudes tükkideks kõik; küll karjased ümber ja koerad
karjuvad kurjalt ta peale, ent eemalt; astuda juurde
keegi ei julge ju neist; kõik kahvatu hirm nad on haarand.

Sajandeid pärast Homerost süstematiseerib Aristoteles oma
Loomade ajaloos, esimeses suuremas teadustöös sellel teemal,
võrdlevalt inimese ja looma vahelist suhet.

Suuremal osal loomadest leidub märke füüsilistest kvaliteetidest
ja hoiakutest, ning need kvaliteetidid on märgatavalt diferentseeri-
tumad inimeste juures. Sest nii, nagu me osutasime sarnasustele
kehaorganites, nii me täheldame paljude loomade puhul vagurust
ja ägedust, leebust või ärrituvust, vaprust või kartlikkust, hirmu
või enesekindlust, head tuju või madalat salakavalust, ning mõis-
tuse juures midagi tarkuselaadset. Mõned nendest kvaliteetidest
erinevad inimesel vaid määra poolest, võrreldes vastavate kvali-
teetidega loomadel: see tähendab, et inimesel on seda kvaliteeti
rohkem või vähem, ja mõnel loomal on rohkem või vähem mõnd
teist; mõned muud inimese kvaliteetidid on esindatud samalaadse-
te, ent mitte identsete kvaliteetidega; näiteks nii, nagu inimesel
me leiame teadmist, tarkust ja terasust, nii on teatavatel loomadel
olemas mingid muud nendega sarnased loomulikud potentsiaalsus-
sed. Selle väite toesust taibatakse paremini, kui pöörata tähelepa-
nu lapsepõlve nähtustele: sest lastel me näeme märke ja võrseid
asjust, millest ühel päeval saavad väljakujunenud psühholoogili-
sed harjumused, ehkki psühholoogiliselt on laps esialgu vaevalt
erinev loomast.

Arvatavasti tundub enamikule tänapäeva “haritud” lugejate-
le see lõik suurepärane, ent liiga antropomorfistlik. Nad võiksid
väita, et vagurus, ärrituvus, tarkus ei ole moraalsed kvaliteetidid,
mida võiks omistada loomadele. Ja biheivioristid toetaksid seda
vastuväidet.

Kuid 19. sajandini kuulus antropomorfism lahutamatuult ini-
mese ja looma vahelisse suhtesse, väljendades nende ligidust.
Antropomorfism oli jäänuk loomametafooride pidevast kasuta-
misest. Viimase kahe sajandiga on loomad pikkamisi kadunud.
Praegu me elame ilma nendeta. Ja selles uues üksinduses tekitab
antropomorfism meis topelt ebamugavust.

Otsustav teoreetiline murrang saabus Descartes'iga. Descartes internaliseeris *inimese sisse* dualismi, mis on vaikumisi sees inimese suhtes loomadega. Lahutades täielikult keha vaimust, pärandas ta keha füüsika- ja mehaanikaseadustele, ja kuna loomad on hingetud, taandati loom masinamudelile.

Descartes'i murrangu tagajärjed ilmnesid alles pikkamööda. Sajand hiljem näitab suur zooloog Buffon⁷ loomade vastu üles õrnust, mis ajutiselt ennistab nende koha seltsilistena, ehkki ta võtab omaks ja kasutab masinamudelit loomade ja nende võimete klassifitseerimiseks. See õrnus on pooleldi kade.

See, mida inimene peab tegema tõusmaks loomast kõrgemale, tõusmaks kõrgemale mehaanilisusest enda sees, ja kuhu tema ainulaadne vaimsus välja viib, on sageli ängistav. Ja nõnda, võrdlevalt ja masinamudelist hoolimata, näib loom talle kehastavat teatavat süütust. Loom on tühjendatud kogemusest ja saladustest, ja see uus väljamõeldud "süütus" hakkab inimeses esile kutsuma omamoodi nostalgiat. Esimest korda paigutatakse loomad taanduvasse minevikku. Buffon ütleb koprast kirjutades järgmist:

Täpselt samavõrd, kui inimene on tõstnud end loodusseisundist kõrgemale, on loomad langenud sellest allapoole: vallutatud ja orjadeks muudetud, või koheldud vastuhakkajatena ja jõuga laiali aetud, on nende ühiskonnad haihtunud, nende usinus on viljatu, nende ebaavad kunstid on kadunud; iga liik on kaotanud oma üldised omadused, kõikidel on alles vaid neid eristavad võimed, mida mõnes arendatakse eeskujul, matkimise, harimisega, teistes hirmu ja puudusega pidevas valvelolekus ellujäämise nimel. Milliseid unelmaid ja plaane saab neil hingetuil orjadel olla, neil võimuta mineviku jäänukeil?

Alles on jäänud vaid nende kord nii imepärase usinuse riismed kaugetes, mahajäetud, inimesele sajandeid tundmata paikades, kus iga liik tarvitas piiramatult oma loomulikke võimeid ning viis nad täiusele kestvas kogukonnas. Koprast on vahet viimaseks järelejäanud näiteks, viimaseks mälestusmärgiks tolele loomsele tarkusele.

⁷Georges-Louis Leclerc, krahv de Buffon (1707–1788), Prantsuse loodusteadlane, matemaatik, kosmoloog ja entsüklopedist. Peateos *Histoire Naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roi* (36 kd, 1749–1789, lisaks 8 postuumset köidet).

Ehkki niisugune nostalgia loomade järele oli 18. sajandi leiutis, läks tarvis veel lugematul hulgal *produktiivseid* leiutisi — raudtee, elekter, lintkonveier, konservitööstus, autod, kunstväetised —, enne kui loomad sai kõrvaliseks kuulutada.

20. sajandil asendas tänavatel ja tehastes sisepõlemismootor veoloomad. Aina kiirenevas tempos kasvavad linnad muutsid ümbritsevad maapiirkonnad aguliteks, kus õueloomad, olgu metsikud või kodustatud, on haruldased. Teatud liikide (piison, tiiger, põhjapõder) kaubanduslik ekspluateerimine on viinud need väljasuremise äärelle. Niipaljukest kui metsikut loodust veel alles on, on see järjest rohkem suletud rahvusparkidesse ja kaitsealadele.

Lõpuks Descartes'i mudel ületati. Tööstusrevolutsiooni esimestel etappidel kasutati loomi masinatena. Nagu kasutati ka lapsi. Hiljem, niinimetatud postindustriaalsetes ühiskondades koheldakse neid toormaterjalina. Toiduks tarvilikke loomi töödeldakse nagu tööstuskaupu.

Veel üks suur [tehas], mis on rajamisel Põhja-Carolinas, hõlmab kokku 150 000 hektarit, ent annab tööd vaid 1000 inimesele, üks iga 15 hektari kohta. Vilja külvavad, kasvatavad ja koristavad masinad, sealhulgas lennukid. See söödetakse sisse 50 000 veisele ja seale. [...] need loomad ei puuduta kunagi maamulda. Nad sigitatakse, neid imetatakse ja söödetakse, kasvatatakse üles täiskasvanuks spetsiaalselt kavandatud sulgudes. (Susan George, *Kuidas teine pool sureb.*)⁸

See loomade taandamine, millel on nii teoreetiline kui majanduslik taust, on osa samast protsessist, millega inimesed on taandatud isoleeritud tootmis- ja tarbimisüksusteks. Õigupoolest kuulutas suhtumine loomadesse tol perioodil ette suhtumist inimesesse. Mehaanilist arusaama loomade töövõimest rakendati hiljem tööliste. F. W. Taylor, kes töötas välja tööuurimises⁹ “tay-

⁸Susan George, *How the Other Half Dies: The Real Reasons for World Hunger*. Harmondsworth: Penguin Books, 1976.

⁹Ingl k *time-motion studies*, uuringud eesmärgiga tõhustada liinitöötajate liigutusi ja toiminguid tööl olles, et neid paremini ja kiiremini tööle panna ning neid rohkem masinatega ühte sulatada. See ühendab Frederick Winslow Taylori (1856–1915) tööliste ajakasutuse uuringuid ja perekond Gilbrethide liigutuste uuringuid.

lorismi” ja tööstuse “teadusliku” juhtimise, pani ette, et töö peab olema “niivõrd nürimeelne” ja niivõrd flegmaatiline, et tööline “sarnaneks oma vaimulaadilt rohkem veohärgjaga kui ühegi teise eeskujuga”. Peaaegu kõik moodsad sotsiaalse tingimise tehnikad tehti kõigepealt kindlaks loomkatsetega. Nagu ka kõik niinimetatud intelligentsustestimise meetodid. Täna vangistavad sellised biheivioristid nagu Skinner inimese mõiste enda neisse piiridesse, mille nad on järeldanud oma kunstlikest katsetest loomadega.

Kas ei leidu ühtki viisi, kuidas loomad kadumise asemel hoo pis edasi paljuneksid? Kunagi varem pole olnud nii palju koduseid lemmikloomi, kui neid praegu leidub kõige rikkamate riikide linnades. Ameerika Ühendriikides on hinnangute järgi vähemalt nelikümmend miljonit koera, nelikümmend miljonit kassi, viisteist miljonit puurilindu ja kümme miljonit muud lemmiklooma.

Minevikus pidasid kõik perekonnad koduloomi sellepärast, et need täitsid kasulikku otstarvet — valvekoerad, jahikoerad, hii-ri püüdvad kassid ja nii edasi. Komme pidada loomi nende kasulikkusest hoolimata, nende pidamine just nimelt *lemmikloomana* (16. sajandil osutas sõna “pet” tavaliselt lambatallele, kes kasvatati üles pudelipiimaga) on tänapäevane uuendus, ja sellises ühiskondlikus ulatuses, nagu see praegu esineb, on ta erakordne. Ta on osa sellest üldisest, kuid isiklikust tagasitõmbumisest privaatsesse kitsasse pereelamisse, dekoreeritud või sisustatud meenetega välisest maailmast, mis on tarbimisühiskonna nõnda silmatorkavaks tunnuseks.

Neis kodudes pole ruumi, pole maamulda, teisi loomi, aasta-aegu, loomulikku temperatuuri ja nii edasi. Lemmikloom on kas kastreeritud või suguliselt isoleeritud, äärmiselt napi liikumisruumiga, ilma jäetud peaaegu igasugusest kontaktist teiste loomadega ning teda söödetakse tehislake toitudega. See ongi see materiaalne protsess, mis on käibetõe taga, et lemmikloomad hakkavad sarnanema oma peremehe või -naisega. Nad on oma omaniku eluviisi sünnitised.

Sama tähtis on see, kuidas keskmine omanik oma lemmikloomaga suhtub. (Laste suhtumine on mõnda aega teistsugune.) Lemmikloom *muudab ta täiuslikuks*, kstes vastu ta iseloomu tahku-

dele, mis muidu jääksid kinnitamata. Ta saab oma lemmiklooma jaoks olla see, mis ta ei ole kellelegi ega millelegi muule. Pealegi saab lemmiklooma tingida reageerima nii, justkui temagi tunnistaks seda. Lemmikloom näitab omanikule peeglist osa, mida muidu kunagi ei peegeldata. Aga kuna siin on kaotsi läinud mõlema poole autonoomia (omanikust on saanud eriline inimene, kes ta on üksnes oma lemmiklooma jaoks, ja loom on omanikust sõltuv igas oma füüsilises vajaduses), on hävinud ka nende eraldiste elude paralleelsus.

Kultuuriliselt on loomade marginaliseerimine muidugi keerulisem protsess kui füüsiliselt. Vaimuilma loomi ei saa niisama lihtsalt laiali ajada. Ütlused, unenäod, mängud, lood, ebausud, keel ise kutsuvad nad tagasi. Vaimuilma loomad pole mitte laiali aetud, vaid üle võetud teistesse kategooriatesse, nii et kategooria *loom* on kaotanud oma keskse tähtsuse. Enamjaolt on nad üle võetud *perekonda* ja *spektaaklisse*.

Perekonda haaratud vaimuilmaloomad sarnanevad mõnevõrra lemmikloomadega. Kuid ilma lemmikloomadele omaste vajaduste ja piiranguteta muudetakse nad tervikuna inimese hüpiknukkuks. Beatrix Potteri raamatud ja joonistused on varaseks näiteks; kõik Disney tööstuse loomaproduktioonid on hilisem ja äärmuslikum näide. Neis teostes muudetakse praegused tühised ühiskondlikud kombat universaalseks, projitseerides need loomariiki. Järgnev dialoog Piilupart Donaldi ja tema õepoegade vahel on üpris ilmekas.

DONALD: Oh sa poiss, milline päev! Milline täiuslik päev kalastamiseks, paadisõiduks, kohtinguks või piknikuks — ainult mina ei saa neist *ühtegi* teha!

ÕEPOEG: Miks mitte, onu Donald? Mis sind takistab?

DONALD: Igapäevane leib, poisid! Nagu tavaliselt olen ma pankrotis ja palgapäevani on veel terve igavik.

ÕEPOEG: Sa võid ju jalutama minna, onu Donald — minna linde vaatama.

DONALD: (ägiseb) Küllap vast *peangi*! Aga ootan enne postiljoni ära. Äkki ta toob häid uudiseid!

ÕEPOEG: Nagu näiteks tšeki tundmatult sugulaselt Rahakülast?

Muus osas peale füüsilise välimuse on need loomad muutunud osaks niinimetatud vaikivast enamusest.

Spektaaklikult muudetud loomad on kadunud ühel teisel viisil. Raamatupoodide akendel on jõulude ajal kolmandik köidetest pildiraamatud loomadest. Öökullipojad või sebrad — kaamera fikseerib nad ruumi, mis on küll kaamera jaoks täiesti nähtav, ent kuhu vaataja mitte kunagi ei sisene. Kõik loomad paistavad nagu kalad läbi akvaariumi klaasseina. Selle põhjused on nii tehnilised kui ideoloogilised: tehnilise poole pealt need seadmed, mida kasutatakse aina kõitvamate piltide saamiseks — peidetud kaamerad, teleskoopobjektiivid, välklambid, kaugjuhtimispuldid ja nii edasi — tekitavad koos kasutamisel pilte, mis kannavad endas arvukalt märke nende tavalisest *nähtamatus*est. Need pildid eksisteerivad ainult tänu tehnilisele selgelnägemisele.

Hiljutine väga kõrgetasemeline raamat loomafotodest¹⁰ kuulutab eessõnas: “Kõik need pildid keetsid reaalses vähem kui kolm sajandikku sekundit, nad on kaugelt üle inimsilma võime piiri. Siin esitatud pole keegi varem näinud, sest see on täiesti nähtamatu.”

Asjaga kaasnevas ideoloogias on loomad alati need, keda vaadeldakse. Tõsiasi, et nemad saavad vaadelda meid, on kaotanud igasuguse tähenduse. Nad on meie aina laieneva teadmise objektid. See, mida me neist teame, näitab meie võimu, ja nõnda ka seda, mis meid nendest lahutab. Mida rohkem me teame, seda kaugemal nad on.

Ent nagu Lukács *Ajaloos ja klassiteadvuses*¹¹ osutab, on loodus selles ideoloogias ühtlasi väärtusmõiste. See väärtus vastandub ühiskondlikele institutsioonidele, mis riisuvad inimeselt ta loomuliku olemuse ja vangistavad ta. “Loodus omandab nõnda sellise tähenduse: mis on kasvanud orgaaniliselt, mis ei ole inimese loodud, vastandina inimsivilisatsiooni kunstlikele struktuuridele. Samal ajal võib teda mõista ka inimese sisemuse selle tähuna, mis on jäänud loomulikuks või siis vähemasti kaldub või

¹⁰Frédéric Rossif, *La Fête sauvage*. Robert Laffont, 1976.

¹¹Georg (György) Lukács, *Geschichte und Klassenbewußtsein: Studien über marxistische Dialektik* (1923).

igatseb saada uuesti loomulikuks.” Selle vaate järgi loodusele on metsiku looma elu ideaaliks, ideaaliks, mis on internaliseeritud allasurutud ihaldust ümbritsevaks tundeks. Metsiku looma kujutisest saab ühe unelma alguspunkt: punkt, kust uneleja lahkub, pöörates sellele selja.

Kõige sellega kaasas käiva segaduse määra illustreerib järgmine uudislugu:

Londoni koduperenaine Barbara Carter võitis “soovide täitmise” heategevuskonkursi ning teatas, et tahab musitada ja kaisutada lõvi. Kolmapäeva õhtul oli ta šokis ja kaelahaavadehaiglas. Pr Carter, 46, viidi kolmapäeval Bewdley safaripargi lõvide aedikusse. Niipea kui ta kummardus emalõvi Sukit paitama, kargas too talle kallale ja tõmbas ta pikali. Valvurid ütlesid hiljem: “Paisatab, et me langetasime väga halva otsuse. Me oleme emalõvi alati täiesti ohutuks pidanud.”

Loomade käsitlemine 19. sajandi romantilises maalikunstis annab juba tunnistust nende lähenevast kadumisest. Need on pildid loomadest, kes *taganevad* metsikusse, mis eksisteerib vaid kujutluses. Leidub siiski üks 19. sajandi kunstnik, keda lähenev muundumine vaevas ja kelle teosed on selle võõritavaks illustratsiooniks. Grandville avaldas oma *Loomade avaliku ja eraelu* osade kaupa aastatel 1840–1842.¹²

Esmapilgul paistavad Grandville'i loomad, kes on pandud rii-
desse ning täitma meeste ja naiste rolli, kuuluvat vanasse traditsiooni, kus mõnd isikut kujutatakse loomana, toomaks selgemalt esile mõnd iseloomu tahku. See võte sarnanes maski ettepanemisega, kuigi ülesandeks oli paljastada. Loom kujutab kõnealuse iseloomujoone haripunkti: lõvi absoluutset vaprust, jänes himurust. Loom elas kunagi omaduse algallika juures. Just looma kau-
du sai omadus kõigepealt äratuntavaks. Ja nii andis loom talle oma nime.

¹²J. J. Grandville, õieti Jean Ignace Isidore Gérard (1803–1847), Prantsuse karikaturist. Siin on juttu ta teosest *Scènes de la Vie Privée et Publique des Animaux*.

Aga kui Grandville'i gravüüre pikemalt vaadata, saab selgeks, et šokk, mida nad edasi annavad, tuleb õigupoolest vastupidisest suunast kui see, mida võinuks alguses eeldada. Neid loomi ei "laenata" inimest seletama; mitte midagi ei paljastata, suisa vastu-pidi. Need loomad on vangis inimlikus/ühiskondlikus olukorras, kuhu nad on sunniviisiliselt võetud. Raisakotkas on majaisandana hirmsamalt saamahimuline kui linnuna. Einetavad krokodillid on laua taga ahnemad kui jões.

Siin ei kasutata loomi algupära meenutamiseks ega moraalse-te metafooridena, neid kasutatakse *en masse* olukordade "inimlikustamiseks". Suund, mis päädib Disney banaalsusega, algab häiriva, prohvetliku ulmana Grandville'i teoses.

Koerad Grandville'i gravüüril koerte varjupaigast ei ole kuidagi koeralikud; neil on koerte näod, kuid nad kannatavad vangistuse all *inimeste moodi*.

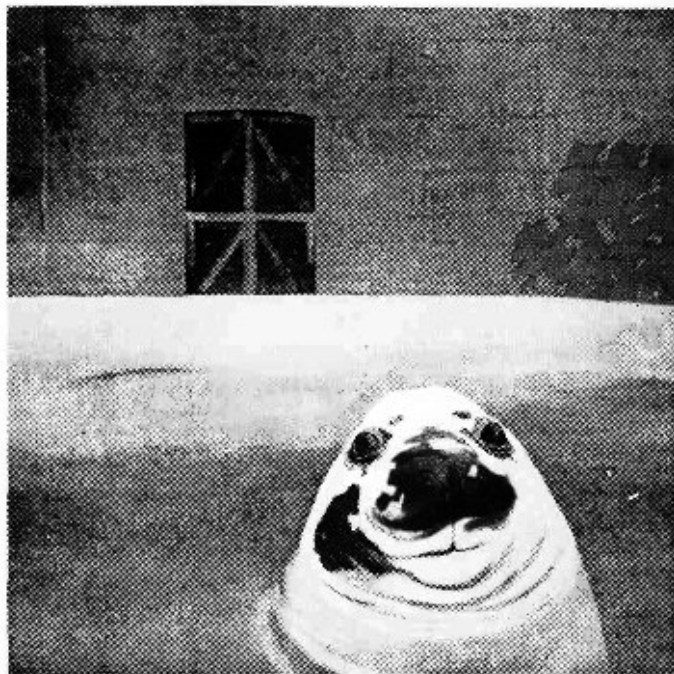
Karu on hea isa kujutab karu, kes lükkab norutades lapsevankrit nagu iga teine inimesest leivateenija. Grandville'i esimehe kõide lõpeb sõnadega: "Head ööd siis, armas lugeja. Mine koju, pane oma puur ilusti lukku, maga hästi ja näe meeldivaid unenägusid. Homseni." Loomad ja pööbel on muutumas sünonüümideks, mis tähendab, et loomad on haihtumas.

Üks hilisem Grandville'i joonistus pealkirjaga *Loomad sise-need aurulaeva* on otsekohene. Juudikristlikus traditsioonis oli Noa laev loomade ja inimeste esimeseks korraldatud koosolemiseks. See koosolemine on nüüd läbi. Grandville näitab meile suurt lahkumist. Kaiäärusel sammub aeglases hanereas hulk erinevaid liike, seljad meie poole. Nende kehahoiakud sisendavad meisse kõiki emigrantide viimase hetke kõhklusi. Kauguses on kaldtee, mida mööda esimesed on juba sisenenud 19. sajandi Noa laeva, mis sarnaneb Ameerika aurikuga. Karu. Lõvi. Eesel. Kaamel. Kukk. Rebane. *Exeunt*.

Londoni loomaaia juht kirjutab:

1867. aasta paiku laulis varieteekunstnik, keda kutsuti Suureks Vance'iks, laulu *Walking in the zoo is the OK thing to do*, ja sealt jõudis sõna "zoo" tavakasutusse. Londoni loomaaed tõi inglise keelde ka sõna "jumbo". Jumbo oli tohutu suur Aafrika elevant, kes elas selles loomaaias aastatel 1865 kuni 1882. Kuninganna Victoriagi huvi temast ja viimaks lõpetas ta oma elupäevad staarina kuulsas Barnumi tsirkuses, mis mööda Ameerika ringi reisis — ja tema nimi elab edasi võrdluses, kui on vaja kirjeldada hiiglaslike mõõtmetega asju.

Avalikud loomaaiad tekkisid selle perioodi alguses, mille käigus loomad kadusid igapäevasest elust. Loomaaed, kus inimesed käivad loomadega kohtumas, neid vaatamas ja jälgimas, on tegelikult mälestusmärk niisuguste kohtumiste võimatusele. Tänapäeva loomaaiad on hauakirjaks suhtele, mis oli sama vana kui inimehe. Neid aga ei nähta sellisena, kuna loomaaedadelt on küsitud valesid küsimusi.

Kui nad rajati — Londoni loomaaed aastal 1828, *Jardin des Plantes* 1783, Berliini loomaaed 1844 —, tõstsid nad märkimisväärselt riikide pealinnade mainet. See maine polnud kuigi teistsugune sellest, mis oli ka kuninglikel haruldaste loomade erakogudel. Kõrvu kullast lauanõude, arhitektuuri, orkestrite, näitlejate, mööbli, kääbuste, akrobaatide, mundrite, hobuste, kunsti ja toiduga demonstreerisid need kogud varem keisri või kuninga võimu ja rikkust. Samamoodi kiitsid avalikud loomaaiad 19. sajandil heaks moodsa koloniaalvõimu. Loomade kinnivõtmine esindas sümboolselt kõikide kaugete ja eksootiliste maade vallutamist. “Maadeavastajad” tõestasid oma patriotismi, saates koju tiigri või elevandi. Eksootilise looma kinkimine pealinna loomaaiale oli märgiks kuulekast diplomaatilisest suhtest.

Ent nagu iga teinegi 19. sajandi avalik asutus pidi loomaaed, ükskõik kui palju ta ka toetas imperialistlikku ideoloogiat, kinnitama oma iseseisvat ja kodanikele suunatud funktsiooni. Nii väitis

ta, et on üks teist laadi muuseum, mille eesmärgiks on edendada teadmisi ja avalikku vaimuvalgust. Ja esimesed küsimused, mida loomaaedadelt küsiti, kuulusid seetõttu loodusloo valda; tol ajal peeti võimalikuks uurida loomade loomupärast eluviisi isegi seda sorti ebaloomulikes tingimustes. Sajand hiljem küsisid kogenumad zooloogid, nagu Konrad Lorenz, biheivioristlikke ja etoloogilisi küsimusi, mille väidetavaks eesmärgiks oli avastada rohkeimat inimkäitumise allikate kohta, uurides loomi katsetingimustes.

Samal ajal külastasid igal aastal miljonid inimesed loomaaedu uudishimust, mis oli nii suur, nii ähmane ja nii isiklik, et seda on raske üheainsa küsimusega väljendada. Tänapäeval külastab Prantsusmaal igal aastal 22 miljonit inimest kahtesada loomaaeda. Suur osa külastajatest olid ja on lapsed.

Industrialiseeritud maailmas on lapsed loomakujutistest ümbritsetud: igat sorti mänguasjade, multifilmide, piltide, dekoratsioonidega. Mitte ükski teine kujutiste allikas ei suuda loomadega võistleva hakatagi. Näiliselt spontaanne huvi, mis lastel loomade vastu on, võiks panna oletama, et nii on alati olnud. Kindlasti olid mõned varastest mänguasjadest loomad (ajal, mil mänguasjad olid suuremale osale elanikkonnast tundmatud). Samuti käivad väljamõeldud või tegelikud loomad kaasas laste mängudega üle kogu maailma. Kuid alles 19. sajandil said loomade reproduktioonid osaks keskklassi lapsepõlve tavapärasest dekoorist — ja siis, käesoleval sajandil koos Disney-taoliste suurte näitamis- ja müügisüsteemide tulekuga osaks kõikidest lapsepõlvedest.

Varasematel sajanditel oli loomi kujutavate mänguasjade osakaal väike. Ja need ei püüelnud realismi poole, vaid olid sümboolsed. Erinevus oli selline nagu tavalise kepphobuse ja kiikhobuse vahel: esimene oli lihtsalt algelise peaga kepp, millel lapsed ratsutasid nagu harjavarrel; teine oli hobuse viimistletud “reproduktioon”, realistlikult värvitud, päris nahksete ratsmetega, päris karvadest lakaga, ja kavandatud liikuma nii, et see sarnaneks kap-pava hobusega. Kiikhobune on 19. sajandi leiutis.

See uus loomamänguasjade tõeläheduse nõue viis teistsuguste valmistusvõteten. Tehti esimesed loomakujulised topismänguasjad ja kõige kallimad neist kaeti päris loomanahaga — tava-

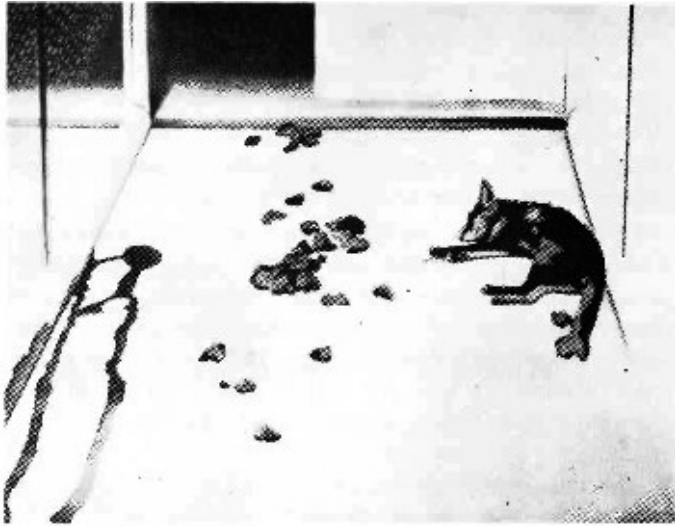
liselt surnult sündinud vasikate omaga. Samal perioodil ilmusid pehmed loomad — karud, tiigrid, jäneseid —, need, mida lapsed voodisse kaasa võtavad. Nii langeb realistlike loomamänguasjade valmistamine enam-vähem kokku avalike loomaaedade rajamisega.

Perekonnaga loomaaias käik on sageli tundeküllasem sündmus kui näitusel või jalgpallimatšil käimine. Täiskasvanud viivad lapsed loomaaeda, et näidata neile nende “reproduktsoonide” originaale, ja võib-olla ka lootuses leida taas üles mingi osa sellest reprodutseeritud loomade maailma süütusest, mida nad mäletavad omaenda lapsepõlvest.

Loomad vastavad harva täiskasvanute mälestuste ootustele, samas kui laste jaoks näevad nad suuremalt jaolt välja ootamatult letargilised ja igavad. (Sama sagedased kui loomade hüüud on loomaaedades laste hüüded, kes nõuavad: Kus ta on? Miks ta ei liiguta? Kas ta on surnud?) Ja nii võibki kokku võtta paljudele külastajatele tunda andva, kuid mitte ilmtingimata väljendatud küsimuse: miks on need loomad midagi vähemat, kui ma arvasin?

Ja just see ebaprofessionaalne, väljendamata küsimus on vastamist väärt.

Loomaaed on koht, kuhu on kogutud võimalikult palju loomaliike ja isendeid eesmärgiga neid näha, vaadelda, uurida. Põhimõtteliselt on iga puur raamiks seal sees oleva looma ümber. Külastajad käivad loomaaias loomi vaatamas. Nad liiguvad ühe puuri juurest teise juurde, umbes nagu kunstinäituse külastajad, kes seisatavad mõne maali ees ja liiguvad siis edasi järgmise või ülejärgmise juurde. Kuid loomaaias on vaatepilt alati vale. Nagu fookusest väljas pilt. Sellega ollakse nii harjunud, et seda enam vaevalt märgataksegi; või pigem eelneb väljavabandus harilikult pettumusele, nii et viimast ei tuntagi. Ja see vabandus kõlab nii: “Mida sa üldse ootasid? Sa ei ole tulnud siia elutut objekti vaatama, nad on ju elusad. Nad elavad oma elu. Miks peakski see kokku langema päriselt nähtaval olemisega?” Aga selle vabanduse mõttekäik on ebapiisav. Tõde on ehmatavam.

Kuidas iganes te neid loomi vaatate, isegi kui loom on otse puurivarbade vastas, teist vähem kui sammu kaugusel, vaadates välja külastajate poole, *te näete midagi, mis on muudetud täiesti marginaalseks*; ja ükskõik kui palju te ka pingutate, ei suuda te teda kunagi keskmesse tagasi viia. Miks see nii on?

Teatud määrani on need loomad vabad, kuid nii nemad ise kui ka pealtvaatajad kasutavad ära nende ranget vangistust. Nähtavus läbi klaasi, varbadevaheline ruum või vallikraavi kohal olev tühi õhk pole need, millena nad paistavad — muidu oleks kõik teisiti. Nii on nähtavus, ruum, õhk kahandatud tingmärkideks.

Dekoor, mis need elemendid tingmärkidena omaks on võtnud, taastoodab neid mõnikord puhta illusiooni loomiseks — nagu näiteks maalitud preeriade või kaljuste kallastega järvede puhul väikeloomade bokside tagaseinal. Teinekord lisatakse veel mõned tingmärgid, sisendamaks midagi looma algupärasest maastikust — elutud puuksad ahvidele, kunstlikud kivid karudele, ümargused kivid ja madal vesi krokodillidele. Need lisatud tingmärgid teenivad kahte eraldiseisvat eesmärki: vaataja jaoks on need nagu rekvisiidid teatris; loomale moodustavad nad vähima keskkonna, milles nad suudavad füüsiliselt eksisteerida.

Loomad, kes on üksteisest eraldatud, on oma talitajatest täielikus sõltuvuses. Selle tagajärjel on teisenenud suurem osa nende reaktsioonidest. See, mis oli nende huvides keskne, on asendunud rea suvaliste, väljastpoolt saabuvate sekkumiste passiivse äraootamisega. Sündmused, mida nad tajuvad enda ümber toimuvat, on muutunud nende loomulike reaktsioonide jaoks sama illusoorseks nagu maalitud preeriad. Samal ajal tagab just seesama eraldatus (tavaliselt) nende pikaajalise isenditena ja hõlbustab nende taksonoomilist paigutust.

Kõik see muudabki nad marginaalseks. Ruum, milles nad elavad, on kunstlik. Siit ka nende kalduvus koguneda selle servadesse. (Väljaspool neid servi võib olemas olla päris ruum.) Mõnedes puurides on valgus niisama kunstlik. Igal juhul on keskkond illusoorne. Neid ei ümbritse muud kui omaenese letargia või hüperaktiivsus. Neil pole millegi kallal tegutseda — välja arvatud etteantud toidu või — väga harva — etteantud paarilisega. (Nii muutuvad nende alalised toimingud marginaalseteks toiminguteks, millel puudub objekt.) Viimasena, nende sõltuvus ja isoleeritus on nende reageeringuid niimoodi tinginud, et nad kohtlevad kõiki sündmusi, mis nende ümber toimuvad — tavaliselt nende ees, kus on vaatajaskond — marginaalsena. (Nõnda on nad üle võtnud muidu üksnes inimesele omase suhtumise — ükskõiksu- se.)

Loomaaiad, realistlikud loomamänguasjad ja loomakujutiste laialdane kaubanduslik levitamine said kõik alguse siis, kui loomad hakkasid argielust taanduma. Võiks arvata, et niisugused uuendused midagi kompenseerivad. Aga tegelikult on need uuendused ise osa samast halastamatust liikumisest, mis ajas laiali loomad. Loomaaiad oma teatraalse, vaatamiseks välja pandud dekooriga demonstreerisid tegelikult seda, kuidas loomad on muudetud täiesti marginaalseks. Realistlikud mänguasjad suurendasid nõudlust uue loomast hüpnukku, linliku lemmikloomana järele. Loomi piltidel reprodutseerides — sellal kui nende bioloogiline paljunemine sündides muutub aina harvemaks ja harvemaks vaatepildiks — oldi konkurentsi tõttu sunnitud neid aina eksootilisemaks ja kaugemaks muutma.

Loomad kaovad kõikjalt. Loomaaedades moodustavad nad elava mälestusmärgi omaenese kadumisele. Ja nii on nad esile kutsunud oma viimase metafoori. *Alasti ahv* ja *Inimloomaaed* on rahvusvaheliste bestsellerite pealkirjad. Nendes raamatutes väidab zooloog Desmond Morris, et loomade ebaloomulik käitumi-

ne vangistuses aitab meil mõista ja tunnistada stressi, mis käib kaasas eluga tarbimisühiskonnas, ning sellest jagu saada.¹³

Kõikidel sunniviisilise marginaliseerimise paikadel — getodel, slummidel, vanglatel, hullumajadel, koonduslaagritel — on midagi ühist loomaaiaga. Kuid kasutada loomaaeda sümbolina on liiga kerge ja liiga põiklev. Loomaaed demonstreerib inimeste ja loomade vahelisi suhteid, ei muud. Loomade marginaliseerimisele on nüüd järgnemas selle ainsa klassi marginaliseerimine ja kõrvaldamine, kes on läbi ajaloo jäänud loomadega tuttavaks ning alal hoidnud tarkust, mis niisuguse tuttavlikkusega kaasas käib: kesk- ja väiketalunikud. Niisuguse tarkuse aluseks on dualismi omaksvõtt, mis asub otse inimese ja looma vahelise suhte alglat-tes. Selle dualismi mittetunnistamine on arvatavasti oluliseks teguriks tee avamisel nüüdisaegsesse totalitarismi. Aga ma ei taha minna kaugemale piiridest, mille on seadnud see loomaaia kohta küsitud ebaprofessionaalne, väljendamata, ent fundamentaalne küsimus.

Loomaaed saabki üksnes pettumust valmistada. Loomaaeda-
de avalik eesmärk on pakkuda külastajatele võimalust loomi vaa-
data. Kuid mitte kusagil loomaaias ei saa võõras kohata looma
pilku. Parimal juhul looma pilk vilksatab ja liigub siis edasi. Nad
vaatavad küljetsi. Nad vaatavad pimesi taamale. Nende pilk libi-
seb mehaaniliselt. Nad on kohtumiste vastu immuunseks muude-
tud, sest mitte miski ei saa enam täita nende tähelepanus *keskset*
kohta.

Just selles seisnebki nende marginaliseerimise viimne taga-
järg. See pilk looma ja inimese vahel, mis võis mängida otsustavat
rolli inimühiskonna arengus ja millega kõik inimesed nii või naa
kuni ajani vähem kui sajand tagasi alati koos elasid, on lämma-
tatud. Igat looma vaadates on saatjata loomaaiakülastaja üksinda.
Ja mis rahvahulkadesse puutub, siis nemad kuuluvad liiki, mis on
lõpuks väljaeraldatud.

See ajalooline kaotus, mille monumendiks on loomaaiad, on
nüüd kapitalistliku kultuuri jaoks korvamatu.

¹³Vt *The Naked Ape: A Zoologist's Study of the Human Animal* (1967); *The Human Zoo* (1969).

JOHN BERGER (1926–2017), Inglise kirjanik, kunstikriitik ja kunstnik, elas alates 1960. aastaist Prantsusmaal. Teoseid: *La Salamandre* (1971, filmistsenaarium, koos Alain Tanneriga); *Ways of Seeing* (1972, film ja raamat, koos Mike Dibbi, Sven Blombergi, Chris Foxi ja Richard Hollisega); *A Seventh Man* (1975, koos Jean Mohriga); *Pig Earth* (1979, romaan); *To the Wedding* (1995, romaan) ja *From A to X* (2008, romaan).

OVE MAIDLA. Pildikesi kodust (2015)

LUULET

Indrek Hirv

*

Tähtedel üleval
on mulle midagi öelda
nad pressivad end kokku
hommikuseks uduks
mu sõõrmetes

õhtusel jõel
on mulle midagi öelda
ta toob mulle tähed
oma hõbekandikul
väga lähedale

*

Soe õhtu
luht võtab mind vastu
avali süli

pardipojad libisevad
oma laial voodil
valgete pehmete pilvede vahel

pajud ujutavad
kõrges kaldavees
oma pikki nukraid oksid

mälestused veavad neid
möödunud aegade mutta
pimedus lasub nüüd mu õlgadel
kui surm

*

Vanad puud ümber raamatukogu
on mõtetest rasked
iga tüvi mõtleb
oma kordumatut mõtet
üksikud kuivanud lehed
värisevad tuules —
nad elavad siin
oma elutut elu
tündrukud tulevad alt
valgetes teklites
ja levitavad
kevade lõhna

*

Udu nagu suits
kõrtsi tagatoas
unistuste laternad
barclay platsil
ujuvad mööda
tähed pilvise taeva taga
püsivad kindlalt

*

Nina vastu
minevikuunistuste
külma klaasi

udused pargiteed
on nüüd juba kõik
minu jaoks suletud

kuu ja päike
on mind aina
eksiteele juhtinud

nii arvavad varemed
ja see on kindlasti ka õige

mina hoian oma arvamuse endale

*

Jõgi voolab alla
peipsi poole

liiva tänava trepp
tõuseb üles
surnuaedade poole

mina seisan paigal
tuule ja vihma käes

*

Vastu tahtmist
voolab vesi peipsi poole
puud tõstavad alasti jäänud oksid

et näidata möödujatele
vanu haavu

*

Puud ja pilved
on veepinnal laiali
suurveeprahti
ujub neist läbi
puud ja pilved
hoiavad nagu minagi
lihtsalt elust kinni

*

Kui mu hing
vabaneb kord
laugude raskusest
julgeb ta jälle
otse üles vaadata
jõgi peegeldab siis tähti
üsna ilmaasjata

*

Hanedel on midagi kurja mõttes
nad kogunevad püगतud põldudele
neid tuleb üha juurde
neid on rohkem ja rohkem
kas neil on tõesti jõudu
ka see sügis kaasa viia

lehed langevad juba
nagu värvilised unistused
kuhtuvad ja takerduvad jalgadesse
nagu mälestused

*

Valge särav lumi
külmas varakevadises valguses
hele läbipaistev lina
kõik katused
on mu silmale
äkki avatud
unised koolilapsed
tõmbavad veel hetkeks
teki üle pea

*

Vaikus
maarja surnuaia
haudade vahel
tuuletu vaikus
ja sahin —
tuul sahistab
teispoolseuse puudes
ta on leidnud teise tee
vabana aja kammitsaist
täidab ta nüüd
meie kõikide unistusi

D. H. LAWRENCE

Loodus, tehnika ja seade-stu

Indrek Männiste

*Raske sammuga, nõnda raske sammuga,
tallavad masinad maakamara pinnal;
seevastu mõne südame vahetsi ei talla nad
mitte ilmaski.*

D. H. Lawrence, "Triumph of the Machine".

David Herbert Lawrence'i (1885–1930) industrialismi- ja moderniseerimiskriitikat on ühel või teisel moel võrdlemisi lihtne ühte patta panna Briti 19. sajandi antiindustrialistlikku traditsiooni ja hoiakut väljendavate kirjanike ja mõtlejatega, nagu Samuel Taylor Coleridge, Charles Dickens, Thomas Carlyle, John Ruskin, Matthew Arnold jpt. Nende kõigi jaoks tähendas nn "masina päraltajõudmine" inimese mehhaniseerimist, kalkuleeriva ja omastava mentaliteedi levimist, inimliku soojuse kadu ning kogukonnatunde vaesestumist (Jacobson 1967: 83). Lawrence'it on säärase mõttesuunaga sidunud näiteks Raymond Williams, kes seostab Lawrence'i "ühiskondliku mõtlemise" ühemõtteliselt Carlyle'i omaga (Williams 1960: 213). Ent leidub ka autoreid, kes usuvad, et Lawrence'i industrialismikriitika peidab endas pigem filosoofilist hoiakut olemise suhtes kui ajaloolist seisukohavõttu

Artikli aluseks on 13. rahvusvahelisel D. H. Lawrence'i kongressil *D. H. Lawrence: New Life, New Utterance, New Perspectives*, 23.–27. juunil 2014 Gargnanos, Itaalias peetud ettekanne "D. H. Lawrence: Nature, Technology and The Sense of Enframing".

ühiskonnas aset leidvate kultuuriliste muutuste kohta (Bell 2001: 181). Seesuguse lähenemisviisi esindajatele tundub, et Lawrence tajus modernsuse keskseid probleeme psühholoogiliste, kultuuri-liste ning lõppeks ontoloogiliste küsimuste amalgaamina: probleemküsimustena olemise loomuse kohta, mida on võimalik lahti harutada ehk üksnes eelsokraatilise maailma imaginaarse taastamise kaudu (samas: 180).

Viimasele suunale toetudes ja seda edasi arendades vaadel-dakse siin artiklis Lawrence'i filosoofilist suhet ühe peamise modernsuse antusega: moodsa tehnika. Ma väidan, et Lawrence'i kriitilisus moodsa tehnika kõikehaarava loomuse ja kohalolu teemal külgneb olulisel määral Martin Heideggeri tehnikafilosoofiaga. Sarnaselt Heideggeriga on võimalik ka Lawrence'i tehnika-taju tõlgendada seguna romantiseeritud nostalgias kadunud aegade idealiseeritud mõttepildi järele ning mõtterikka pilguheiduna modernsusesse. Oluline on, et tehnika pole ka Lawrence'i jaoks pelgalt moodsate masinate instrumentaalne loomulaad, vaid uni-kaalne mõistmise viis või "ilmsikstoomine", mille kaudu vormi-takse meie igapäevakogemusi ning mis alles teeb võimalikuks nii tööstuslikud tootmisprotsessid kui modernse ilmavaate.

Üks tähtsamaid aspekte, mis Heideggeri tehnikaanalüüsist koorub ja mis olulisel moel ka Lawrence'i loomingus peitub, on asjaolu, et moodsa tehnika olemus on ontoloogiline: ta võrsub meie erilisest modernsest olemisviisist. Säärane moodsasse ole-misse heidetud painab selgesti Lawrence'it ja tema kirjanduslik-ke karaktereid ning seda laadi ängistus leiab sagedasti väljenda-mist selles, kuidas Lawrence'i tegelased igapäevaselt suhestuvad moodsa tehnika ilmingutega.

Minu arvates johtub Lawrence'i kriitika söekaevandamise arengu, sõjatehnoloogia, urbaniseerumise jms kohta tema südant-haaravast meeleärritusest moodsa inimese sunnitud olemisseisun-di ja ilmavaate pärast, s.t eriomasest, tehnikast kaetatud, inimese suhtest *sellesse-mis-on*. Ma väidan, et loodus ja tegelaste selle-ga enda samastamise püüdlused markeerivad Lawrence'i tege-laste eksistentsiaalset igatsust *physis*'e-laadse asjakorra ja üht-sussuhte järele ning et säärase olemist põhistava ihaluse katkes-tamised moodsa tehnika erilaadsete ilmnemisviiside poolt põh-

justavad Lawrence'i karakteritele põhjanevaid sisekaemuslike konflikte ning filosoofilist turbulentsi. Väidan veel, et just Lawrence'i moodsa tehnika ja "mehaanilise inimese" (Lawrence 1994: 517) meeletunnetuses tuleb otsida seda "miskit sealpool iseennast" (Black 1992: 114), mida moodne inimene Lawrence'i arvates ise veel ei märka. Seda "miskit" tõlgendame me siin Heideggeri järgi *seade-stu*'na. Kuigi Lawrence'i ja Heideggeri mõtlemise sarnasusi on mõnevõrra uuritud (vt Bell 1992, 2001; Pearce 2009; Fernihough 2001), ei ole tema eriomast looduse tõlgitsemist *physis*'ena, selle suhet tehnikaga ja viimase omasugust ontoloogilist loomust ja sarnasust Heideggeri ideedega süvauuritud moel, mida see võimaldab ning tarvitseb.

"MEIE AEG ON PÕHIOLEMUSELT TRAAGILINE"

Nende *Lady Chatterley armukese* avasõnadega sätestab Lawrence moodsa ajastu loomuse tundetooni: see on traagiline selle tõttu, mis inimesest ja ajast on saanud. "Kataklüsm on üle käinud, meie ümber on varemed," laseb Lawrence Connie Chatterley'l lausuda (Lawrence 2007a: 5). Kuna ei inimese ega ka ajastu loomus ei ole meile vahetult ligipääsetav ega läbinähtav, "keeldume seda traagiliselt võtmast", kirjutab Lawrence (samas). Hilja sündinutena ei ole me suutelised tajuma omaenda traagilisust. Tundub, et Lawrence'i silmis on moodne inimene toosama Hölderlini "märk, mida ei loeta" (Heidegger 1984: 7). Moodsa ajastu loomus takistab meil nägemast, et meie ise olemegi märk oma traagilisest ajaloolisest ja eksistentsiaalsest olukorrast. Meie teadmise ja võimu praktilised suhted teiste inimestega on juhtinud meid oma olemise unustamise või pimeduse poole (Bell 2001: 181). Vaatamata ilmselgetele Nietzsche konnotatsioonidele traagilisest ajastust leiame täpsemad filosoofilised vahendid hoopis Heideggeri mõtisklusist ajastu metafüüsika üle, mis säärastena aitavad meil lahti harutada Lawrence'i mõtete tõelise ulatuse ja tähenduse ning juhivad meid arusaamise juurde traagilise ajastu ja moodsa tehnika vastastikusest sõltuvussuhtest ning ühtlasi seletavad Lawrence'i rahulolematust nende mõlemaga.

Heideggeri arvates on igal ajastul eriomane metafüüsiline arusaam iseendast, mis säärasena määrab ära kõik selle ajastu mõistmise viisid. “Metafüüsika põhistab [*begründet*] ajastut,” selgitab Heidegger, “selle kaudu, et annab ajastule teatud tõlgendusega olevast ja teatud arusaamaga tõest tolle olemuskujule põhja. See põhi valitseb täielikult kõiki ilminguid, mis ajastut iseloomustavad” (Heidegger 1977: 69).¹ Edasi kinnitab Heidegger, et moodsa metafüüsika olemuse võtab kokku “moodsa tehnika loomus” (samas). Heidegger näeb moodsat ajastut niisiis olemuslikult inimese sisenemisena “olemise tehnoloogilisse ajastusse” ning käsitleb seda ajastut inimese päristisemate olemisviiside unustamise või fragmenteerimise peapõhjusena (Ihde 2003: 279).

Samamoodi, tajudes oma ajastut olemuslikult traagilisena, tundis Lawrence, et industrialismi pealetung ning Esimese maailmasõja vallapäasemine on kindlad märgid selle kohta, et miski on kaasaegses inimeses olemuslikult koos ajastuga muutunud. Kiire söekaevandamise ja tekstiilitööstuse areng “sütt ja rauda täis Kesk-Inglismaal” (Lawrence 2007a: 15) ning nende tootmisprotsesside ennastkehtestav ülimuslikkus maa ja inimeste suhtes märgitses Lawrence’ile selle uuelaadse saabumist ja isegi sissetungi, mismoodi inimene nüüd ülepea on: see kutsumata invasioon paljastas omalaadse viisi, kuidas inimesed õigupoolest suhestusid looduse ja iseendaga. Ajastul, mil “masinad on võidutsenud, pillutanud meid sinna ja tänna” (Lawrence 1994: 517), hakkas tehnika Lawrence’i nagu Heideggerigi jaoks niisiis märgitsema “ajastu metafüüsikat”, s.t seda fundamentaalset viisi, kuidas ülepea ajastut mõistetakse. Selgesti vastu seistes ajastu ennastkehtestavaile “sotsiaalsetele ja spirituaalsetele tingimustele” (Becket 2002: 5), millesse inimene oli nüüd heidetud, määratles Lawrence omaenda suhte tehnikaga ning pani teda koguni soovima “seista väljaspool omaenda ajastut” (Huxley 1932: XXV). Ta oli veendunud, et tehnika areng oli kaasa toonud inimese “katastroofilise eemaldumise loodusest (ja seega ka iseendast)” (Jacobson 1967: 82 jj), ning leidis, et moodne inimkond on muutunud “surnud seadusetaheks” (Lawrence 2002: 65). On isegi väidetud, et inimsuse ees-

¹Tlk Eduard Parhomenko.

märk näis talle olevat devalveerunud “pelgaks mehaaniliseks materialismiks” (Williams 1960: 215). Oluline on ent tähele panna, et nii nagu Heideggerilgi ei seisne Lawrence’i esimene ja peamine mure asjakorras, kuidas arenev moodne tehnika muudab inimkeskkonda, vaid pigem selles, mis on kaasaegses ajas sellist, mis teeb ta “masinate võidukäigu” ajastuks ja inimese sääraseks, et tema olemus on seninägemata kombel ja määral tehnikast kaasa kistud. Tõlgitsedes Lawrence’it heideggerilikult, näeme edasises, et need ei ole masinad ja seadmed, mis muudavad ajastu masinaajastuks (*Maschinenzeitalter*), vaid sootuks vastupidi: “ta on masinaajastu sellepärast, et on tehniline ajastu” (Heidegger 1984: 54).²

“RASKE SAMMUGA, NÕNDA RASKE SAMMUGA,
TALLAVAD MASINAD MAAKAMARA PINNAL”

Lawrence’i kirjanduslikud tehnikakirjeldused on rikkalikud ning lihvitud. Ta ei võimalda oma tegelastel tehnika immanentset kohalolu kunagi eriti pikaks ajaks ära unustada. Vastupidi, ja idiosünkraatiliselt, koondab Lawrence järjekindlalt tehnikaga seotud teemasid ja motiive, ka siis, kui ta nende üle otsesõnu ei arutle, oma karakterite psüühe tagumistesse soppidesse. Heideggerilt taas kord sõnu laenates võib nentida, et Lawrence põimib tehnika tegelaste olemasollu nii nende “suures meeleheites” kui ka “südame juubelduses” (Heidegger 1996: 17). Viisid, kuidas Lawrence’i tegelased tehnika ilmingutega suhestuvad, väljendavad samaaegselt ärevust ja masendust, samuti üllatust ja võõristust, aga ka imetlevat lummatust tehnika kaheldamatust võimust ja veetlusest. Mõningatel juhtudel jääb tema tegelaste tõeline suhe tehnikasse hämaraks või mitmetiseks, ent mitte sugugi vähem mõju avaldavaks. Tegelaste sagedasti vaevu hoomatavad, ent tõeliselt tähenduslikud kokkupuuted tehnikaga peaksid Lawrence’i meelest nähtavasti teadvustama selle kõikehõlmava tehnilise olemise ajastu viise ja üksikasju, milles tema tegelased elavad oma igapäevaolu. Lawrence’i tegelaste kokkupuuted tehnikaga väljenda-

²Tlk Eduard Parhomenko.

vad peaaegu alati mingisugust sisekonflikti või vähemasti tugevat võõristustunnet karakteri loomuses. Tehnoloogilise kujundlikkuse ilmsikstoomise kaudu sätestab Lawrence niisiis omaenda ajastu olemuslikud tunnusjooned, leides end “kummalisel industrialismi ja vana põllumajandusliku Inglismaa ristteel” (Lawrence 2009a: 499). Nagu me saame näha, märgitseb see “kummaline risttee” Lawrence’i jaoks märksa laiahaardelisemat metafüüsilist olemise lahknemist nn masinainimese, ning parema väljendi puudumisel, *physis*’e-inimese vahel.

LOODUS JA *PHYSIS*

Enne kui asume Lawrence’i konkreetsete tehnikaga seonduvate näidete mõtestamise juurde, tuleb mõista, et nn tehnikaküsimus kerkib Lawrence’i jaoks seoses tema vaadete ja filosoofiliste hoiakutega looduse suhtes. On väidetud, et Lawrence käsitles loodust vastandina “mehaanilistele, teaduslikele ja kultuurilistele inimühiskonna teadmistele” ja et ta ülistas “looduse vabadust vastukaaluks ühiskonna kammitsatele”, ja veel, et ta nägi inimese ja looduse suhtes teatavaid “spirituaalseid omadusi” (Akdogan 2011: 5). Sama autor väidab veel, et Lawrence pidas loodust enast “iseseisvalt elavaks entiteediks” ning “valguseks ja peegliks, mille abil üksikisiku pimedust — varjatud mina — paljastatakse” (samas). Lawrence’i tegelased on alati teadlikud loodusest ja leiavad sellest tähendusrikkusi. Niisiis, nagu kommentaator järel-dab, “käivad loodus ja psühholoogia Lawrence’il käsikaes” (samas). Et aga tundeseisundid arvatakse olevat “olemise seisunditest eristamatud” (Bell 1992: 6), on selge, et ka filosoofia ja loodus käivad Lawrence’il käsikäes. Veelgi enam, loodusel on Lawrence’i töodes olemuslikult ontoloogiline iseloom.

Lawrence’i suhe loodusega on kahtlemata modernsuse-eelne. Vaatamata sellele et tema käsitusel on tugevaid romantismi mõjutusi, seisab see viis, kuidas ta ise ja tema tegelased suhestuvad loodusega ning “leiavad sellest tähendusrikkust”, filosoofiliselt palju lähemal “ülevale kreeklaste ajastule”, kui kasutada Heideggeri sõnu. Eelsokraatilistel kreeklastel ei olnud selgepiirilist eristust looduse, jumalate ja inimeste vahel. Mõiste, mis algu-

päraselt kätkes seda-mis-on, tähendades “niihästi taevast kui ka maad, niihästi kivi kui ka taime, niihästi looma kui ka inimest” nimetati sõnaga *physis* (φύσις) (Heidegger 1996: 32). Heideggeri tõlgenduse järgi on oluline tähele panna, et “[k]reeklased ei kogenud mitte loodusprotsesside najal seda, mis on φύσις, vaid ümberpöördult: olemise luuletavalt-mõtleva põhikogemuse põhjal avanes neile see, mille nad pidid φύσις’eks nimetama” (samas: 31). Alles selle avanemise põhjal, rõhutab Heidegger, “võis neil silma olla looduse jaoks kitsamas mõttes” (samas: 31 jj). Heidegger selgitab seda veel teiselgi: “olev ei saa olevaks mitte seeläbi, et just inimene seda kaeb ettekujutamise mõttes subjektiivselt tajudes. Pigem on inimene see oleva poolt kaetu, see end-avava poolt kohalolule end-avavas koondav” (Heidegger 1977: 90 jj).³ Me näeme, et kreeklaste arusaam sellest, mida hõlmab see-mis-on (*physis*), erineb kardinaalselt sellest, mida selle mõiste hilisem ladina tõlge, *natura*, hakkas tähistama ning teeb seda jätkuvalt meiegi ajal. Loodus kaasaegses tähenduses tähistab looduslikku, füüsilist või materiaalist maailma või universumit. Ent seesugune “φύσις’e ahenemine “füüsilise” suunas” (Heidegger 1996: 33) on Heideggeri arvates väär, kuna sellega “tõrjutakse [...] juba kõrvale kreeka sõna φύσις algupärane sisu, hävitatakse kreeka sõna päristine filosoofiline nimetamisjõud” (samas: 30). Kaasajal, selatab Heidegger, “[m]eie seame füüsilise vastu “psüühilise”, hingelise, hingestatu, elava. Kreeklastel aga kuulub kõik see veel hiljemgi φύσις’e alla” (samas: 33). Heideggeri tõlgenduses on *physis* niisiis “[o]lev kui säärane tervikuna [...] — s.t. ta olemuseks ja karakteriks on puhkevalt tõusev-viibiv valdamine” (samas: 34) ega ole taandatav kaasaegsele representatsiooni subjekti-objekti suhtele, mis on moodsate teaduste käibearusaam. *Physis* on Heideggeri järgi niisiis “olemine ise, mille jõul olev alles muutub ja jääb täheldatavaks” (samas: 31).

Lugedes lähedalt ja hoolikalt lõike, kus Lawrence’i tegelased on metsas, põllul või ümbritsetud lilledest, taimedest ja puudest, märkame, et sääraseid kokkupuuteid ei saa sugugi kirjeldada kellegi pelgalt looduses olemisena selle sõna kaasaegses tähenduses.

³Tlk Eduard Parhomenko.

Vastupidi, just sääraseis keskkondades otsivad Lawrence'i kesk-
sed tegelaskujud sageli vastuseid moodsa elu keerdküsimustele
või igatsevad teatud moel täielisema olemise poole, mille nad
usuvad olevat kaotanud linnades ja tööstuspiirkondades. Oliver
Mellors näiteks vastandab selgesti oma metsaelu ja seda "elukat,
kes väljas tigidalt elektrituledes kiiskab" (Lawrence 2007a: 140).
Selles "elukas" näeb Mellors otsest ohtu nii enda ja Lady Chatter-
ley vast alanud armuloole kui enda iseolemisele metsas ülepea:

Süü peitus seal väljas, neis kurjades elektrilampides ja masina-
te saatanlikus kolinas. Seal, masinliku ahnuse ja ahnete masinate
masindavalt ahnes maailmas, kus kiiskasid tuled ja purskas sula-
metall ja mürisesid sõidukid, seal peitus see tohutu kurjus, valmis
hävitama kõiki ja kõike, mis ei mugane. Peagi hävitab see metsa
ja enam ei puhke õide siniliiliad. Valatud ja valtsitud raua all peab
hävima kõik õrn ja haavatav (samas: 139).

Just looduspaikades püüdleval Lawrence'i kangelapsed ennast
avama selle-mis-on ürgsele avatusele ning seeläbi näivad väljen-
davat siirast eksistentsiaalset muret iseendi ja ajastu üle. Asja-
olu, et Lawrence'il ei ole teist sõna ega ruumi peale looduse,
kuhu oma tegelaste sääraseid eksistentsiaalseid püüdlusi aseta-
da, on paradoksaalne ning markeerib Heideggeri moodsa ajastu
metafüüsika-eritelu mõtet: meie, tänapäevased, oleme kaotanud
physis'e-laadse ühtsusetunnetuse, mis kreeklastel valitses *phy-*
sis't, ning lootes põgeneda "masinaajastu" ja endi "fragmenteeri-
tud olemise eest", otsitakse tröösti ja mingit algset tõe loodusest,
mida nähakse veel mingil määral alal hoidvat neid olulisi *physis*'e
omadusi, millest moodsal ajal puudust tuntakse.

Olgugi et loodus oma kaasegse nime ja tähenduse poo-
lest (*qua natura*) ei ole filosoofiliselt vähem "korumpeerunud"
kui elu linnades, näevad mitmed Lawrence'i kangelapsed just te-
mas ainsat pelgu- ja pääsepaika modernsuse eest. Loodus on üks
neid vähesesid paiku, kus Lawrence'i tegelased peavad võima-
likuks igatseda *physis*'e-laadset kõikehõlmavat olemiskorda. Sää-
rast oleva tunnetamise taju kohtame näiteks Cyril Beardsalli ek-
sistentsiaalses hüüdes *Valges paabulinnus*, kui ta vaatab taevas
pilvi "igatsedes ja rahutult" ning soovib, et "miski kutsuks mind
välja mu sügavast üksindusest" (Lawrence 1976: 537). Ükskõik

kui naiivselt, aga just looduse rüpes loodab ta vähemasti mingil määral kogeda mõnesugust paremat ja ehedamat olemist kui see, mida pakub talle argipäev. Loodus koha tähenduses, kus mõtiskletakse oma olemise üle, on Lawrence'i tegelaskujudele kõige loomulikum keskkond. Niisiis ainult väga piiratud ja "ahenenud" moodsas tähenduses saame siin üldse kõnelda tegelaste loodusesse *minemisest*. Minna saab ainult *natura*'sse, *physis*'est aga pole kuhugi minna, sest kõik on üks olemise tervik.

Ühes stseenis *Poegades ja armastajates*, kus Paul ja Clara armatsevad põlluäärses tihnikus, tunneb Paul isegi seksuaalse erutuse hetkil, et looduse — rohu ja kiivitajate kõrval "on nad nii tibatillukesed" (Lawrence 1985: 348). On ilmne, et ta ei pea silmas pelgalt linde, puid ja taevast, vaid *selle-mis-on* kõikehaaravat suursugusust oma kõiksuses, ning nagu ka kreeklaste *physis*'e juures, tunnevad nad, et nemad "on oleva poolt kaetud", mitte vastupidi (Heidegger 1977: 90 jj). Ülim õnnetunne on sageli Lawrence'i tekstides seotud just loodusega. Mõnevõrra sarnase olukorra leiame ka stseenist, kus Cyril, Emily ja Lettie *Valges paa-bulinnus* imestavad "kurbade ja mõistatuslike" lumikellukeste üle ning leiavad, et inimesed on "unustanud nende tähenduse" (Lawrence 1976: 539). Lawrence hülgab siin selgesti moodsa mõtte-suuna, mis käsitab looduselu pelga objektina inimese tarvituse tarbeks. Ta eitab kindlalt, et lumikellukesed, mis Lettie arvates "kuuluvad mingisuguse teadmise juurde, mille me oleme unustanud ja mida minul tarvis läheb" (samas), kuuluvad looduse kui pelgalt *natura* juurde. Pigem näib ta nõutavat, et inimesed peavad endid avama mingile suuremale tarkusele või juba unustatud asjade seisule, millele lumikellukeste "mõistatuslikkus" vaikimisi osutab. Lumikellukeste (või looduse laiemas mõttes) ja inimese suhe ei ole Lawrence'il niisiis subjekti-objekti suhe, vaid pigem igatsus looduse ja inimese *physis*'e-sarnase ning kooskõlalise ühendterviklikkuse järele.

Seesugust igatsuse väljendust näeme ka Rupert Birkiniga (keda tavaliselt peetakse Lawrence'i enda vaateid ja seisukohti esindavaks tegelaseks) *Armastavates naistes* asetleidvas stseenis, kus tema ihualasti seiklemine metsas näib väljendavat teatud eksistentsiaalset vabadust, mida ta on võimeline kogema ainuüksi

“lehtede, nurmenukkude ja puude” ümbruses (Lawrence 2002: 124). Birkin soovib “küllastuda” nurmenukkudest ning rohust ja tunneb ennast “möötmalt rikastununa” (samas: 125), rahulolevana ning õnnelikuna selles “armsas, hellas, tundlikus taimestikus” (samas: 124). Seda isegi niisugusel määral ja ulatuses, et selle metsastseeni lõpus jõuab Birkin äratundmisele, et ta ei vaja enam inimesi ega naist (Hermionet):

Visata pikali ja veeretada ennast kleepjatel jahedatel noortel hüat-sintidel, heita kõhuli ja katta oma selg puhta märja rohuga; märg rohi on pehme nagu hingeõhk, pehmem ja õrnem kui ühegi naise puudutus; ja seejärel nühhkida oma reisi nulgude elusate tumedate okastega, tunda õlal sarapuu kerget torkivat lööki, siis aga võtta hõbedase kasetüve ümber kinni ja suruda rind selle vastu, tajuda selle siledust ja kõvadust, oksakohti ja kumerusi — see kõik oli hea, kangesti hea, andis nii suurt rahuldust. Miski muu ei aita, miski muu ei anna rahuldust peale selle jaheduse ja õrnuse, mida taimedelt saab. Missugune õnn, et siin oli see armas, hell ja tundlik taimestik, mis teda oli oodanud, nii nagu ka Birkin oli seda taimestikku oodanud; kui tulvil, kui õnnelik ta sellest oli! (Samas.)

Milleks pidi Birkin üldse teeskleva, et temal on inimolenditega midagi pistmist? Tema maailm oli siin, ta ei vajanud kedagi ega midagi peale selle armsa õrna ja tundliku taimestiku ning iseenda, omaenda elava mina. [---] Ja Birkin teadis nüüd, kuhu ta kuulub. Tema koht, tema abieluks ühtimise paik oli siin. Maailm oli väljaspool seda (samas: 125).

On võrdlemisi ilmne, et loodus on Birkini jaoks vaid olemise avatuse kohatäitja. Sõna otseses mõttes lahti kooritud ühiskondlikest tavadest ja piirangutest, leiab ta oma päristisema olemise kutse, selle “ideaalse jaheda üksinduse, nõnda armsa ja karge ja läbikäimata” ainult avanevana looduses ning iseenda vastavalt avanevana selle avatuse poole, ainuüksi looduses. Ilmselgelt tähistab loodus siin Birkinile miskisugust ligipääsu võimaldamist enam rahuldust pakkuva olemiskeskme poole.

LOODUS JA TEHNIKA

Olles sedasi Lawrence'i loodusekäsitust oluliselt täpsustanud, saame nüüd jätkata näidetega moodsa tehnika teemast ta loomin-

gus, kuivõrd see on vältimatult seotud ta loodusemõistega. Tegelaste pörkumised tehnikaga leiavad Lawrence'i loomingus väga sageli aset just nimelt looduses või on sellega vähemalt mingil moel seotud. Kuna me aga nüüd teame, et loodus väljendab Lawrence'ile olemise avatust või ka seda-mis-on oma kõiksuses, põhjustavad säärased tegelaste kokkupõrked tehnikaga neile olemisigatsuse lühiühendust või vähemalt teatud laadi eksistentsiaalset rahutust või ärevust. Niisiis ei tule tegelaste sääraseid kokkupuuteid moodsa tehnika ilmingutega pidada mitte pelgalt rünnakuks looduse kui *natura* vastu, vaid rünnakuks tegelaste *physis*'e-igatsuse või täielisema olemise vastu kõige laiemas mõttes. Illustreerimaks sääraseid eksistentsiaalseid konflikte, kasutab Lawrence kõige sagedamini söekaevandamisega seotud juhtmotiive, aga näiteks ka mööduvaid ronge, mis ähvardavalt katkestavad sulneid looduskirjeldusi või tegelaste meeletundeid ja toiminguid.

Ühe hea näite Lawrence'i säärasest kirjanduslikust praktikast leiame *Valgest paabulinnust*:

Ilus päev oli hääbumas. Eemal läänes hakkas udu muutuma sinise-maks. Selle säreda tardumuse katkestas masinate rütmiline ümin taamal seisvast kaevandusest (Lawrence 1976: 486).

Vastandades ilusa suveõhtu häirimatuse kaevanduse koledale mürale, kasutab Lawrence omamoodi kirjandusliku kontrapunkti võtet selleks, et tõhusalt tabada säärase kahetise kogemuse kontrastsust. Lõik kirjeldab midagi, mis on olemuslikult soovimatu ja võõras, miski, mis katkestab "säreda tardumuse" samavõrd maastikul kui ka peategelase meeleaseisundeis. "Masinate rütmiline ümin" põhjustab tegelasele olemusliku konflikt, sest tema olemise "tardumus", iseolemine, on masinate müra-st häiritud.

Samamoodi tunneb ennast ka Paul Morel *Poegades ja armas-tajates*, kui heidab pilgu orgu, "ümberkaudsetele küladele viiekuue miili kaugusel, mis hiilgasid otsekui parv elusolendeid, otsekui jalge ette vajunud taevas" (Lawrence 1985: 112), ja kus selle "oru musta tühjuse" lõhub "pikk rong, mis sealt läbi sööstis — lõunasse Londoni suunas, või põhja poole Šotimaale. Rongid mürisid mööda, lendasid rõhtjoones läbi pimeduse nagu suurtüki-

mürsud, auru- ja tulejuga taga, ja panid kogu oru oma teel kõmise-ma” (samas). On ilmne, et see, mida Moreli arvates “lõhutakse”, ei ole niivõrd org, vaid Moreli enda olemise meelestus looduse kehasuses. Rong lõikub tema *physis*’liku olemise avatuse igatsusega, mida org ja loodus tervikuna tema jaoks tähistavad.

Me leiame veel teisegi näite, kus oru ürgset puutumatus ta-jutakse tehnika poolt lõhutuna. Seesama Paul tunneb ennast “in-dustrialismi vangina”, kui ta aknast välja vaadates “helendava-te viljaväljade” keskel näeb “kahe söekaevanduse väikeseid val-geid aurukoonlaid” (samas: 90). Ilmselgelt tähistab “armsa ko-duoru” säärane kirjeldus personaalse ning olemusliku kaotuse projektsiooni ning söekaevandusi tajutakse selle otsese põhjus-tajana. Ning nagu eespoolgi tajutakse tehnika kokkupõrget loo-dusega rünnakuna isikliku vabaduse või isikliku olemise vastu.

Vikerkaares kirjeldab Lawrence, kuidas Brangwenite pere-kond tunnistab seda, kuidas läbi nende Soofarmi heinamaade ehi-tatakse kanal, et lähedal asuvasse Erewashi orgu rajatud söekae-vandusi omavahel ühendada. Brangwenid loevad “sissetungi lõ-pule viiduks” Midlandi raudteeliini pikendamisega, mis hakkab nüüd nende orust mööda käima (Lawrence 2007b: 9). Kogu se-da “rahutut sagimist” tajuvad Brangwenid nende seni võrdlemisi pastoraalset elu häirivana:

Kanali ehitamine läbi nende maa muutis neid otsekui võõras-teks omaenda maal, too vastik muldvall, mis neist teistest eraldas, ajas neid lausa hämmeldusse. Hiljem aga hakkis tolle juba oma-seks muutunud tammi tagant kostev rütmiliselt töötavate mootori-te müra, mis neid põllul töötades algul ehmatanud oli, nende aju-le lausa narkootikumina mõjuma. [...] Kui nad põllult saaki ko-gusid, kandis läänetuul nendeni kaevandusjäätmete põlemise nõr-ka väävlilõhna. Kui nad novembris kaalikaid üles kiskusid, võn-kus nende süda raudteel veerevate tühjade kaubavagunite lõginaga kaasa, sest seegi andis tunnistust kaugemal, väljaspool neid toi-muvast tegevusest. (Samas: 9–10).

Kuigi seda lõiku võib mitmeti tõlgendada, on ilmekas, et Brang-wenite tundmustel seoses senikogematu tehnoloogia saabumisega nende maale on teatud olemisse lõikuv tundetoon. Nad on sel-le kohalolust sügavalt mõjutatud ning tunnevad, kuidas see üht-

aegu ehmatab ja uinutab (uimastina). Samuti tajutakse kaevandust, raudteed, kanalit, maanteed (“nende pihlakate vahel”) ikkagi millenagi “väljaspool neid” ja vastandina Soofarmile.

Nagu me juba eespool märkasime, kasutab Lawrence, siis kui süžeeiline kaevandustele viitamine pole võimalik, sagedasti mööduvate rongide motiivi — “sissetungi” sümboleid, et järjekindlalt tegelastes alal hoida nendele uudset tehniliselt vooderdatud olemiskeskkonna pingestatust. Lawrence kasutab ronge tehnilise ajastu sõnumitoojatena. Ja nagu ka eespool, annavad rongid Lawrence’ile vajaliku komponendi dualistliku kontrapunkt-kujutluse tarbeks, vastandudes kas loodusele oleva avatuse tähenduses või tegelaste heaolu- ja õnnetundeile. Elizabeth Bates näiteks tunneb end mööduvat rongi silmitsedes ning rongi vagunite ja heki vahele jäänuna “ebaolulisena ja lõksu aetuna”, kui lokomotiiv number 4 temast mööda tuhiseb (Lawrence 2011). Samuti näeme, et Ursula Brangwen puhkeb nutma, kui “väike uljas rong, mis oma tähtsusest teadlikuna” segab tema mõtisklusi kaunil Lõuna-Inglismaa maastikul. Ursula ahastab:

Kuhu ta läheb? Ta ei lähe ju kuskile, ta ainult kulgeb. Sõgedast peast, ilma sihi ja eesmärgita, kuid ometi nii kiiresti! Ursula istus ühe igivana eelajaloolise kindlustise muldvallil ja nuttis, pisarad aina tilkusid tal nägupidi alla, rong oma tunnelitega oli läbi uuristanud kogu maa-aluse, sõgedalt ja ähvardavalt (Lawrence 2007b: 538).

Nii Elizabethi kui ka Ursula jaoks kehastab rong tehnilise progressi arengut tervikuna, mis on “sõge” ja “ähvardav” ning läbis- tab “eesmärgituna” nende olemasolu. Masinaajastu kuulutajana esitavad rongid siin väljakutse “kõrgustike ülevale vaikusele” (samas) ning oma *physis*’e-laadses rahus ka tegelaste võimele seista avatuna sellele-mis-on. Ursula kaudu vihjab Lawrence siin ühtlasi industrialismieelsele (romantistlikule) kujundile maast kui “elavast organismist ning hellitavast emast”, mida peeti “kultuuriliseks piiranguks, mis kärbib inimeste tegevusi” (Merchant 2003: 418). Lawrence’i meelest ja Ursula suu läbi oli see aeg nüüd igaveseks otsa saanud.

Oma tegelaskujude kaudu tõdeb Lawrence, et rongide, autode ja busside hulga suurenemise ning nende tarvis spetsiaalsete

teede ehitamise tõttu on inimesed sunnitud järjest enam end eraldama “maastiku reaalsusest” (Lawrence 2009b: 377). Mida rohkem inimesed “rahmeldavad” maanteedel ja raudteel, seda enam “pageb maa omaenda isoleeritusse ning muutub kummastavamalt ligipääsetumaks” (samas). Just sääraates suundumustes märkame, kuidas moodne tehnika on see, mis kitsendab *physis*’e looduseks ning lahutab inimese sellest kellenagi, kes sinna enam ei kuulu. Et tehnikaajastul inimene ei saagi päriselt enam “tagasi tõmbuda ja omaette olla” (Lawrence 2007a: 138) ei metsas ega maastikul, annab Lawrence meile mõista Oliver Mellorsi mõtete kaudu *Lady Chatterley armukeses*, kes peab metsa eraldatust “endapettekse”, kuna selle üksindust “rikub tehaste müra” ja “naeruvääristasid nähtamatud tuled” (samas). Moodne maailm Mellorsi arvates “ei salli erakuid” (samas).

Kõik sellesarnased näited peavad lugejale edasi andma iseloomulikkude ärevust tehnika kohalolu pärast, mida Lawrence’i tegelaskujud läbivalt tunnevad. Olenemata sellest, kui rõõmus või ilus elu või maastik tegelastele puhuti tundub, jääb uus tehnikast kaaskastitud reaalsus, mida pidevalt tuletavad meelde rongid ja söekaevandustega seonduvad tegevused, alati immanentselt tegelaste argielu taustale ning teadvustudes vähendavad neid algselt õnnelikke ja kõrgendatud meeleseisundeid ning pisendavad algse seisundi terviklikkust ja kõikehaaravust. Nagu me näeme paljude tegelaste reaktsioonidest, on see alati teatud täielisema olemise sulgemise ähvardus või kadu, mida need erinevad tehnika manifestatsioonid esile kutsuvad. Pannes oma tegelasi sagedasti sääraatesse kokkupuudetesse tehnikaga, näitab Lawrence, et isegi nendel tegelastel, kellel puuduvad otsesed suhted söekaevanduste või muu rasketööstusega, on samahästi kui võimatu minna ükskõik kuhu või teha ükskõik mida, ilma et industriaalne ajastumeelealus neid puudutaks. Lawrence näitab, et kutsumata külalisena oli tehnikaajastu tulnud selleks, et jääda — selle eest ei saa pageda. Ükskõik mis inimeste elus parasjagu veel aset leiab, alati on nad samal ajal heidetud tehnikasse. Lawrence’i sääraane äratundmine juhib meid niisiis otse Heideggeri tõdemuse juurde, et moodne tehnika “ei ole iseenesest tehniline, vaid *eksistentsiaalne*” (Ihde 2003: 281).

TECHNE JA SEADE-STU

Niisugused Lawrence'i kirjakohad, kus tehnika otsekui immitseb tegelaste ellu, loovad viljaka pinnase mõnevõrra süvendataval kujul Heideggeri kaasamiseks Lawrence'i tehnikakäsitluse tõlgendamiseks. Mõlema autori kohta on täheldatud, et neid laiemalt ühendavaks teemaks on "inimese tulevik Lääne kultuuri vaimse kokkuvarisemise taustal" (Pearce 2009: 2). Heidegger oli üks esimesi, kes tõstas tehnikaküsimuse filosoofia keskse probleemina, ning esimeste hulgas, kes "nägi selles tõeliselt ontoloogilist küsimust" (Ihde 2003: 277). Pärast Heideggeri võtmemõistete tutvustamist, mis antud teema puhul olulised on, tuleme Lawrence'i näidete juurde tagasi juba detailsemalt.

Tehnika tuleneb vanakreeka sõnast *techne* (τέχνη). *Techne* omakorda pärineb Indo-Euroopa tüvest "tek", mis algselt tähistas 'maja puust osiste kokkupanemist' (Roochnik 1996: 19). Säärast spetsialisti, puutöölist või puuseppa, hakati juba Homeroseelsest ajast peale tähistama sõnaga *tekton* (τέκτων). *Techne* määrgitses niisiis *tekton*'i, kellegi sellise teadmist või oskust, kes teeb midagi puust (samas). Hiljem, nii Homerose, Sokratese kui Aristotelese juures laienes *techne* mõiste juba peaaegu mistahes oskavale teadmisele või käsitööoskusele, olgu selleks oskajaks kingsepad, ravitsejad, kokad, kalamehed vms (samas: xiii). Ent Liddell, Scott ja Jones* on välja toonud, et "tek" ja "tekton" omakorda viitavad algupärale "tikto" (τίκτω), mis tähendab 'sünnitama' või 'esile kutsuma', mistõttu ka *techne* mõiste on algselt tootva elik produktiivse tähendusvarjundiga (samas).

Just see *techne* kõige algupärasem tõlgitsus võimaldabki Heideggeril lausuda, et *techne* "kuulub esile-toomise juurde, ποιησις'e juurde" (Heidegger 1989a: 1202). *Techne* Heideggeri tõlgenduse kohaselt "ei tähenda ei kunsti ega tehnikat, vaid *teadmist*, teadvat valitsemist sisseseadete vaba planeerimise ja

*1843. aastal esmakordselt avaldatud vanakreeka-inglise sõnaraamat (*Greek-English Lexicon*), mille esimesed koostajad olid Henry George Liddell ja Robert Scott, hiljem Henry Stuart Jones. See on vanakreeka keele leksikograafiline standardteos tänapäeval. *Toim.*

sisseseadmise ja valdamise üle” (Heidegger 1996: 33). *Techne* on “tootmine, ülesehitamine — teadva esile-toomisena,” kirjutab Heidegger (samas: 33–34). Just *techne* kaudu toimub Heideggeri järgi ka too “φύσις’e ahenemine ‘füüsilise’ suunas” (samas: 33). Kui *physis* tähendas enne kaasaegset “moonutamist ja langust” “avanevat vallalaotumist, säärases vallalaotumises väljapaistmisse-astumist ning selles hoidumist ja püsijäämist, lühidalt — puhkevalt-viibivat-valdamist” (samas: 31), siis *techne* kui “teadva valitsemise” kaudu, *physis*’e käsitlemine millenagi, mis on avatud inimese rehkendavale suunamisele, see algne *physis*’e mõiste ning seetõttu ka inimese suhe sellesse degradeerub ajaga järk-järgult ning moodsal ajal kaob täielikult.

Moodsa tehnika mõistet tuleb Heideggeri puhul vaadelda vähemalt kolmes tähenduses. Esiteks kuuluvad selle hulka tehnikad, seadmed, süsteemid ja tootmisprotsessid, mida tavapärast seostatakse industrialismiga. Teiseks tähendab see samuti ratsionalistlikku, teaduslikku, kommertsiaalset, utilitaarset, antropotsentrilist, ilmalikku maailmavaadet, mida tavapärast seostatakse modernsusega. Kolmandaks tähendab tehnika Heideggerile kaasaegset arusaamise või mõistmise viisi, või ka asjade “ilmsikstoomise” viisi, mis teeb võimalikuks nii industriaalsed tootmisprotsessid kui ka modernsuse ilmavaate (Zimmerman 1990: xiii). Michael E. Zimmerman vahendab Heideggeri vaadet nõnda: “tehnoloogiline faas on ajaloos selliselt teisenenud, kuidas asju mõistetakse, et inimesed on vähemal või suuremal määral sunnitud osalema industriaalses korras ja omaks võtma modernsuse ilmavaate, mis on selle külge haagitud” (samas). Säärane “ajastu metafüüsika”, lisab Zimmerman, ei “tulene inimese otsusest, vaid hoopis arengutest olemise ajaloos endas” (samas). Oma loengusarjas *Was heisst Denken?* rõhutab Heidegger, et “tehnika olemus ei ole midagi inimlikku” ega “tehnilist” (Heidegger 1984: 53). Sama mõtet kordab ta üle ka oma kurikuulsas intervjuus ajakirjale *Der Spiegel*, kus ta toonitab, et “tehnika on olemuselt miski, mida inimene omaenda jõul ei valitse” (Heidegger 1976: 205).⁴

⁴Tlk Eduard Parhomenko.

Uurigem Heideggeri vaadet lähemalt. Üks peamisi moodsa tehnika puudusi või ohte seisneb Heideggeri meelest asjaolus, et selle tähendus või olemus on olulisel määral degradeerunud võrreldes tema algupärase, kreekaliku tähendusega. Nagu märkasime eespool, määratleb Heidegger *technē* esile-toomisena. Esiletoomine tähendab Heideggeri järgi “veel mitte olemasoleval olemasolusse kohale tulla” laskmist (Heidegger 1989a: 1200). Näiteks kehtib see ühtviisi “käsitöise valmistamise” ja “kunstilise luuletava paistmisele- ja pilti-toomise” juures kui ka *physis*’e juures, mis “ise-endast-lahti-minemisena” on samuti esile-toomine (samas). Kreeka mõiste seesuguse tehnika esile-toomise või ilmsikstoova loomuse kohta on *aletheia*, s.t tõde või varjamatus, kuna “esile-toomine sünnib ainult, kuivõrd varjatu tuleb varjamatusse” (samas: 1201). Heidegger niisis liigub otsustavalt eemale tehnika käsitlemisest vahendina inimese eesmärkide tarbeks ning paljastab tehnika tõe kategooriana: tehnika toob esile tõe olemise kohta. “Tehnika on ilmnemise viis. [---] See on ilmnemise, s.t tõe vald,” kirjutab Heidegger (samas).

Moodne tehnika on Heideggeri järgi samuti ilmsikstoomine, ent see ei ole enam poieetiline esile-toomine kreekalikus mõttes:

Ilmsikstoomine, mis moodsat tehnikat läbinisti valitseb, ei rullu nüüd aga esile-toomisse lahti mitte ποιησις’e mõttes. See moodsas tehnikas valitsev ilmsikstoomine on väljakutse, mis seab loodusele püüamise hankimaks energiat, mida võib säärasena välja nõutada ja tagavaraks kuhjata (samas: 1203).

Nagu me näeme, lasub põhierinevus algupärase ja moodsa tehnika vahel valdavalt selles viisis, kuidas tehnikat vastava materjali või ressursiga ümberkäimiseks ja tarbeks kasutatakse ehk *seatakse*. Kui algupärasel kreekalikus tähenduses tehnikat kasutatakse esile-toomisena päralelaskmise tähenduses, siis moodne tehnika on “väljanõudmine”:

Teisiti paistab põld, mida ennist seadis talumees, kusjuures seadma tähendas veel: hoidma ja hoolitsema. Talumehe tegemine ei nõua põllupinda välja. Vilja külvamisel annab ta külvi kasvujõudude hoolde ning valvab ta kosumist. Vahepeal on ka põlluseadmine sattunud teist laadi seadmise keerisesse, mis loodust *seab*.

Ta seab teda väljanõudmise mõttes. Põlluharimine on nüüd motoriseeritud tootmistööstus (samas).

Ettertuttavalt võib tähendada, et seda, kui lähedal Lawrence sää-
rast laadi mõtlemisele seisab, tajume tema nostalgilises essees
söökaevandusest, kus ta nendib, et industrialismi probleem võr-
sub “inimressursside sundimisest võistlemaks pelga omastamise
nimel” (Lawrence 2009a: 501).

Moodsat tehnikat edasi analüüsides leiab Heidegger, et sää-
rast moodsat *seadmise* viisi, “mis inimest sennapoole koondab, et
ilmnevat koosseisuna seada”, seletab mõiste *seade-stu* (*das Ge-
stell*) (Heidegger 1989a: 1207). Heidegger annab sellele sõnale,
mis “hariliku tähenduse järgi tähendab [...] seadet, seadete või ka
seadmete kogumit”, sootuks uue tähenduse:

Seade-stu nimetab tolle seadmise koondavat, mis inimest seab,
s.t nõuab välja seda tegelikku seadmise viisil koosseisuna ilm-
siks tooma. Seade-stu nimetab seda ilmsikstoomise viisi, mis val-
itseb moodsa tehnika olemuses ega ole ise midagi tehnilist (samas:
1208).

Lihtsustatult on seade-stu omamoodi ajalooline ning ontoloogi-
line seisund, mis moodsat tehnikat ja inimest valitseb, aga ei tu-
lene inimesest. Oluline on samuti tähele panna, et seade-stu ei
väljendu mitte ainult tehnikas kui sellises ega ole midagi “masi-
nalaadset”, vaid näitab oma maksvust moodsas kultuuri- ja argi-
elus. “Kultuuritööstus”, “kvaliteetaeg” või ka “maaelu tarbimine”
väljendavad kõik Heideggeri järgi seade-stu mõju inimese iga-
päevaelus (Pattison 2000: 2). Hädaoht, mis Heideggeri järgi sea-
de-stus “ilmsikstoomise saatmistuna” peitub, ei tulene mitte väi-
detavast “tehnika demonlusest” ega “meie aja saatusest” (Hei-
degger 1989a: 1215, 1213), vaid seade-stust endast, mis muu hul-
gas põlistab meie igapäevaseid kõne- ja mõtteharjumusi.

Seade-stu mõistega on lähedalt seotud teine oluline Heidegge-
ri mõiste: *koosseis* (*Bestand*). Seade-stut märkame töös kõige sel-
gemini siis, kui moodne tehnoloogia käitleb loodust “kui energia-
varu /ehk — “koosseisu”/ peamist ladu” (samas: 1209). Ning just
selliselt on “tehnilise ajastu inimene [...] ilmsikstoomisse välja
nõutud” (samas). “Moodsa tehnika olemus,” täpsustab Heidegger,

“toob inimese tolle ilmsikstoomise teele, mille läbi tegelik muutub kõikjal enam või vähem arusaadavalt koosseisuks” (samas: 1212). Teatud määral, väidab Heidegger, moondab moodsa tehnika olemus ka inimese enda *koosseisuks*:

Ainult kuivõrd inimene on omaltpoolt juba välja nõutud loodus-energiaid nõutama, võib see seadev ilmsikstoomine toimuda. Kui inimene on selleks välja nõutud, seatud, kas ei kuulu siis mitte inimenegi — veel algsemalt kui loodus — koosseisu? Käibel jutt kliiniku inimmaterjalist, haigematerjalist, kõneleb selle kasuks. Metsavaht, kes metsas raiet mõõdab ja nähtavasti nagu ta vanaisa neidsamu metsaradu tallab, on tänapäeval seatud puidutöötlemistööstuselt, teab ta seda või mitte. Ta on seatud tselluloosi seatavusse, mis on omaltpoolt välja nõutud tarvidusest paberi järele, mida toimetatakse ajalehtedele ja pildiajakirjadele. Need aga seavad avaliku arvamuse selle peale, et trükitut neelata — olemaks seatav seatud arvamusekujundamise tarvis (samas: 1206).

Moodsa tehnika ohu võtab Heidegger kokku nõnda:

Ähvardus inimesele ei lähtu kõigepealt mitte võib-olla surmavalt toimivatest tehnika-masinast ja -aparatuuridest. Päriline ähvardus on inimest ta olemuses juba riivanud. Seade-stu võim ähvardab võimalusega, et inimene võidaks ilma jätta sisse käänamast algupärasemasse ilmsikstoomisse ja nõnda kogemast algsema tõe keelitust (samas: 1215).

Nagu hilisele Heideggerile iseloomulik, vastandab ta seade-stust kantud moodsa inimese elu Kreeka ja Lõuna-Saksamaa talupoegade omale, kes tema sõnul jagavad sügavat, ent lihtsat tarkust filosoofidega ning kelle argitoimetused on olemuslikult “sedasama laadi” mis filosoofi omad (Heidegger 1989b: 294). Samuti märkame, et Heidegger õilistab Schwarzwaldi ja alemanni-švaabi elulaadi “linlase” ja loodust arvatavalt üksnes koosseisuna käsitava “suvevõõraga” võrreldes (samas: 293).

SEADE-STU JA LAWRENCE

Olles tutvunud Heideggeri tehnikakäsitlusega, võime nüüd naasta Lawrence'i tehnikasuhte täpsema uurimise juurde. Kõige sarnasemaid näiteid Heideggeri seade-stust leiame mõistagi tema

söekaevandamise ning söekaevurite elulaadiga seotud kirjelduste juurest. Kui enamikus oma romaanides ja esseedes mõistab Lawrence võrdlemisi ühemõtteliselt industriaalsuse ja hüsteerilise söekaevandamise hukka, siis näiteks oma hilisemas essees “Nottingham and the Mining Countryside” (1929) on ta võrdlemisi leebe ning kirjutab isegi mõnevõrra üllatavalt, et “kaevandusšaht ei mehhaniseerinud mehi” ja et söekaevurid ei haletsenud ennast enne, kui “agitaatorid ja sentimentalistid õpetasid neid seda tegema” (Lawrence 2009a: 499–500). Neid tema tavapärasest vägagi erinevad väljaütlemisi võib ehk seletada kasvava nostalgiaga noorusaja mälestuste vastu vanaisast, isast (mõlemad olid kaevandusega seotud) ning “põllumajanduslikust Inglismaast” (samas: 499).

Säärane leplik tundetoon on selges vastuolus Lawrence'i põhiloominguga ja sellega, kuidas ta söekaevureid ja industriaalaga tavapäraselt portreteeris. Nii *Poegades ja armastajates*, *Vikerkaares*, *Armastavates naistes* kui ka *Lady Chatterley armukeses*, kui nimetada üksnes ta tuntumaid ja mahukamaid romaane, leiame ilmekaid näiteid illustreerimaks sugulust Heideggeri tehnikakäsitluse ning tema põhimõistete “koosseis” ja “seade-stu” filosoofilise sarnasuse kohta, mis läbivad tegelaste igapäevast elu.

Olulises vestluses kaevurite igapäevaelu üle romaanis *Vikerkaar*, mis leiab aset Tom Brangweni, Ursula Brangweni ja Winifred Ingeri vahel, sedastatakse, et kaevandusel on oma tööliste üle absoluutne võim ja et kaevuritel pole teisi koduseid funktsioone kui olla pelgalt palgateenijad. Lawrence laseb Tom Brangwenil, kes on ühe kaevanduse juhataja, ühemõtteliselt kuulutada, et “eelkõige kuulub iga mees ikka kaevandusele” (Lawrence 2007b: 302). Tom Brangwen vaeb kaevureid pelgalt nende töö põhjal ning nende roll pere- ja isiklikus elus on marginaalne. Heideggeri mõttes saame siin öelda, et kaevandus nõuab välja kaevurite töö ning taandab neid endid, nende abielud ja teised sotsiaalsed suhted pelgaks “kõrvaliseks vaatamänguks” (samas). Ilmajäetuna endi personaalsest eripärast on nad “ühed kaevurid kõik”, nendib Tom Brangwen:

Kas see mees või mõni teine, sellel ei olegi teab kui suurt tähtsust. Loeb ainult kaevandus. Kaevanduse ümber saab alati olema kõrvalisi vaatamänge, ja kohe küllaga (samas).

Säärast kaevanduse või ka laiemas mõttes tehnika ülevõimu kujutab Lawrence painavalt eksistentsiaalsena ja mingis olulises mõttes vältimatuna. Kui Ursula küsib, miks kaevurid “midagi ei muuda”, vastab Tom, et kaevurid peavad oma olukorda “endastmõistetavaks” ja et nad “pigemini arvavad, et peavad muutma iseenast, et sobida siia kaevandustesse ja siia linna, mitte aga seda, et nad peaksid kaevanduse ja linna iseendale kohaseks muutma” (samas: 301). Kindlasti peitub siin vihje Karl Marxile, kelle arvates kapitalistliku tootmise tingimustes “töötingimused tarvitavad töölist”, mitte vastupidi (Benjamin 1986: 171 jj). Ent Heideggerliku tõlgenduse järgi võiks öelda, et pidades oma olukorda “endastmõistetavaks” ning mõeldes, et *nemad* peavad kohanduma süsteemiga, lepivad nad mingis laiemas mõttes endi “heidetusega” olemise tehnilisse ajajärku. Säärane vältimatu ja valusalt tunnetatud saatus paljastabki moodsa tehnika ontoloogilise tähenduse: see pole masinate ja industriaalsete töövõtete kogum, vaid “üks tõe olemisviis või väli, mille sees asjad ja tegevused ilmnevad viisil, nagu nad seda teevad” (Ihde 2003: 279). Tehnika on sellises tähenduses moodsa inimese ainuvõimalik tee: konkreetne ajalooline seisund, mille ta metafüüsiliselt enda kanda on võtnud. Ning säärane “saatus”, s.t “tehnika ilmsusesse tõusmine”, seletab Heidegger, “laseb inimese sisse Säärasesse, mida ta ise enda poolest ei suuda leiutada ega hoopiski mitte teha” (Heidegger 1989a: 1218).

Mitmed Lawrence'i tegelased tunnetavad selgelt seda läbistavat ning ülemeelelist tehnika jõudu. Vesteldes kaevuritest, tõdeb isegi kaevanduste tulihingeline vastane Ursula:

Kui kohutav see oli! Ja ometi oli selles midagi õudsalt lummatvat — inimkehad ja elud selle sümmeetrilise kaevandusepeletise orjusse aheldatud. Selles oli mingit oimetut perversset rahuldust. Hetkeks tundis Ursula peapööritust (Lawrence 2007b: 303).

Lawrence visandab meile terve rea mehhaniseeritud kaevurite *persona*'sid, kes näivad olevat võimelised funktsioneerima üksnes kaevandustes (ja külakõrtsides) ja kelle suhe pereeluga on

teisejärguline. Ühe säärase meestegelase leiame isakarakterit kujul Lawrence'i näidendist *A Collier's Friday Night* (1909), ent veelgi viimistletumalt Walter Morelis *Poegades ja armastajates*, “kes käitus kodus nii nagu ta oli kaevandustes teiste kaevurite seltsis harjunud” (Lawrence 1985: 114). Tom Brangwen *Vikerkaares* tõdeb niisamuti, et kodus on kaevur “lihtsalt ülearune tomp — seisev, rikkiläinud masin” (Lawrence 2007b: 302). Lawrence kasutab siin taas tahtmatult Heideggeri motiivi “koosseisust” — arusaama, et inimesi kasutatakse teatava varu või ressursina.

Seda, et mehhaniseeritud töö ja koosseis tehnika metafüüsilise saatuseks pole Lawrence'i teostes taandatavad pelgalt kaevandustele, märkame hästi ühe Ursula hilisema äratundmise varal. Jälgides oma vanemat kolleegi, kooliõpetajat härra Brunti, kes oli muutunud “mehhanismiks, mis aina töötas, töötas ja töötas” (samas: 334) ja tema “monotoonset” õpetamisviisi, saab ta aru, et ka tema ise peab täpselt samasuguseks muutuma:

Temastki saab kord samasugune: ta loobub oma isiklikust Minast, muutub instrumendiks, abstraktseks inimeseks, töötab teatud kindla materjali — ühe klassi kallal, et saavutada oma eesmärgi: et lapsed iga päev nii ja nii palju teada saaksid. (Samas.)

Kuigi Ursula selle muutusega leppida ei taha, tunneb ta “seda võimatut raudrõngast” enda ümber sulguvat (samas). Kuigi kaheldes, näib Ursula tundvat vajadust leppida heideggerliku “koosseisu” kui ajastu tõe viisiga. Ta mitte ainult ei otsi viise, kuidas taandada ennast pelga instrumendi tasemele, vaid näeb vajadust sundida see arusaam peale ka oma õpilastele: võrdsustades ja koheldes neid sarnaselt muude industriaalsete ressursidega.

Jätkates näidete kaevandamisest, mis endiselt on Lawrence'i puhul kõige ilmekamad näited moodsa tehnika loomusest, leiame kõige selgemad vihjed Heideggeri “koosseisule” kahe Lawrence'i tegelase kaudu, kes mõlemad on kaevanduste omanikud: Gerald Crich (*Armastavad naised*) ja Clifford Chatterley (*Lady Chatterley armuke*). Tunnistades, et ta elab “selle nimel, et töötada, midagi toota” (Lawrence 2002: 61) asetab Crich ennast Heideggeri produktsionistliku metafüüsika epitsentrisse. See mõiste tähistab Heideggeril arusaama, et Kreeka metafüüsika rajajad määratlesid entiteetide olemasolu proto-tehnoloogilisel

moel. “Olla” tähendas nende järgi “olla toodetud”. Sellest johtuvalt muutus metafüüsika ajalugu produktsionistlikuks metafüüsikaks. Olemise tehniline mõistmine, arusaam, et kõik asjad ei ole midagi muud kui koosseis lakkamatuks tootmisprotsessiks ja tarbimiseks selle enda pärast, on produktsionistliku metafüüsika epitoom. Lawrence väljendab sarnast mõtet, lastes Grichil kokku võtta moodsa metafüüsika põhiolemuse: “kogu inimkonna produktiivne tahe ongi jumalikkus” (samas: 273). Seade-stu on moodsa inimese juba välja nõudnud sedasi, et ta ei tea teisiti talitada ega olla kui tootes.

Võimust ja produktsionistlikust metafüüsikast vallatuna kohtleb Grich oma kaevureid “ebameeldivate ja tahumatute tööriistadena” ning kaevanduse direktorina kujutab ennast “selle masinavärgi jumalusena” (samas: 266). Mitte miski pole talle tähtis peale indiviidi “kõlblikkuse, tema instrumentaalsuse” (samas: 267). Crich osutab Heideggeri moodsale tehnikale kui väljanõudvale ilmsikstoomisele ka oma omandijanuses suhtumises kivisöesse kui loodusvarasse, mis on vabalt tema kasutada:

Seal ta lebas, too süsi, oma vahekihtides, kuigi nood kihid näisid õhukesed olevat. Seal ta lebas elutuna nagu aegade algusest peale, allutatud inimtaatele. Ja inimene on siin otsustav tegur. Inimene oli maa ülemjumalus. [...] Inimese tahe oli absoluut, ainuke absoluut, kõige olemasoleva alus. Ja tema tahe oli allutada mateeria oma eesmärkidele. [...] See, mida ta taotles, oli tema tahte täielik teostamine võitluses loodusjõududega. Nüüd oli tema tahtmine kivisüsi tulusalt maapõuest välja tuua. Kusjuures tulukus oli üksnes võidu eeltingimuseks, võit ise seisnes hoopis kordasaadetud vägiteos (samas: 267 jj).

Me märkame siin kahte Heideggeri ideed. Esiteks, olles tehnikaajastu laps ning tööstusmagnaat, on võrdlemisi loomulik, et Crich võtab omaks kaasaegse, s.t korrumpeerunud arusaamise *techne*’st kui sundivast ilmsikstoomisest, mis ei lase tulla esile, vaid otsustavalt nõudleb söe maapinnast välja. Teiseks, ajastu *seade-stu* tõttu kirjutab Crich selgelt alla Heideggeri *koosseisu* ideele, mõeldes, et kivisüsi, aga ka kaevurid ise, on tema kasutatav ressurss. Crich on sõna otseses mõttes mees, kes “seab ennast looduse peale”. Ent mõneti sarnaselt Ursula Brangweniga *Vikerkaarest* tun-

duvad ka Crichi kaevurid ise aktsepteerivat oma tehniliselt põhjustatud olemiskorda. Olgugi et töö oli väga raske, “alistusid nad sellele kõigele”:

Rõõm näis nende elust kaduvat sedamööda, kuidas nad järjest enam masinateks muudeti. Kuid sellest hoolimata võtsid nad uued töötingimused omaks. Need hakkasid neile isegi rahuldust pakkuma [---]. Meestele pakkus rahuldust, et nad kuulusid selle suure ja imelise masinavärgi juurde, hoolimata sellest, et see neid hävitas. See oli just see, mida nad tahtsid [---]. Nad olid vaimustatud, et kuulusid sellesse suurde üleinimlikku süsteemi, mis käis neil üle mõistuse ja tunnete, mis oli midagi tõeliselt jumalasarnast (samas: 276).

Me näeme, et teinegi tuntud Lawrence'i kaevanduseomanik ja Leedi Chatterley (Connie) abikaasa, Clifford Chatterley kujutab oma kaevureid sarnaselt Crichiga pelga *koosseisuna*:

ta nägi neis pigem asju kui inimesi, pigem kaevanduse kui elu osi, pigem tooreid ja tahumatuid olevusi kui omataolisi inimolendeid (Lawrence 2007a: 18).

Kuigi — ja omamoodi irooniliseltgi kombel — Clifford oli varemalt püüelnud kirjandusliku eneseteostuse poole, püüab ta “külmal kaasaegsel viisil” üle saada oma olemuslikust üksindusest ning abieluprobleemidest, taasleides huvi söekaevandamise äri vastu. Cliffordile imponeerib võim ja tähelepanu, mida see positsioon talle pakub, ent sellest enamgi ihaleb ta oma teadvustatud mina unustamist, mis on olnud tema salajane igatsus, ning milles kirjandus teda alt oli vedanud.

Erinevalt oma abikaasast on Connie see, kes industrialismi metafüüsilist nihilismi algusest peale läbi näeb ning mõistab, et “kaevandustel, tööstustel oli oma tahe” (samas: 185). Veelgi enam, lihtsustatult võime mõelda, et see “tahe” polegi ju midagi muud kui seesama Heideggeri *seade-stu*, mis läbib iga moodsa elu tahu ning mille tõttu moodne aeg on Lawrence'ile “põhiolemuselt traagiline”.

Autor tänab prof. Michael Belli ja Eduard Parhomenkot kaasa mõtlemise ning abi eest. Artikli aluseks olevat teadustööd toetas Eesti Teadusagentuuri grant PUT 1494.

Kirjandus

- Akdogan, Sule 2011. *Representation of Nature in D. H. Lawrence and V. Woolf*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing
- Beckett, Fiona 2002. *The Complete Critical Guide to D. H. Lawrence*. London & New York: Routledge
- Bell, Michael 1992. *D. H. Lawrence: Language and Being*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bell, Michael 2001. Lawrence and Modernism. — *The Cambridge Companion to D. H. Lawrence*. Ed. by A. Fernihough. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 179–196
- Benjamin, Walter 1986. *Illuminations*. Ed. by H. Arendt. New York: Schocken Books
- Black, Michael 1992. *D. H. Lawrence: The Early Philosophical Works: A Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fernihough, Anne 2001. *D. H. Lawrence: Aesthetics and Ideology*. Oxford: Oxford University Press
- Heidegger, Martin 1976. Nur noch ein Gott kann uns retten. — *Der Spiegel*, Nr. 30, S. 193–219
- Heidegger, Martin 1977. Die Zeit des Weltbildes. — *Gesamtausgabe. 1. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970*. Band 5. *Holzwege*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 75–96
- Heidegger, Martin 1984. *Was Heisst Denken?* Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- Heidegger, Martin 1989a. Kūsimus tehnika järele. Tlk Ü. Matjus. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1195–1227
- Heidegger, Martin 1989b. Loov maastik: Miks me jääme provintsi? Tlk Ü. Matjus. — *Akadeemia*, nr 2, lk 293–296
- Heidegger, Martin 1996. *Sissejuhatatus metafüüsikasse*. Tlk Ü. Matjus. Tartu: Ilmamaa
- Huxley, Aldous 1932. Introduction. — *The Letters of D. H. Lawrence*. New York: Viking Press, pp. ix–xxxiv
- Ihde, Don 2003. Heidegger's Philosophy of Technology. — *Philosophy of Technology: The Technological Condition — An Anthology*. Ed. by R. C. Scharff, V. Dusek. Malden, MA: Blackwell Publishing, pp. 277–292
- Jacobsen, Dan 1967. D. H. Lawrence and Modern Society. — *Journal of Contemporary History*, Vol. 2, No. 2, "Literature and Society", pp. 81–92

- Lawrence, D. H. 1976. *The White Peacock* by D. H. Lawrence. London: Heinemann; Octopus Books
- Lawrence, D. H. 1985. *Pojad ja armastajad*. Tlk H. Rajandi. Tallinn: Eesti Raamat
- Lawrence, D. H. 1994. The Triumph of the Machine. — *The Complete Poems of D. H. Lawrence*. Ware: Wordsworth Editions Ltd., p. 517
- Lawrence, D. H. 2002. *Armastavad naised*. Tlk A. Blumenfeld. Tallinn: Eesti Raamat
- Lawrence, D. H. 2007a. *Lady Chatterley armuke*. Tlk M. Soomre. Tallinn: Tänapäev
- Lawrence, D. H. 2007b. *Vikerkaar*. Tlk A. Blumenfeld. Madrid: Mediasat Group [Eesti Päevaleht]
- Lawrence, D. H. 2009a. Nottingham and the Mining Countryside. — *The Complete Essays* by D. H. Lawrence. Pickering: Blackthorn Press, pp. 498–501
- Lawrence, D. H. 2009b. Return to Bestwood. — *The Complete Essays* by D. H. Lawrence. Pickering: Blackthorn Press, pp. 377–382
- Lawrence, D. H. 2011. Odour of Chrysanthemums. — *The Complete Works of D. H. Lawrence*. (Kindle Edition.) Delphi Classics
- Merchant, Carolyn 2003. Mining the Earth's Womb. — *Philosophy of Technology: The Technological Condition — An Anthology*. Ed. by R. C. Scharff, V. Dusek. Malden, MA: Blackwell Publishing, pp. 417–428
- Pearce, Colin D. 2009. Two Metaphysicians: D. H. Lawrence and Martin Heidegger Compared. — *Social Science Research Network*, <http://ssrn.com/abstract=1372835>
- Roochnik, David 1998. *Of Art and Wisdom: Plato's Understanding of Techne*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press
- Zimmerman, Michael E. 1990. *Heidegger's Confrontation with Modernity: Technology, Politics, Art*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press
- Williams, Raymond 1960. D. H. Lawrence. — R. Williams. *Culture and Society, 1780–1950*. New York: Anchor Books, Doubleday & Company, pp. 213–230

INDREK MÄNNISTE (sünd. 1975) on lõpetanud Tartu Ülikooli kasvatusteaduste ja filosoofia bakalaureuseõppe 2002, filosoofiamagister

2004 (TÜ), filosoofiadoktor 2011 (Aucklandi Ülikool). TÜ filosoofia osakonna praktilise filosoofia assistent 2006–2007, Aucklandi Ülikooli õppetöö assistent 2007–2010, järel doktorantuuris TÜ kultuuriteaduste ja kunstide instituudis 2011–2014, alates 2017 samas kirjanduse ja filosoofia teadur. Olnud külalisteadur Warwicki (2011–2012) ja Nottinghami Ülikoolis (2014). *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Akraasia ja Davidson” (2005, nr 1, lk 13–37) ja “Henry Milleri “ebainimlik filosoofia”: Katse ületada ajastu metafüüsikat” (2015, nr 10, lk 1731–1745; nr 11, lk 2039–2053) ning järgmised tõlked: Donald Davidson, “Kuidas on tahtenõrkus võimalik?” (2005, nr 1, lk 38–65); John L. Austin, “Kaitsekõne vabandustele” (2005, nr 11, lk 2487–2519; Christine M. Korsgaard, “Reflekteerimise autoriteetsus” (2007, nr 1, lk 147–169); Wolfgang Künne, “Mõnest pettuse tüübist” (2008, nr 1, lk 41–61) ja Arthur C. Danto, “Filosoofia kui kirjandus, filosoofia ja kirjandus, kirjandusfilosoofia” (2009, nr 5, lk 953–969; nr 6, lk 1083–1095).

OVE MAIDLA. Jää (2015)

EESTISTADES BIONI

Wilfred R. Bioni metapsühholoogiline käsitus mõtlemisest

*Meelis Sütt,
Ants Parktal*

SÕNASTIK

Sõnastikus on tähissõnad järjestatud tähestiku järjekorras ning neile on viidatud eelnevas tekstis ja joonealustes märkustes. Sõnade teisendamise kulgu oleme püüdnud edasi anda kasutatud sõnastike asjakohaste ümberkirjutustega. Usume, et nii on lugejal lihtsam ja selgem teisenduste seoseid jälgida. Teisendustele on lisatud selgitused ja põhjendused, mis loodetavasti avavad ja avardavad nii nähtuste kui ka neid tähistavate sõnade tähendust, seoseid ja kasutusvõimalusi.

α -function — *alfatalitus*; α -elements — *alfasugemed*;
 β -elements — *beetaosised*

Varases saksakeelses meeleõõlamises niisuguseid tähissõnu ei tuntud ning seetõttu ei ole ingliskeelsete tähissõnade *alpha-function*, *alpha-elements* ja *beta-elements* saksakeelsed vasted teada. Ka “Väike psühoanalüüsi sõnaraamat” (Jüriloo 1994), mis peamiselt keskendub meeleõõlamise varasemale ajale, neid mõisteid ei seleta. Eesti keeles kasutatakse otsetõlget: alfafunktsioon, alfaelemendid ja beetaelemendid. Silveti (2009) inglise-eesti sõnaraamatu järgi tõlgitakse sõnu järgmiselt: *function* 1. ‘funktsioon, talitus, tegevus, ülesanne; (avalik) pidulik toiming, üritus’; MAT ‘funktsioon’; KEEM ‘funktsionaalne rühm’; 2. ‘funktsioneerima, toimima, talitlema; ülesannet täitma, töötama,

funktsima'; *element* 'element; algaine; alge, algosis, suge; koostisosa; loodussjõud, stiihia; algmõisted, põhiteadmised; (halb) ilm'.

Võõrsõnade leksikonist leiame järgmisi seletusi: A. **funktsioon** (lad *functio* 'teostamine, täideviimine') talitus, tegevus, ülesanne, töö; MAT eeskiri, mis seab suuruse *x* igale väärtusele vastavusse suuruse *y* kindla väärtuse; B. **element** (lad *elementum* 'algaine') 1. terviku osa, koostisosa, üksikosa; algosis; alge, suge; 2. FIL asja jaotumatu algosa; vanaaja filosoofias nn ürgaine (tuli, õhk, vesi, maa); sobiv keskkond; 3. KEEM aatomite liik, aatomite individuaalsust iseloomustav mõiste; looduslik v tehisalgaaine; 4. FÜÜS galvaanielement, fotoelement, termoelement; 5. MAT hulk; 6. PILTL teatud (negatiivne) ühiskondlik rühmitis v selle liige (nt kriminaalne element) (Vääri jt 2012).

Pakume eestikeelseteks erialasteks tähissõnadeks **alfatalitus** (*alpha-function*), **alfasugemed** (*alpha-elements*) ja **beetaosised** (*beta-elements*) ning lisame järgmised põhjendused.

Bion tähistab sõnaga **beetaosised** toorest aistingulist materjali ehk tajudest lähtuvaid tähendusega, tardunud või käsitamatuid muljeid, mis **alfatalitluse** kaudu muundatakse **alfasugemeteks** ehk tähendusi sisaldavaks materjaliks, käsitletavateks mõteteks ehk teadvustatud tõelgeks tunnete kohta.

Alfatalitus ehk muundamisprotsesside korraldus (*engine of transformations*) on mõtlemise kui tervikprotsessi osa, selle mõjur (*factor*). Alfatalitluse osadeks on omavahelises vastastikmõjus ilmamine (*re-verie*), tarimine (*containing*) ning meeles seisundi liikumine paranoiliskisoidse ja depressiivse positsiooni vahel (Levine, Brown 2013: 10).

Alpha-function'i eestindamisel eelistasime algul *toimingut talitlusele*, sest *toiming* tundus olevat laiema tähendusega ja teatud määral ka teadvustatud sisuga, *talitus* aga pigem kehalise teadvustamata sisuga.¹ Need kaks sünonüümset sõna annavad aga võimaluse eristada

¹Lopez-Corvo (2006: 3) on kirjeldanud Bioni mõttekäiku "tõde on meelele sama mis toit kehale" järgmiselt. Bion kasutab seedeelundkon-na toimimist mudelina (Bion 1991: 42) meele toimimisviiside kirjeldamiseks. Nii nagu toit kulgeb läbi seedeelundite, kulgevad ka n-õ teated tegelikkusest kolmel rajal. Esimesel rajal toit omastatakse (assimileeritakse), muundatakse energiaks ja kasutatakse keha ülesehitamiseks, teisel rajal säästetakse rasv hädaolukordadeks, et seda hiljem võimaliku nälja korral toiduna kasutada, kolmas rada viib seedimise ülejäägid (higi, uriin, väljaheide) kehast välja. Bion näeb ka "teateid tegelikkusest" kui sensorsetest aistingutest pärit toorest toitu ehk mõtlemise toorainet (beetaosiseid), mille "seedimine" meeles toimub samuti

meelesõõlamises kaht erinevat, kuid koos töötavat funktsiooni: keha *talitlust* ja meele *toimimist*. Kokkuvõttes leidsime, et *talitus* on sisu poolest siiski sobivam ja sümboliseerib paremini kõike kehalist ning ühtlasi kirjeldab täpsemalt kehalise ja vaimse koosmõju.

Eesti keele seletav sõnaraamat pakub järgmisi tähendusi: *toiming* — tegu, tegevus, toimetus; PSÜHH tegevusakt, eesmärgistatud ja suhteliselt iseseisev inimtegevuse osa (Langemets jt 2009, V: 813); *talitus* — tegevus, töö, funktsioon (samas: 615). Bion vaatleb funktsiooni ka laiemalt. Näiteks võib tuua inimese käitumisviisi kui funktsiooni, milles tekkivaid muutusi jälgides (nt esituse täpsus, ebakohane sentimentaalsus) võime esitada küsimuse, milline mõjur selle muudatuse esile kutsus. Meelesõõlajal ehk psühhoanalüütikul on võimalik vaadelda nähtuse (ülekanne, kadedus) ilmumist, mitte nähtust ennast, ja tuletada oletusi funktsiooni (talitlust) muutvate mõjurite kohta ning eristada talitlusi (funktsioone) üksteisest.

Teisi sugri-mugri keeli uurides leiame etümoloogiasõnaraamatust sõnad *toim* (Metsmägi jt 2012: 535) ja *talitama* (samas: 512).

Läänemeresoome tüvega sõna *toim* tähendused on järgmised: kude, koekiri, koemuster; tekstuur, süü. Samatüveliste sõnade tähendusi teistest keeltest: saada toime (liivi); teadasaamine, selgus, selgumine; toimne (kanga kohta) (vadja); ülesanne, töö, töökoht; askeldus, tegevus, toiming; abinõu, meetmed; kanga koemuster (soome); kanga koemuster; tulla toime; toimuda, sündida; saavutada (isuri); tegevus, töö; aru, mõistus (Aunuse karjala); aru saada, küsida, pärida (luudi); aru saada; kangast luua (vepsa). Toimimine seostub siin kanga kudumise ja toimmega kui koemustriga ehk koetisega (struktuuriga) Bioni mõistes. *Toim* võib olla sama tüvega mis sõnad *toibuma* ja *toitma* ning võib olla ka tuletis sõna *tooma* tüvest. Sõnaraamatus nenditakse: “Tõenäoliselt on sõna algne tähendus olnud “kanga koemuster”, millest on eri keeltes kujunenud mitmesugused töö, tegemise ja arusaamisega seotud tähendused

kolmel rajal. Esimesel muundab alfatalitus beetaosised tähendusi sisaldavateks alfasugemeteks — piltlikult öeldes meelejõuks ja meelekasvuks ehk tarmukuseks (energiaks) ning tõeste teadmiste koostisosa-deks (*preconception*), millest kujundatakse oletused (*concept*), tärganud aimud (*conception*) ja teadmiste süsteemid (*scientific deductive system*). Teisel rajal talletatakse muundamata beetaosised mällu n-ö tooreste mõtetena. Need jäävad ootama oma aega, mil ka toored mõtted järk-järgult ära seeditakse. Kolmandal rajal väljutatakse “seedimise ülejäägid” unenägude, müütide ja viirastustena (hallutsinatsioonidena) või projektiivse identifikatsiooni kaudu.

dused.” Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat (1973: 1167–1168) toetab toodud tähendusi ning avardab neid mõne näitega: *sē* on toimes, *toime sāma*, *toime sātma*, *ma sān omaga toime*, *ei sānd surmaga toime*, *kurja heaks toimetama*, *jalule toimetama* jne.

Talitama on samuti läänemeresoome sõna (Metsmägi jt 2012: 512–513) koos sõnadega **taluma**, **taltuma**, **tallel** ja **talitsema**. *Talitama* ‘toimima, käituma; majapidamistööd tegema, toimetama; (mingit riitust vm kohustust) läbi viima’. *Talitsema* ‘ohjeldama, pidurdama, tagasi hoidma’. *Tallel* ‘alles, alal, hoiul’. *Taltuma* ‘vaguraks, leplikuks, kuulekaks jääma v muutuma, rahunema’. *Taluma* ‘vastu pidama, välja kannatama; sallima’; MRD ‘kandma, tassima’. Võime mõelda, et loomade talitamine ja kodutööde tegemine võib mõnes mõttes samuti olla riitus ehk püha talitus, mis nõuab alandlikkust nii meie enda kui ka koduloomade elukeskkonna ja looduse ees. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust võib märgata erinevust nüüdisaegsest tähendusest. Kui praegu keskendub tähendus peamiselt keha talitlustele, siis vanem tähendus seostub nii kehaga (näiteks “poissi taluma”, *mit einem Knaben schwanger sein* ‘pojast rase olema’) kui ka kehatalitluste psüühilise ehk meelelise väljendamisega (oma südant talitsema talitama; liha tallitama talitama; himu talitsema) (Wiedemann 1973: 1114–1115).

Tähissõna **element** tõlkimisel võtsime arvesse alfa- ja beetaelementide sisulise erinevuse: alfa on suunaga meelele, beeta suunaga kehale. Element kui alge või koostisosa või komponent võib olla tõlgitud kas *osiseks* või *sugemeks*. Eesti õigekeelsussõnaraamat (Raadik jt 2013) ja eesti keele seletav sõnaraamat (Langemets jt 2009) pakuvad samasugust tähendust: *osis* ‘koostisosa, komponent’ ja *suge* ‘alge, koostisosa’. Alfasuge on niisiis mõtlemise alge ja beetaosis mõtteaine koostisosa ehk mõtte tooraine, mõttetoorik. Eesti keele sõnaperede raamatus (Vare 2012) sõna *osis* puudub, kuid võib leida sõna *sugema* ‘tekkima’ koos teiste sõnapereliikmetega: *soetama* ‘enesele hankima, muretsema; (enesele) tekitama, looma’; *sugenema* ‘tekkima, sündima, kujunema’; *sugemed* ‘alged, koostisosad’. *Suge* tekitab mõtteid osade väljavõtmisest ja eristamisest nagu viljapeksul, mis on eelduseks materjali koetise loomisele ehk struktureerimisele. Samuti tekivad seosed meelematerjali korrastamise ehk muustrisse ehk toime seadmise ja meelesõlgaamise (psühhoanalüüsi) vahel.

Eesti etimoloogiasõnaraamatus (Metsmägi jt 2012) *osis* puudub, kuid on **suge** — ‘alge, koostisosa’ —, mis seostub sõnaga *sugu*: ‘sigimist võimaldav, rakkude, elundite ja isendite kahetaolisus; ühistest esivanematest põlvnevad isikud; põlvkond; sort’. Alfatalitluses tekkivad alfasugemed võivad viidata millegi sündimisele, kujunemisele toorest

aistingulisest (sensoorsest) materjalist kui taju algest. *Sugu* seostub omakorda sõnaga *soetama* ja kaudselt ka sõnaga *sugema* — ‘kammima, harjama; takkusi linaharja abil linakiust eraldama; peksma, nüpeldama’. Samas võib oletada, et alfatalitus sisaldab endas ka agressiivset osa ehk halba poolt — tunnet, mis võib tekkida seoses uue teadmise avastamise ja vana, tuttava teadmise kõrvalejäämisega. Väljendi raamat (Õim 1998) seostab sugeda andmise ja sugeda saamise peksmisega. Sünonüümisõnastikus (Õim 2007) leiduvad sõnad *osis* ‘komponent’; *suge* ‘alge’; *sugeda andma, sugeda saama* ‘peksma’; *sugema* ‘kammima, kritiseerima, kulutama, peksma’; *sugenema* ‘kogunema, tekkima’. Fraseoloogiasõnaraamat (Õim 2000) ütleb *sugema* näideteks ‘keret täis sugema, nahka täis sugema, selga sugema’. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust (1973: 1083) sõna *osis* me ei leia, küll aga sõna *suge*, mis tähendab nii osa kui ka tööd linakiududega. *Sugema* seevastu võis tähendada nii kammimist, hoidmist ja hoolitsemist, vit- sa andmist kui ka toimumist, sobimist, muutumist/tekkimist, valvamist, kasvamist, suurenemist/rohkendamist ja haigeks jäämist ning *sugenema* signimist. Teisisõnu, alfatalitus sugeb beetaelemente ja selle toimet võrsuvad alfasugemed.

Bion väidab, et alfatalitusel on keskne osa emotsionaalse kogemuse muundamisel alfasugemeteks, sest reaalsuse tajumine on võrreldav toidu, joogi ja õhu omastamise ning jääkainete väljutamise mõjuga inimesele. Söömise, joomise, hingamise ja väljutamise häiritus tekitab tõsisid tagajärgi tervisele. Bioni meelest on sellised hädad võrreldavad emotsionaalse kogemuse kasutamise võimetusega, millel on laastav mõju isiksuse arengule (Bion 1991: 42).

Samas on alfatalitus Bioni metapsühholoogias abstraktne mõiste. Matemaatilises tähenduses on alfatalitus muutuja, millele väärtuse andmine saab toimuda ainult konkreetse psühhoanalüüsi käigus (Bion 1991: 55). Alfatalitus esindab midagi sellist, mille olemasolu sõltub teatud mõjurite koostoimest (nt tarimine, ilmamine). Võib arvata, et kui need mõjurid mingitel asjaoludel oma ülesannet ei täida ehk neil puudub võimekus alfatalitluseks,² siis pole alfasugemete “tootmine” võimalik ning seetõttu saab oluliselt kahjustada nii teadvustatud kui ka teadvustamata mõtlemisvõime ja väljatõrje ehk repressioon kui minakaitse mehhanism (Ogden 2004) ning pole võimalik kogemustest õppimine. Tingmärgid ehk muutujad on ka teised Bioni metapsühholoogia mõisted:

²Alfatalitluse toimimine on ühtaegu meeleõõlamise uurimisobjekt ja vahend meeles uurimiseks. Alfatalitluse oluliseks piduriks on beetaosiste üleküllus.

beetaosised ja alfasugemed, samuti tähised *K* (teadmine), *H* (vihkamine), *L* (armastamine) jt. Neid saab kasutada metatasandi mõttevalemite koostamisel, andes muutujatele kindlaid väärtusi, et saaks mõelda konkreetse isiku tunnete, seoste, suhete ja olukordade üle. Mõtlemine on siin laiem tunnetusprotsess kui ratsionaalne analüüs või probleemi lahendamine.

Bion nõustub Sigmund Freudi väitega, et mõtlemine on abivahend nn motoorse “mahalaadimise” reguleerimiseks ja asenduslik rahuldusviis, kui motoorne “mahalaadimine” pole võimalik. Bion arendab seda ideed edasi, kasutades Melanie Kleini objektsuhete teooriat, ja pakub, et mõtlemine on reaalsusprintsipi³ poolt psüühikale peale sunnitud sobimatu tegevus. Ta juurdleb selle üle, milline osa psüühikast võiks olla kõrvale kaldunud oma algsetest ülesannetest motoorse mahalaadimise reguleerimisel ja kohandunud reaalsuse nõuetega, ning leiab, et mõtlemisvõime arengu alged ulatuvad psüühika alale, mis on käidelnud toimumisega seotud aistingulisi muljeid.

Bion kirjeldab mõtlemise arenemise oletuslikku mudelit (niivõrd, kui seda saab sõnades väljendada): imik on mingil viisil teadlik “halvast rinnast” endas ja see “halb rind” on objekt,⁴ mida pole kohal. Puuduv rind on halb rind ja tekitab valusaid tundeid. “Halb rind” kui objekt “väljutatakse” kas respiratoorselt, tundes tegeliku rinna või selle piima lõhna, nägemise kaudu, kui rind on vaateväljas ja soovitatavalt väga lähedal, või rahuldust pakkuva rinna “allaneelamisel” tissi saamisel. “Allaneelatud” rind ja “mõte” sellest on algselt eristamatud, kuid “mõte” sõltub suhu pandava/võetava objekti olemasolust. Teatud tingimustel ja isiksusejoontest olenevalt võrdub rinnaga toitmise kulg koos seda saatvate aistingutega “halva rinna” väljutamisega. Rind kui tegelik asi pole veel eristatav rinna ideest meeles. Tegeldes praegu ainult kahe olukorraga, millest üks on tegelik rind ja ühtlasi eristamatu emotsionaalsest kogemusest, mis omakorda on asi iseeneses ja mõte (kuigi seni veel eristamatud), ja teine on halb rind ehk “vajadus rinna järele”, mis koosneb võrdselt nii emotsionaalsest kogemusest kui ka asjast iseeneses (samuti omavahel eristamatud), siis on selge, et me tegeleme vägagi beetaosise-sarnase objektiga. Teisisõnu, beetaosise puhul on tegelikkus

³Üks kahest printsipibist, mis Freudi järgi juhib vaimseid talitlusi ning kus meelega otsimine arvestab välismaailma tingimusi (Jüriloo 1994: 2019).

⁴Objekt on see, millele või kellele on suunatud kellegi tegevus, tähelepanu, mõtted, tunded vms. Beetaosise tähenduses võib rind olla tõenäoliselt ka konkreetse eese, asi või osaobjekt.

ja selle representatsioon meeles ehk tõelisus eristamatud⁵ (Bion 1991: 57–58). Tasub meeles pidada, et beetaosis on siin halva rinna abstraktsioon ehk üldistatud tingmärk.

Halva rinna väljutamine hea rinna sissevõtmisel eeldatavalt ergutab reaalsusprintsipi ja mõnu-valuprintsiipi koostoimet.

Eelkirjeldatu põhjal võime jälgida, kuidas representatsioon eristub reaalsest olukorrast ehk kuidas asi iseeneses eristub sellele vastavast ideest. See viib meid arutluse juurde võrdkujude (sümbolite) tekke ja üldistuste (ingl *abstraction*) kujunemise üle. Teisisõnu, imiku rinnaga toitmise puhul võime kõnelda emotsionaalsete kogemuste ehk beetaosiste muundumisest alfasugemeteks alfatalitluse toimet.

Samuti saame vaadata, millised on söömise ja mõtlemise vastavused ja nende mõju. Ühendades Melanie Kleini teooria, mille järgi imik tunneb, et ta on väljutanud halva objekti tegelikku rinda, teooriaga, et vajaduse rahuldamine võib olla tunnetatud vajaduse väljutamisena, kusjuures vajadus ise ongi halb rind (kasutades konkreetseid tähissõnu) ehk beetaosis (üldistatud tingmärk), esindab saadud lõim imiku tunnet, et tegelik rind ongi väljutatud objekt ja seepärast eristamatu beetaosisest. Seetõttu peab midagi veel toimuma, et imik saaks rinna imemist jätkata. Kui lapse meeles on olemas hea rind, mõnus, magus ja maitsev objekt, siis seda sellepärast, et see on väljutatud ja sel viisil meelde loodud. Samuti on lood halva ehk vajatud rinnaga, mis võib olla tunnetatud mõru maiguga (sellised võrdlused pole Bioni arvates ei objektiivsed ega subjektiivsed). Nendest maitsvatest ja mõru maitsega objektidest loob imik üldistused: magusus, maitsvus ja mõrudus. Neid abstraktsioone saab kasutada üha uuesti olukordades, mis sarnanevad nendega, milles need on loodud. Seetõttu on võimalik luua üha uusi tuletisi ja väiteid imiku tunnete ja kogemuste kohta, mida ta võib tajuda rinnaga toitmisel ja teistes seesugustes olukordades ja suhetes. Näiteks seostub emotsionaalne kogemus rinnaga, mis on tajutud eraldiolevana ja millest sõltub näljatunde rahuldamine. Eeldades, et imikul on juba arenemas üldistusvõime, võime oletada, et ta suudab tuletada rinnaga toitmise olukorrast sugeme, milleks võib olla uskumus, et on olemas objekt, mis rahuldab ta vajadust söögi järele, kui see vajadus tekib. Sellest saab tuletada järg-

⁵Tähtis on eristada eelkirjeldatud beetaosist “kummalisest objektist”, mida antud juhul esindab “olematu rind” (ingl *no-breast*). “Olematu rind” kujuneb olukorras, kus igatsetav rind ehk puuduv rind ehk halb rind on väljutatud või lagunenu konkreetse rinna talumatult pikaajalise puudumise tõttu, mistõttu imiku frustratsiooni piir on kaugelt ületatud.

mise üldistuse: on midagi, mis suudab rahuldada ja rahuldabki ka muud lapse vajadused, kui need peaksid tekkima (Bion 1991: 59). Toetudes oma alfatalitluse võimele, võib sõltumatu vaatleja imiku rinnaga toitmist jälgides arendada teisigi seesuguseid üldistusi.

Conception, concept — *tärganud aim, oletus*

Silveti (2009) inglise-eesti sõnaraamatu järgi on *conception* 'eostus, rasedus; kontseptsioon, mõtte (või idee) tärkamine; mõte, idee; kujutus, plaan; käsitlus, (kunstiline, filosoofiline vms) käsitlusviis; vaadete süsteem'; ja *concept* FILOS 'mõiste, üldmõiste, kontsept, kontseptsioon'. Eestikeelseteks tähissõnadeks pakume *conception*'i vastena **tärganud aim** ja *concept*'i vastena **oletus**.⁶

Nende tähissõnade eestistamisel võtsime aluseks Bioni arusaama inimmeele koetisest ehk struktuurist, mida Bion (1989) kujutab võrestikuna. Võrestik kirjeldab meeletiminguid, milles ürgalgsete aimude ühendamise kaudu kõrgemate meeletalitlustega avaneb võimalus avastada tajutud tunnete tõelist sisu. Sõnaraamatutähendused kajastavad üldisemaid mõtlemisega seotud tähendusi. Meid huvitavad aga ka meelesõõlamise kliinilised tähendused meele varasemas arengus, mil mõtlemisel pole veel juhtivat kohta tunnete mõistmises ja valitseb varasem algete meeleilm. **Tärganud aim**⁷ ja **oletus** tähistavad tunnete tähenduse muundumise varajasi astmeid meeleilmas, kus toimub areng konkreetselt mõtlemiselt abstraktsele. Tärganud aimule eelneb oodatu (*pre-conception*)⁸.

Võõrsõnade leksikon (2012) ütleb tähissõna *kontseptsioon* (lad *conception* < *concipere* 'kätte saama, aru saama, sõnades väljendama, viljastuma') kohta järgmist: 1. käsitlusviis, vaadete süsteem; üldkujutus, plaan; 2. tärganud mõte või idee; 3. FÜSIOL viljastumine, eostumine, rasestumine. Tähissõna *kontsept* (kesklad *conceptus* < lad *concipere* 'kätte saama, aru saama') vasteteks on 1. üldmõiste;

⁶Bioni (1989) järgi võib oletus olla nii oodatud kui ka oodatav. Oodatud oletus tuleneb varasematelt põlvedelt päritud ja mitte veel kogutud teadmisest (lapse valmisolek ema rinda tahta ja imeda). Oodatav oletus tugineb juba omandatud kogemusele (olles ema rinda imenud on nüüd lapsel kogemus nii tekkinud tunnetest kui ka keha tegevusest).

⁷Tärganud aimu hilisem, väljaarenenud vorm, kus tühi mõte pole mitte ainult viljastatud ja aimatud, vaid ka mõistetav, võiks kanda nimetust *täitunud ootus*.

⁸Vt joonealune märkus 15 ja 16.

2. kavand, mustand (Vääri jt 2012: 578). Teised sõnaraamatud eeltoodule uut juurde ei lisa. Seevastu etümoloogiasõnaraamatust leiame järgmisi *kontseptsiooni* eestindusi sugri-mugri keeltest: **tärkama** '(taime kohta) idulehti või esimest pärislehte mullapinnale ajama, maapöuest üles tulema; tekkima, sündima, ilmuma, esile tulema'. Sõnaga *tärkama* on sama läänemeresoome tüvi sõnal *tärkima* 'sisselõikeid, täkkeid, augukesi tegema' (Metsmägi jt 2012: 567), mis võib meeles luua seoseid eostamise või rasestamise jõulisema poolega, kus viljastamine on oma olemuselt sissetung ja läbistamine nii raku kui ka inimese tasandil. Saareste (1963: 871) toob näite selle sõna jõulisemalt poolelt: "Hobused teravate raudadega tärkisid rehealuse põrandat."

Mõeldes sõnale **oletus**, tuleb esmalt meelde puuduse seisund. See on olukord, kus midagi on vaja kätte saada, millestki aru saada. **Oletus** toob meelde olukorra, mis nõuab kannat(likk)ust ja ootamist. Siit ka sõna *ootama* tähendused 'kuskil viibima, arvestades kellegi saabumist v millegi toimumist; millelegi lootma, igatsema, soovima; ka valvama, jälgima.' On arvatud, et tegu võib olla tuletisega samast tüvest mis sõnas *oda*. Tähendus on sel juhul muutunud: 'kaitsma, vahti pidama' > 'jälgima, valvama' > 'ootama' (Metsmägi jt 2012: 337). Soome keelest laenatud sõna *oletama* tähendab 'kogemuseta v mittepiisava andmestiku põhjal midagi väitma v ette kujutama; arvama, mõtlema, kujutlema, aimama, ennustama' (samas: 336). Eesti keele seletav sõnaraamat ütleb **oletuse** kohta 'ebapiisavale teadmisele tuginev väide v kujutelm; arvamus, hüpotees' (Langemets jt 2009, III: 85). Oletamine tugineb enam või vähem ootamisvõimele, ebamäärasuse talumisele.

Mõeldes meelega arengu varasematele järkudele, mil mõtlemine on alles kujunemas, oleme valinud meelega arengu võrdkujuks ehk metafooriks sõnad, mis kirjeldavad seemne kasvamist taimeks või loomaks. Tärnanud aim kui naudingute idujõud ehk seksuaalsus kasvab tüvijõuks ehk falliliseks jõuks. Teine oletuslik näide puudutab aistitud-aimatud vajaduste ja nende rahuldamise viiside arengut, mille tulemusena ja tänu rahulduse leidmisele jõuavad need nimetamiseni ja keelekasutuseeni, mis on vastastikkui seotud kehatunnetusega: toimub kulgemine-muundumine, mille käigus eostusest sünnib elav mõte keeles, mis läheb kehasse. Oletus (üldmõiste) on päritud võimalus, sümbolne seeme tundeelu tekkimiseks, kasvamiseks ja arenemiseks mõtlemis- ning tähenduste maailma suubumise käigus.

Containing — *tarimine*

Ingliskeelne tähissõna *containing* puudub “Väikeses psühhoanalüüsi sõnaraamatus” (Jüriloo 1994). Psühhoterapeudid kasutavad erialases kõnepruugis sõna *konteinimine*, mõnikord ka *konteinerdamine*. Silveti (1995) sõnaraamatust leiame järgmised tõlked: *contain* ‘sisaldama, mahutama; MAT (nurga kohta) haarama; (arvu kohta) jagatav olema, jaguma; tagasi hoidma, ohjeldama, vaos hoidma; MIL paigal pidama, kinni pidama (vaenlase jõude); ennast (või oma himusid) ohjeldama’; ja *container* ‘mahuti, astja, nõu; TEHN konteiner’.

Pakume eestikeelseteks mõisteteks **tarima** (*contain*), **tarimine** (*containing*), **tari** (*container*) ja **taritav** (*contained*).

Otsides eestikeelset vastet Bioni metapsühholoogias olulisele mõistetapaarile *container/contained* ja sellega seotud tegevusele (*containing*), leidsime sobivaimad olevat *tari*, *taritav* ja *tarimine*. Tarimine ja tari kannavad endas mitut tähendust nagu ka ingliskeelsed sõnad *contain* ja *container*. Mõni neist tähendusist kattub: tari kui vitspunutis ehk mahuti hoiab midagi, piirab laialivalgumist.

Olulist kindlust *tari* pakkumiseks *contain*’i vasteks lisab Bioni enda kirjeldus, milles ta kasutab tari näitlikustamiseks võrgustiku kujundit, milles üksteise kõrval tihedalt kobaras asetsevad torukesed moodustavad eestvaates võrgustiku (ingl *reticulum*).⁹ Võrgustiku silmadeks on nn torukeste avaused ja võrgu niidistiku moodustavad tundeelamused (emotsioonid). *Tarima* üks tähendusigi on taipama, mis langeb kokku Bioni ideega tarimisest: midagi vastu võtma, ära seedima, omastama, väljutama ja kasvuks kasutama. Bioni käsituses on tari ja taritav muundumisvõimelised ning arenevad-kasvavad töötlusviisid (protsessid), mitte arenguta objektid.

Bion väidab, et vastsündinu pole teadlik oma vajadusest “hea rinna” järele. Imik tunnetab pigem oma rahuldamata vajadust ehk “halba rinna”, millest ta püüab vabaneda. Kui ema pakub “head rinna”, siis laps vabaneb “halvast rinnast”, paigutades selle emasse (või algselt pigem rinna). Nõnda saab emast toitja nii otseses kui ka tundeelamuslikus tähenduses. Toitmise kaudu toimub ka lapse ebameeldivate tunnete “ainevahetus”, mille käigus ema võtab vastu ja “seedib” imiku tunded ning

⁹Võrdkujuks sobib bioloogias kasutatav endoplasmaatilise retiikulumi ehk tsütoplasma võrgustiku mõiste, mis kirjeldab kogu rakuplasmat läbivat torukeste süsteemi, milles toimub valkude, polüsahhariidide ja rasvade biosüntees (vt Langemets 2009: VI: 444).

“tagastab” need talle talutavate, mõtlemiseks valmis üksustena. Bion käsitab neid toiminguid mõtlemisvõime võrdkujuna (Akhtar 2009: 56).

Eesti etimoloogiasõnaraamat ütleb *tari* kohta ‘kobar; ristkülikukujuline (vits)punutis; lai helmestikand seeliku alläärel’; MRD ‘tuhar’ (Saareste 1962: 1080 järgi tagumik ehk perse tarjad: kannikad, näkad) ja toob välja selle tähendused mitmes soome-ugri keeles: soome MURD *tarja* ‘laastudest punutud eraldatav reepõhi v -raam; laast-, kõrkja- või õlgmatt’, *tärjä* ‘eraldatav reepõhi’; karjala *tarja* ‘laast’; kol-tasaami *tä’rjj* ‘laastudest punutud eraldatav reepõhi v -raam; laast-, kõrkja- või õlgmatt; teivas, aiaroigas’.

Õigekeelsussõnaraamat pakub *tarile* järgmisi vasteid: kobar; vits-, varb- vm punutis; ETN helmestikand seeliku alläärel (Raadik 2013: 916). Sünonüümisõnastik (Õim 2007) lisab: tari- ‘monteeritav, kokkupandav’; tarima ‘kandma, taipama, tõmbama’. Ka Wiedemanni sõnaraamatust (1973) leiame sõna *tarima*: “pea ei taha enam tarida” (veerg 1121; *der Kopf will es nicht mehr fassen; fassen* — ingl *contain*). Saarestegi sõnaraamatus on *tarima* olemas: “ei minu mõistus tari seda mitte” (Saareste 1959: 969), “pea ei taha enam (mõtteid) tarida” (samas: 39). Saareste sõnaraamatust leiab sõnale *tari* veel tähendusi: kimp (1962: 327); kimp kui pähklikobar (samas: 309).

Nendes sõnades kõlab nii kehaline kui ka meeleline toimekus, aluse rajamise ja mahutamise teema ning erineva-hajusa kimpu või kobaras-se kogumise-koondamise teema (Saareste 1963: 596). Üldistades: uus saab tekkida kaitstud maa- või meeleilmas. Näiteks kaitsev vitspunutis: “Temma laskis ennesele monned tarjad tehha, ja kui siis üks lammas talle teggi, siis ajas temma sedda emma lammast omma tallega lauta nurka, ja panni ühhe tarja senna ette, et siis se waene nõdder tal mitte teiste wanna lambadest ei saaks tampitud” (Saareste 1962: 239).

Seostades koorma või mõtete-tunnete tarimise ilmamisega (*reverie*), näeme, et tunnetest arusaamine, nende taipaminegi on pingutust nõudev meeletoomingute kogum (kimp või kobar). “Seda koormat annab tarida” (Saareste 1963: 469). Pingutus toimub koor-mast (β -osistest) vabanemiseks ja millegi uue ülesehitamiseks.

Diaadiline suhe — kahassuhe

Diaadiline suhe (diaad) on kahe inimese vaheline suhe meeles ja käitumises,¹⁰ vastastikune seotus ehk vahekord, mis avaldub läbikäimises. Olenevalt meeles olevast suhte representatsioonist võib diaadiline suhe olla mitut laadi: ühepoolne, vastastikune, empaatiline, ükskõikne, tõrjuv, armastav, vihkav jne. Meeles olevad suhte representatsioonid tekitab, arenevad ja kujunevad inimese arengu käigus.

Inimese meele kujunemine algab suhtest ema ja lapse vahel juba enne lapse sündi, mil mõlemad suhtes olijad on emakoogi kaudu seotud kehaliselt ühtseks tervikuks ning ema toidab¹¹ üsas kasvavat last kui oma keha osa.¹² Ema ja laps on enne lapse sündi kehalise tundesideme osalised, kes tajuvad teineteist (alul) puudutusvõime¹³ kaudu. Üsas vastab laps ka helidele (kuulmisvõime — Wiedemannil “kõrvatundmine”) ja mingil määral valgusele (Mangs, Martell 2000: 36) (nägemisvõime). Pärast sündi¹⁴ rikastavad ema ja lapse suhet peale puudutuse ja kuulmisvõime ka haistmis-, maitse- ja nägemisvõime, tuues suhtlemisruumi uusi kogemisi ja kogemusi.¹⁵ Diaadiline suhe areneb edasi oidipaalseks¹⁶ ehk triaadseks alates ajast, mil “inimene on võimeline ta-

¹⁰Erandina võib olla teatud juhul suhe vaid ühe inimese meeles, kusjuures teine inimene ei tea suhte olemasolust midagi, mistõttu tema arvates pole suhet selle inimesega veel tekkinud.

¹¹Üsasisest toitmist võib käsitada kõige varajasema ema-lapse suhtena, kuid millekski enamaks kui oletuseks ei saa niisugust söömise tähendust pidada, sest kirjanduses seni viited sellele puuduvad.

¹²Heinrich Stahli 400 aasta tagusest mõtte- ja mõistemaailmast leiame lapseootel naise kohta sõnapaari *endas olema* (Habicht jt 2015: 293).

¹³Wiedemann (1973) nimetab seda sõrmetundmiseks.

¹⁴Ema meel on nüüd vastsündinule kehalise üsa asemel, hoides last ning aidates ta üle järsust keskkonnamuutusest, kui püsivalt sooja vedelikukeskkonna asemele astub muutuva temperatuuriga õhukeskkond (Tustin 1992: 97). Tustini kirjeldatud nähtust — ema jätkab pärast lapse sündi tema hoidmist teises keskkonnas ja teisel viisil, kuid sama sisuga — väljendab setokeelne sõna *üsk*, mille tähendus kõneleb ema sülest ja lapse sülle võtmisest ema poolt (Mägiste 2007: 110).

¹⁵Põhjalikum varase suhte käsitus (näiteks objekti representatsioonide tekkimine ja areng meeles jne) jääb selle artikli raamidest välja ning seetõttu piirdume lühikokkuvõttega.

¹⁶Oidipaalse suhte käsitus jääb samuti selle artikli raamidest välja.

luma teadmist vanemate seksuaalvahekorra, millest tema on välja jäetud; [tekib] maailm, kus muunduvad identiteedid on võimalikud, sest inimene on nüüd võimeline välja astuma algsest kõikehõlmavast paarist, et märgata avaramat tegelikkust. Niisugune olukord on võimalik vaid siis, kui algse ema-laps-paari ainulaadsuse ja kõike muud välistava tunde kaotus on pigem talutud kui kogetud ränga õnnetusena” (Lanman 2005: 147). Varases ema-lapse suhtes tekkinud ja arenenud eeldused ja võimalused diaadide moodustamiseks ning diaadi olemusest lähtuvate mõtteseoste ja mudelite loomiseks säilivad siiski kogu elu vältel.

Võõrsõnade leksikon sõnu *diaadiline* ega *diaad* ei tunnista. Märkimist leiavad vaid kreeka keelest tulenevad eesliited *di-* (kr *dis* ‘kaks korda’) ‘kaks-, kaksik-, kaksis-’; ja *dia-* (kr *dia*) ‘läbi-, pooleks-, laiali-, lahu-’ (Vääri jt 2012: 210).

Pakume arutlemiseks järgmised võimalikud tähissõnad, millega võiks asendada võõrsõna *diaad*: *kaksiksuhe*, *kaksissuhe*, *kahassuhe*.

Eesti õigekeelsussõnaraamat (Raadik 2013) annab teada: **kahas**, **kahasse** ‘ühiselt kahe peale, koos’; **kaksik**; **kaksipidi** ‘kahte moodi, kahte viisi’; *kaksipidine*; *kaksiraksi*, *kaksiratsa*, *kaksiratsi*; *kaksiti* ‘kaksiratsa, kaksipidi’; **kaksis-v** ‘topelt-v, w’. Saareste lisab (1958, 1: 879): *kahas* ‘kahe peale kokku’ (ühine); pooleks tegema ‘kahasse tegema’ (1959: 54). Etümoloogiasõnaraamat (Metsmägi jt 2012) pakub järgmise seletuse: HRL LIITSÕNADE ESIKOMPONENT ‘ühiselt kahe peale tehtav või tehtu’. Ja kahega seotud sõnu: *kaks*¹⁷ (uurali tüvega); *kõhklemma* ‘kahevahel olema, ebalema’, arvatavasti tulenenud murdelisest tegusõnast *kahklemma*; *kahkvel* ‘kahevahel, kaheldes, (hirmu)ärevil, kõhevil’; *kahtlema* ‘millegi tõele vastavuses mitte veendunud olema, kõhklema’. Märkame kahassuhtele iseloomulikke kaksipidiseid tundeid ehk ambivalentsust, mis võib anda märku lapse üha kasvavast arusaamisest, et emal on suhe ka isaga. Kahe vahel¹⁸ olek kahe inimese suhtes tekitab kahtlusi, kõhklusi ja hirmu. Ühtlasi tekib lapse meeles küsi-

¹⁷Saareste (1958: 878–879) lisab sõnale *kaks* järgmisi tähendusi: *kaksi* ‘kahekesi, kahekordselt’, *kahekesi*, *kahekahtlasi*, *neljasilmaall*, *paaristikku*, *kaksiti*, *kummiti*, *kumbamisi*.

¹⁸Sõnaühend, mille tõi eesti keelde Heinrich Stahl, võib viidata ka tekkivale kolmiksuhtele (ema, isa, laps) ehk oidipaalsele olukorrale, kus vastuolulised tunded ilmuvad tegelikkusest, kus laps ei ole enam ainult emaga koos, vaid asub sõna otseses ja kaudses tähenduses kahe vanema vahel.

mus, kui tõeline on tema suhe emaga; lapsel tekivad kahtlused¹⁹ ning ta hakkab ema kahtlustama.²⁰ Oluline on eristada sõna *kahtlema* sõnadest *kahtlane*, *kahtlus* ja *kahtlustama*. Saareste (1958: 865–870) esitatud sõnadest võib oletada, et *kahtlemine* kirjeldab kahassuhtes peamiselt iseendaga seotud mõtteid ja tundeid meele ning *kahtlane*,²¹ *kahtlus* ja *kahtlustamine* peamiselt teise inimesega seotut. Me kahtleme iseendas, oma tunnetes ja otsustes, kuid kahtlustame teisi kahtlastes tegudes, mõtetes ja tunnetes. Üha enam otsib lapse tundetõde vajav meel vastust küsimusele, kuivõrd vastab tema suhe emaga tegelikkusele (reaalsusele) ehk teisisõnu, laps hakkab kahtlema iseendas ja tekkivad kahtlused panevad kahtlustama ema aususes, siiruses, truuduses. Kas suhe emaga on tõeline või kahe inimese kujundatud kujutluslik meeleilm, millel puudub side tegelikkusega? Me oletame, et siin ilmubki ja järk-järgult kujuneb arusaam kolmiksuhetest kui uuest võimalusest, kusjuures kahtlused ja kahtlustamine käsikäes panevad proovile usalduse ema vastu, kes uue ja valusa tegelikkuse oma suhtest isaga lapse juurde toob. Nii omandab omaette väärtuse ka suhe ise kui selline. Algselt talumatu beetaosis (ema ja isa suhe) muutub tarimise tulemusel mõeldavaks nähtuseks, milles liituvad lapse enda tajumused ehk tõelisus ja reaalsed suhted ehk tegelikkus. Põhja-Eesti kirjakeelele aluse pannud Heinrich Stahli 400 aasta tagusest mõtte- ja mõistemaailmast (Habicht jt 2015: 385) leiame diaadilise suhte kohta ka sõna *kahesarnane* ‘kahekordne, kahesugune’ ja oidipaalse suhte kohta sõna *kolmesarnane* ‘kolmesugune’. Stahli sõnad viitavad niihästi erinevusele²² (kaks ja kolm osalist) kui ka ühendavale ja liitvale osale ehk sarnasusele inimeste vahel paaris või kolmikus.

Ilmselt tuleb mõista nii, et kahassuhte märkamiseks ja sedastamiseks on tarvis mingisugustki eelmainitud kolmesuse tajumise võimet. Olles kahassuhtes (näiteks oma ideedega), on üpris keeruline märgata

¹⁹Saareste järgi (1958: 868–869) toob kahtlustus kaasa mitmesuguseid tundeid: *kõhkluse* (segaduse, mida teha), *kõheluse* (on hirm), *usaldamatuse*, *umbes mõtte* (paanikale lähedase tarretava hirmu).

²⁰Saareste (1958: 869–890) järgi viib kahtlustamine süü ja süüdistusteni: *umbusaldama*, *pattama* ‘süüdistama, patustama’, *pattu mõtlema*, *luuletama* ‘valetama, laimama’, *luulma* ‘tekivad meelepetted, luulud’.

²¹Saareste (1958: 867) toob ära järgmised sõnad: *kahtlusalune*, *kahtlustäratav*, *kahemõtteline*, *küsitav*, *tuisus e. tuigus* ‘kahtlane, ebakindel, veel selgusetu’, *ei pea vett*, *augud sees*, *vaieldavalt*.

²²“Metsapuud pannakse vestes kokku, aga inimesi ükski ei tee ühe-suguseks” (Saareste 1958: 332).

kahesust, ehk teisisõnu, kui ma midagi loomingulises palangus kirjutan, siis ma olen ise kirjutatu ning mõistan ka ise oma ideid suurepäraselt,²³ kuid teised ei pruugi minu kirjutatust aru saada. Millegi sees olemise märkamiseks on tarvis kõrvaltvaataja pilku, oidipaalselt enese- ja maailmataju. Kahassuhte kammitsais olev meel lõhestab tajumused maailmast ja meeleilmast diaadiliseks²⁴ ehk kahesarnaseks, mistõttu kõik viited kolmesugususele ehk kolmesarnasusele on tõrjutud või eitatud.²⁵ Melanie Klein (1975b) väidab lapse arengut käsitledes, et kahesarnases suhtes ehk kahassuhtes puudub depressiivne faas, milles kolmas pool on mees koha leidnud koos võimalusega tema kaotuseks. Loova töö korral tähendab kõrvaltvaataja pilgu ilmumine võimalust viia kirjutatu — samamoodi nagu suhe teiste inimestega — depressiivsesse faasi, mis tähendab ka teistele inimestele mõistetava sõnumi loomist. Loominguline põlemine vajab kaotusvalu kogemise võimet, kui kirjutatust roogitakse välja kõik, mis pole teistele mõistetav, ning allesjäänugi vajab lisapingutust, et loodu teistele mõistetavaks teha. Freudi (1999) mõistes võime kõnelda kahassuhtest kui ühtesulamisest öitsva nartsissistliku ideaaliga ning kolmiksuhtest kui küpsest oidipaalsusest.

Kui vaatleme **kahassuhet** kõrvaltvaataja pilguga, saame võimaluse ka teistsuguseks kirjelduseks, milles võime kahe inimese suhte puhul kasutada sõna **kaksiksuhe**. Meie meelest võimaldab eesti keel eristada kahe inimese suhte olemuslikku erinevust. Suhet, mida inimene aimab ja tajub eelkõige kui meeles toimuvat suhet, kus tõelisus ei vasta tegelikkusele, nimetame *kahassuhteks*. Kahassuhtes täidavad meelt eelkõige ihadega seotud fantaasiad, kujutlused ja muljed. Selline suhe on *kahhe peale kokku* pandud, kuid ainult minu meeles ja minu poolt kokku pandud. Kehale ülekantult võiks öelda, et istun *kaksiraksi* kukil teisel inimesel, kes ise seda ei aima ega tea. Tegelikust partnerist ollakse osa-

²³Melanie Klein (1975b) mõistab kirjeldatud olukorda kui meeleseisundit, mis on omane paranoilis-skisoidsele faasile, mil inimene ei ole mõistetav ega arusaadav teistele, sest elab peamiselt oma hirmude ja fantaasiate meeleilmas, millel puudub side tegelikkusega ehk teiste inimeste ja ümbrusega.

²⁴Kuna mõeldav on lõhestatud, s.t erinevused teineteisest eraldatud, siis ei ole võimalik midagi uut luua ning alles jääb vaid olemasoleva ja tuntud turvalise teadmise mõttetu nämmutamine. Mõttetegevus sarnaneb tuttava toidu mälumisega, kus võõras maitse või lõhn on hirmutav.

²⁵Stahli sõnadele toetudes on huvitav mõelda, et tõrjutud on nii eri soost olemine kui ka ühine inimeseks olemine. Tõrjutud on erinevused sugude ja põlvkondade vahel, tõrjutud on aja kulgemine.

liselt meelemärkusetu ehk teda ei teadvustata kui tegelikku ja elavat, olevat, hingavat inimest. Osaline meelemärkusetus loob teadmatuse, tekitab kahtlusi ja kõhkliisi ning toob kaasa hirmu. *Kaksiksuhe* on suhe, kus partner on suures osas teadvustatud kui tegelik elav inimene, kus midagi tehakse *kaksi*.

Need kaks suhet võivad erineda teineteisest suuremal või vähemal määral, sest suur osa meeles olevatest tunnetest ja mõtetest, mis mõjutavad suhete laadi, on meelemärkusetud ehk teadvustamata. Kas *kahasuhte* ja *kaksiksuhte* võivad esindada kaht erinevat paarisuhte olemise viisi arengulises mõttes, jääb küsimuseks, mille üle tuleks edaspidi mõtiskleda.

Eesti keele seletav sõnaraamat (Langemets jt 2009, II: 36–37) märkib lisaks: *kaha* II. VAN LUULEKEELES 'kahamine, kahin'; III. 'kahasse tehtav või tehtud'; *kahamus* MURD 'judin, kahm'; *kahas* 'ühiselt kahe peale (jaotuvana), koos'; *kahasse* 'ühiselt kahe peale (jaotuvaks või jaotuvana), kokku'; *kahatöö* 'kahasse tehtud töö'; *kaksi* 'kahekesi'; *kaksindus* HRV 'kahekesi-olek'; *kaksipidi* 1. 'kahte moodi, kahte viisi; nii või teisiti (kõhklemisel)'; 2. 'kahele poole, kahes suunas'; *kaksipidine* 'kaksipidi, kahesugusel kujul esinev või avalduv' (samas: 57–58). Mingil moel võib eespool mainitud sõnadest tunda oidipaalse olukorraga seotud kaotuse võimalust ning ärevuse ja hirmutunde algeid seoses oidipaalsest olukorrast tuleneva üksinduse ja iseseisvusega.

Pre-conception — *oodatu*, preconception — *oodatav*

Inglisekeelseid mõisteid *pre-conception* ja *preconception* "Väike psühhohanalüüsi sõnaraamat" (Jüriloo 1994) ei seleta. Silveti inglise-eesti sõnaraamatust (2009) leiame tõlke vaid sõnale *preconception*: 'etteooodustatud kujutlus või mõiste; eelarvamus'.

Pakume eestikeelseteks tähissõnadeks **oodatu** (*pre-conception*) ja **oodatav** (*preconception*).

Mõiste kuulub Bioni (1989) metapsühholoogia valdkonda. Bion tähistab sõnaga *pre-conception* meeles pesitsevat ootust, et keegi või miski saabuks, temaga kohtuks. "Keegi või miski" seostub siin inimese vajaduste rahuldamisega. Oodatu tähendus vastab muutuja või tundmatu tähendusele matemaatilises loogikas ja matemaatikas. Oodatul on omadus, mida Immanuel Kant kirjeldab tühja mõttena. Tühja mõtet saab mõelda, kuid mitte teada-tunda. Oodatu ja ilmunud nähtuse ühinemisel (kujundlikult: kinda ja käe suhe, kus käsi leiab sobiva kinda)

ning ema või kellegi teise lähedase inimese tariva²⁶ (ingl *containing*) toime korral sünnivad lapse meelde tähendused. Näiteks pärast sündi on lapse oodatu ema rind, mille ilmudes laps hakkab imema. Kui laps teeb seda himukalt, täidab see rahuldusega ka ema oodatut.²⁷ Oodatu muutub seejärel nii lapse kui ka ema meeles arusaadavaks ja meeles käsitletavaks ning Bioni mõistes saab kehalist kogemist ja tekkinud tähendust nüüdsest nimetada oodatavaks. Oodatu on algul suunatud välismaailma. Hiljem, tänu tarivale suhtele ema ja lapse vahel, milles oodatu on viljastunud oodatavaks, seostuvad oodatu ja oodatav nii välis- kui ka siseilmaga, moodustades kogemuse. Kui oodatu viljastumine toimub järjepidevalt, siis tekkinud kogemused mitmekesistuvad ning omandavad üha sümboolsemaid tähendusi. Teisisõnu, meel areneb ja avardub. Meelesõõlamise ehk psühhoanalüütilises olukorras on samuti nii psühhoanalüütikul kui ka patsiendil oma oodatu-oodatav, mis kahassuhtes tarimise (*containing*) tulemusena soodustavad kummagi meele arengut.

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat (Karelsen, Kullus 1994: 44–47) ütleb sõna *ootama* kohta järgmist: 1. kuskil mõnda aega viibima või kuhugi jääma, arvestades teatud aja möödumist; arvestama kunagi tulevikus kellegi või millegi saabumist või millegi toimumist (noorik ootab last, tite, beebit, ehk on rase); 2. millelegi lootma, midagi eeldama, igatsema, soovima või kartma; 3. PILTL kellegi jaoks valmis või teada olema, kellelgi ees seisma. Ära *ootama*: nii kaua ootama, kuni miski toimub, keegi saabub vms. *Oodatult*: ootuspäraselt. *Oode*: 1. ootamine, ootus, (ära)ootamisseisund; 2. kerge eine (söögikordade vahel). *Oodatavasti*: arvatavasti, loodetavasti, tõenäoliselt. *Oodatav*: see või niisugune, keda või mida oodatakse. *Oodatu*: see, keda või mida oodatakse või on oodatud.

Sobivaimateks sõnadeks valisime **oodatu** (*pre-conception*) ja **oodatav** (*preconception*), kusjuures *oodatu* on ürgne, tundmatu ja võimalik tajumus ning *oodatav* on teatud tajumuse representatsioon, millele hakkab tekkima ja kinnistuma ähmane tähendus — see või niisugune, kes

²⁶*Tari* ‘punutud lava ehk alus’ (Saareste 1958: 132) kui murdekeelne sõna Saare-, Muhu- ja Edela-Läänemaalt kirjeldab kujundlikult meeles toimuvat protsessi, milles ema tariv, lapse meelele alust rajav suhe loob tunnete ja tähenduste ühtepunumise abil aluse lapse meelele.

²⁷Neuroteadlased on leidnud ka kehalisi muutusi emaste loomade rindades järglase toitmise käigus. Katsed rottidega on näidanud, et imetavatel emastel muutub ajus erutust vastuvõtivate neuronite väli ning nahk rinnanibu ümber sisaldab 50% rohkem närvirakke kui mitteimetavatel emastel rottidel (Cozolino 2006: 83).

või mis on oodatav. Näiteks: lapse sünni järel on ema rind *oodatu*. Rind on miski, mida enne pole kogetud, kuid meeles on ema rind (veel tundmatuna) oodatud. Hilisem igatsus ema rinna järele seostub ootusega, mingite teadmiste, kogemuste ja tunnetega ema rinnast koos imemise kui kehalise kogemuse ja rinnapiima kui autonoomse närvisüsteemi elamusega. Nende aistingute-aimuste kogemise esindatus meeles loob ähmase tähenduse, mille põhjal saame juba kõnelda *oodatavast*.

Uurides etümoloogiasõnaraamatust (Metsmägi jt 2012) sõna *ootama* teistes sugri-mugri keeltes, selgub, et tähendused on sama laadi, kuid sõlkupi keeles leiame oletatavate vastetena ka 'valvama, jälgima'. Kuna sõna *oodata* tuleneb arvatavasti uurali sõnast *oda* (muistne viskeja torkerelv), võime oletada sõna tähenduse muutumist järgmisel viisi: 'kaitsma, vahti pidama' → 'valvama, jälgima' → 'ootama'. Keele areng kajastab ilmselt inimese arengut nii reaalses maailmas kui ka samaaegseid muutusi meeles. Sõna tähendus on nende kulgudega seoses aja jooksul muutunud. Tähistades algselt kaitset välise maailma ohtude eest, millele tuleb (valvsalt ja ootavalt) vastu seista,²⁸ on tähendus arenenud sisemise maailma suunas, kus ohtu kujutavad peamiselt teadus- tamata hirmud või muud ähvardavad fantaasiaobjektid inimese meeles. Esiplaanile tõusevad uudishimu ja avastused meeles, mis toovad kaasa uue sündimise nii reaalses elus kui ka meelemaailmas.

Reverie — *ilmamine/nägemus*

Ingliskeelne mõiste *reverie* puudub "Väikeses psühhoanalüüsi sõnaraamatus" (Jüriloo 1994), kõnekeeles kasutatakse sageli sõna *reverii*. Tõlge Silveti sõnaraamatus (2009) on järgmine: 1. unistus; unelus; unistuslik, unistus-, unistuste; 2. und (või unes) nägema, undlema; unistama, unistlema, unelema; (ebamääraselt) kujutlema. Kuna *reverie* on nii nimi- kui ka tegusõna, pakume eestikeelseks tegusõnaks **ilmama** ja nimisõnaks **nägemus**. Olenevalt ilmamise edenemisejärgust võib kasutada ka eraldi tähissõnu **ilmutis**, **ilmutus** ja **nägemus** (vt allpool).

Vaadeldes *reverie* vasteks pakutud eestikeelseid sõnu, leidsime järgmist. *Unistus* on emotsionaalne kujutluspilt soovitatavast tulevikust, mõte millegi ihaldusväärse loodetavast kättesaamisest või teostumisest. *Unistama* tähendab millegi ihaldusväärse loodetavat teostumist värvikalt ette kujutama (sageli ka mõttes läbi elama) ja fantaseerima. Unistamisega

²⁸Oluline on märgata, et selles mõtteviisis pole ohuks mitte oodatav rind, vaid rind (vrd oda) on kaitseks nälja ja teiste "ohustavate" tunnete eest.

seotud sõnad kirjeldavad kujutlusvõime abil loodud väljamõeldisi (fantasiasid) või nende loomist eesmärgiga rahuldada tunge, milleks reaalsus kohe võimalust ei paku.

Reverie on protsess, psühhoanalüütiku ehk meelesõlaja vaimne pingutus, mis nõuab häälestumist ja keskendumist patsiendi materjalile ning sisaldab nii teadvustatud kui ka teadvustamata sugemeid. *Reverie* on eelteadvuslik vahelüli teadvustamata meeletöö²⁹ ja teadvuslike protsesside vahel. Teadvustamata meeletöö on põhilisi toiminguid nii mõtlemise kui ka tarimise juures. Teadvustamata meeletöö, eelteadvuslike talitluste (*reverie*) ja teadliku mõtlemise³⁰ ühistöö tulemusena (Ogden 2004) muundatakse aistingutest-aimudest tulenevad tähenduseta, tardunud või käsitamatud muljed ehk β -osised α -sugemeteks ehk käsitletavateks, mõeldavateks mõteteks.

Kuna meelesõlaja pingutus seisneb ühelt poolt oma mälestuste, tunnete ja mõtete kõrvalejätmises ning teisalt avatud meelel keskendumises analüüsitava inimese materjalile, siis *unistus* ega sellega seotud sõnad ei sobi. Jätsime kõrvale ka sõnadega *unelus* ja *ulm* seotud sõnad, sest mõlemad on loodud keeleuuenduse ajal ega kirjelda meie meelest sugri-mugri meelegaailma kogu selle terviklikkuses ja arengus.

Sõnad *uni* ja *unenägu* (*uni* on läänemeresoome-mordva tüvega) viitavad nii puhkeseisundile kui mitmes sugri-mugri keeles ka unustamisele, meelest minemisele. *Reverie* olemus on lähedane unenägemisele ärkvel olles, kuid unenägemises puudub seos meelesõlaja teadliku keskendumisega patsiendi materjalile. Samas viitab *unenägemine* siiski inimese teatud võimele näha sõnalisi tähendusi sisaldavaid pildilisi vaatamänge.

Siit sündis meie ettepanek *reverie* ümberpanemiseks eesti keelde: **ilmamine**.³¹ *Ilmamine* kirjeldab nähtuse olemust. Sõna *ilmama* pärineb Kuusalu vanadest rahvalauludest (Tampere 1938: 385) ja tähendab

²⁹Ingl *dream-work* või *work of dreaming*. Freud ja Bion kasutavad teadvustamata meeletöö tähistamiseks samasuguseid tähissõnu (Freudil *Traumarbeit*, Bionil *dream-work*), kuid näevad selle nähtuse sisu erinevalt. Freudil tähendab *Traumarbeit* (unetöö) teadvustamata materjali avaldumist teadvusele pärast selle töötlemist (tihendamist ja asendamist). Bion kasutab mõistet *work of dreaming* või *dream-work*, millega viitab meeletoimingute kogumile, mis muundab teadvusliku kogemuse kättesaadavaks teadvustamata meeletööks vajalikele protsessidele.

³⁰Ingl *secondary process of thinking*.

³¹Anname endale aru, et sõnad on vanaaegsed ja tänapäevaks üpris võõraks muutunud ning tunduvad kummalised ja kummastavad. Nii näi-

‘ilmutama, tähendama, avaldama’. Sama laadi sõna leiame Eesti rahvalaulude antoloogiast (Tedre 1974: 359): *ilbuma* tähenduses ‘välja sööstma, esile tulema; kiiresti kasvama’. Wiedemann (1973: 114–115) tõlgib *ilbuma* saksa keelde järgmiselt: *aufschieszen* 1. õhku sööstma, üles lendama, õhku purskuma; 2. *PILTL* sirguma; kiiresti kasvama (või tärkama), vohama; *hervorkommen* nähtavale (või välja tulema), ning *ilbama: aufschieszen; hervorkommen*.

Miks valisime sõna *ilmama*, mitte *ilbuma*? Mõlemad sõnad kirjeldavad sõõlatava ainese ilmumist ja kulgemist kui protsessi sõõlaja meeles ning seostuvad millegi uue tekkimisega, arengu ja muutusega. Sõna *ilmama* kirjeldab protsessi kulgu laiemalt ja täpsemalt, *ilbuma* annab edasi protsessi ja selle tulemuse võimalikku iseloomu. *Ilbumine* täiendab protsessi kirjeldust, iseloomustades selle kulgemise jõudu meeles (vahel ka tormilise ja purustavana), esindab läbitungimist (penetratsiooni) ja selle orgastilist äkilisust. Kuna ilmamine võib toimuda ka immitseval viisil, jätsime *ilbumise* kõrvale selle piiratud tähenduse tõttu.

Wiedemanni sõnaraamatust (1973: 116) leiame veel sõnad *ilmale tooma* ja *ilmale kandma*. Eesti etümoloogiasõnaraamat täiendab soomeugri tüvega sõna *ilm* (‘pidevalt muutuv atmosfääri olek; maailm’) järgmiste lisandustega: ‘õhk, ilmaaegu, tasuta, taevas, lumetuisk, jumal, aeg’ (Metsmägi jt 2012: 91). Eesti rahvalaulude antoloogiast (Tedre 1974: 359) leiame sõna *ilmaline* ehk ‘maapealne, siin maailmas, ilmsi olev’. Mõeldes ja mõtiskledes kõigi eeltoodud sõnade üle, tekivad meeles lõimed, mis seostuvad sünni ja sünnitamisega kui kehalise mudeliga vaimsest loomisest, kus kehalised läbielamised muutuvad ilmsiks ja arusaadavaks.

Reverie ehk *ilmamise* kui nähtuse sõnaseoste kirjeldamisest üksi ei piisa, sest see nähtus sisaldab ka protsessi ehk kulgu, mille kirjeldus vajab samamoodi sobivaid sõnu. Lia Pistiner de Cortiñas (2011: 136) kirjeldab ilmamise kulgu järgmiselt: “Ilmamine kui unenägemine ilmsi muudab sensoorsete muljete seosetu massi mõistemärkideks (ideogrammideks), mida kasutatakse olevate ja tulevaste läbielamiste tähistamiseks.” Meelesõõlaja meel kogeb toimuvat oma meeles algul kui *ilmutist*, milles ilmuvad meelde analüüsitava inimese läbitöötamata sensoorsed aistingud ehk β -osised. Wiedemanni sõnaraamat (1973: 1084) seostab sõna *ilmutama* seksuaalsusega, täpsemalt sõnaga *sigitama*, mis viitab meelesõõlamise teoorias tuntud vastavusele suhtlemise, seksuaal-

teks ei leia me kumbagi sõna õigekeelsussõnaraamatust (Raadik 2013). *Ilmamine* seostub kaudselt millegi ilmatu suur olemisega.

vahekorra ja sünni vahel. Meelesõõlaja tarimise (*containing*) tulemuse-na muundub ilmutis ilmutuseks, sest β -osised on muundunud α -sugemeteks ehk mõistemärkideks. Järgnevalt ilmub meelesõõlaja meelde **nägemus**, milles α -sugemed on leidnud pildiliste võrdkujude ja sõnade abil viited tähendustele.³² *Ilmamine* on meelesõõlaja tahtmatu nägeliku kujutluse tekkimise kulg, kogemus, mille ta analüüsitava inimesega koos olles omandab, süüvides iseenda tajudesse, tunnetesse ja mõtetesse, mis lõimuvad patsiendist lähtuva materjaliga. **Ilmutis** on analüüsitavast inimesest esile tulnud materjali esialgne representatsioon meelesõõlaja meeles ehk β -osised (Bion 1989), mis ilmuvad või ilmutavad end. *Ilmutis* on eesti keele seletava sõnaraamatu järgi (Langemets jt 2009, I: 590) see, kes või mis ennast ilmutab, tunnetatavaks teeb; ilmutus, viirastuslik kuju, kummitus. Järgmine kulgemise koetis, mis meelesõõlaja meelde tekib, on **ilmutus**, mille tekkimise eelduseks on meelesõõlaja isetu häälestumine sõõlatavale ainesele. *Ilmutus* on 1. RELIG jumaluse vahetu tahteavaldus või jumaluselt vahetult lähtuv sõnum; 2. äkiline, milleski äratundmisele või selgusele jõudmine; midagi niisugust, mille abil niikaugele jõutakse; 3. ilmutis; 4. VAN ilmutamine, teatamine; teade (sammas). *Ilmutus* esineb α -sugemete kujul mõistemärkidena. Järgnevalt kogeb meelesõõlaja *nägemust*, mis ilmneb nagu unenägudeski piltlikul kujul, mõnikord koos sõnaliste assotsiatsioonidega. *Nägemus* sisaldab analüüsitavat materjali, mida meelesõõlaja oma isikupärasel viisil “näeb”. *Nägemus* viitab meelelisele aktiivsusele, sealhulgas nägemisele. Etümoloogiasõnaraamat kirjeldab soome-ugri tüvega sõna *nägema* järgmiselt: ‘silmadega tajuma; aru saama, tõdema; aimama; kogema, tunda saama; (tulevikus) selgust saama’; seda seostatakse sõnadega *nägu* ja *näima*. Tähendusi teistes keeltes: ‘märkama, leidma; und nägema; paistma, näha olema; kumama, ähmaselt paistma; vaatama, otsima; kedagi kellekski või millekski pidama; arvestama; silmas pidama’ (Metsmägi jt 2012: 326). Võib mõista, kui palju erinevaid meelenähtusi peitub nägemuses.

Silmaringi laiendamine on erialases tegevuses ja arengus oluline. Juba ainuüksi seetõttu ei tohiks vaatevälja kitsendada ega oma kultuuri märkamata jätta.

Reverii nagu mitme teisegi võõrsõna puhul on tegemist importkultuuriga (vrd taim), mis on võrsunud romaani keeltest ja võetud kasutusele inglise keeles. *Reverie* lähedane sugulane inglise keeles on sõna *musings*, mis omakorda on tuletis Zeusi tütre Muusa nimest. See on küll

³²Võrreldav unenäo ilmsete ja varjatud tähendustega.

innustav, kuid ilmamise etümoloogia, keelekoetised (struktuurid) ja tähenduseseosed on keeleli väga erinevad.³³

Sõnade *nägemus*, *ilmutus* ja *ilmutis* tähendused, millest eespool juttu oli, on ka eesti keeles aja jooksul muutunud. Ilmutis, ilmutus ja nägemus võivad kõlada eesti keeles hullumeelselt või teisalt seostuda mõne usundilise kogemusega. Kuid võib-olla polegi need kolme valdkonna (psühhoanalüüsi, psühhiaatria ja usundite) nähtused üksteisest väga kaugel? Meelesõõlamise vaatenurgast on küsimus ju selles, kas inimene suudab või oskab näha ennast suhtes teisega, olgu selleks teiseks teine inimene, teised elusolendid või ümbritsev maailm ja selle nähtused. Küsimus on täpsemalt selles, kas inimene tunneb end oma meeleloomingu osalisena ja oma meeletalitluste haldajana või on ta oma meeleilmutised endast psüühiliselt eraldanud.

Wilfred Bioni arvates ilmutab ema sellega armastust, kui häälestub oma väikelapse siseilmale ja näeb selle kogemuse kaudu nägemusi (Bion 1989). Mõistame seda nõnda, et hooliv ja hoolitsev ema võtab lapse sümbolsest endasse ja enda omaks selle sügavaimas tähenduses. Ema elab oma maimukese meeleilma sisse, saab selle osaks. Tekkiv meeleseisund pole hullumeelsus ega sümbiootiline illusioon, vaid sügav tunnetus, mis põhineb tegelikul häälestumisel teineteisele. Sellest areneb kahe inimese vaheline hooliv ja tõeline side. Nägemustele ja ilmutistele-ilmutustele toetuv side on oluliseks lähteks meele kestvale arengule just tänu sellele, et ilmutiste-ilmutuste nägemise kaudu³⁴ saavad nii imiku rõõmsad, vajavad kui ka jõulised, kurjad ja hirmutavad tunded käsitletava tähenduse. Kui ema meel pole võimeline teadvustamata meeletöök oma imiku meeles toimuva üle, pole võimeline ilma-
ma, ilmutusi nägema või kui tema nägemused ei lähtu armastusest oma lapse või tema isa vastu, saab seegi tõsiasi imikule edasi antud, isegi kui too sellest veel aru ei saa.

Wilfred Bion hoiab tähissõna *ilmamine* oma teoorias vaid armastuse ja vihkamise tundega lõimunud sisu edasiandmise tarvis (Bion 1989). Thomas Ogden on Bioni ideed edasi arendanud ja käsitleb nägemustena ka muid tundeid peale armastuse ja vihkamise (Ogden 1999). Ogden kasutab ja kirjeldab nägemuste sisu üldse mõnevõrra laiemalt, kuid ilmamise võimest ja kulgemisest paistab neil olevat üpris sarnane arusaam. Nägemuste sisuks võivad Ogdeni arvates olla ka igapäevased ja tavapäraseid mõtteid, katkendlikud heietused, igasugused kujutlused, tund-

³³Vrd Vare 2012, samuti *reverie*'le pakutud inglise-eesti sõnastike vasteid.

³⁴Bioni järgi α -talitus.

mused, kehalised aistingud jne. Ogden ütleb, et ilmamine eeldab teadmatuset talumist, enese usaldamist meeletoimingute valda, nägemuste ja ilmutiste voogudesse, mille suund, kõnelemata sihtpunktist, pole teada. Algselt võidakse nägemusi tajuda ebamääraste ja vaevumärgatavate ilmutistena. Nende kogemist pole võimalik veel sõnadesse panna, midagi pole selget ja sellega seoses võivad meelerahu ja meelekindlus ebameeldivalt kõikuda. Kuid sellest hoolimata või just tänu sellele on meelesõljalajal võimalik aimu saada, mis toimub tema ja sõõlatava vahel.

Kirjandus

- A k h t a r, Salman 2009. *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis*. London: Karnac
- B a c h m a n n, Talis 2016. Teadvusenähtusi tähistavad mõisted ja psühhoanalüüs Eesti moodi. — *Akadeemia*, nr 3, lk 526–530
- B i o n, Wilfred R. 1967 (1962). A theory of thinking. — Wilfred R. Bion. *Second Thoughts*. New York: Aronson, pp. 110–119
- B i o n, Wilfred R. 1984a (1962). *Learning from Experience*. London: Karnac
- B i o n, Wilfred R. 1984b. *Elements of Psychoanalysis*. London: Maresfield Library
- B i o n, Wilfred R. 1984c. *Transformations*. London: Karnac
- B i o n, Wilfred R. 1984d. *Attention and Interpretation*. London: Karnac
- B i o n, Wilfred R. 1989. *Learning from Experience*. London: Karnac
- B i o n, Wilfred R. 1991. *Learning from Experience*. London: Maresfield Library
- C o z o l i n o, Louis 2006. *The Neuroscience of Human Relationships: Attachment and the Developing Social Brain*. New York — London: W. W. Norton & Company
- H a a b s a a r, Enn 2009. *Soome-ugri saamine: Uurali kivi- ja metalliaegne tsivilisatsioon*. Tallinn: Argo
- H a b i c h t, Külli, Pille P e n j a m, Külli P r i l l o p 2015. *Heinrich Stahli tekstide sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikool Kirjastus
- I l m e t, Peep 2013. *Sõõlatud luule*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- J ü r i l o o, Alo 1994. Väike psühhoanalüüsi sõnaraamat. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1757–1790; nr 9, lk 2021–2046

- K a r e l s o n, Rudolf, Valve K u l l u s (peatoim.) 1994. *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*. IV kd, 1. vihik. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut
- K a n t, Immanuel 1988. *Kritik der reinen Vernunft*. Werkausgabe in 12 Bd. Bd IV. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- K l e i n, Melanie 1975a. *Envy and Gratitude and Other Works, 1946–1963*. London: Hogarth Press — Institute of Psycho-Analysis
- K l e i n, Melanie 1975b. *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921–1945*. London: Hogarth Press
- L a n g e m e t s, Margit, Mai T i i t s, Tiia V a l d r e, Leidi V e s k i s, Ülle V i k s, Piret V o l l 2009. *Eesti keele seletav sõnaraamat*. I–VI osa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. www.keeleeveeb.ee
- L a n m a n, Monica 2005. The painful truth. — Francis Grier (ed.). *Oedipus and the Couple*. London: Karnac, pp. 141–162
- L e v i n e, Howard B., Lawrence J. B r o w n (eds.) 2013. *Growth and Turbulence in the Container/Contained: Bion's Continuing Legacy*. London: Routledge
- L o p e z - C o r v o, Rafael E. 2006. *Wild Thoughts Searching for a Thinker: A Clinical Application of W. R. Bion's Theories*. London: Karnac
- M a n g s, Karin, Barbro M a r t e l l 2000. *Psühhoanalüütiline arengukäsitlus: 0–20 eluaastani*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- M a s i n g, Uku 1999. *Eesti vanema kirjakeele lood*. Tartu: Ilmamaa
- M e t s m ä g i, Iris, Meeli S e d r i k, Sven-Erik S o o s a a r 2012. *Eesti etümoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. www.keeleeveeb.ee
- M ä g i s t e, Julius 2007. *Seto sõnastik*. Võro: Võro Instituut
- O g d e n, Thomas H. 1999. The analytic third: An overview. — Stephen A. Mitchell, Lewis Aron (eds.). *Relational Psychoanalysis: The Emergence of a Tradition*. Hillsdale, NJ: Analytic Press. www.psychspace.com/psych/viewnews-795
- O g d e n, Thomas H. 2004. On holding and containing, being and dreaming. — *International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 85, No. 6, pp. 1349–1364
- P a l l, Valdek 2016. *Idamurde sõnastik*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- P i s t i n e r d e C o r t i ñ a s, Lia 2011. Science and fiction in the psychoanalytical field. — Chris Mawson (ed.). *Bion Today*. London — New York: Routledge, pp. 121–152
- R a a d i k, Maire (toim., koost.), Tiiu E r e l t, Tiina L e e m e t s, Sirje M ä e a r u (koost.) 2013. *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. www.keeleeveeb.ee

- Rosenfeld, Herbert 1987. *Impasse and Interpretation*. London — New York: Tavistock Publications
- Saareste, Andrus 1958–1963. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. I kd — 1958, II kd — 1959, III kd — 1962, IV kd — 1963. Stockholm: Vaba Eesti
- Silvet, Johannes 2009. *Inglise-eesti sõnaraamat*. Tallinn: Tea Kirjastus
- Spillius, Elizabeth, Jane Milton, Penelope Garvey, Cyril Couve, Deborah Steiner 2011. *The New Dictionary of Kleinian Thought*. London — New York: Routledge
- Sütt, Meelis, Ants Parktal 2015. Mõtisklusi psühhoanalüüsi eestindamisest. — *Akadeemia* nr 7, lk 1236–1255
- Šebek, Michael 1996. The fate of the totalitarian object. — *International Forum of Psychoanalysis*, Vol. 5, No. 4, pp. 289–294
- Talvik, Endel 2015. Psühhoanalüütiliste terminite eestindamisest: *Unbewusste* — alateadvus? — *Akadeemia*, nr 12, lk 2133–2142
- Tampere, Herbert (toim.) 1938. *Vana Kannel III: Kuusalu vanad rahvalaulud I*. Tallinn: K. O.-Ü. “Kultuurikoondis”
- Tedre, Ülo (toim.) 1974. *Eesti Rahvalaulud*. IV köide: antoloogia. Tallinn: Eesti Raamat
- Tustin, Frances 1992. *Autistic States in Children*. London — New York: Tavistock—Routledge
- Vare, Silvi 2012. *Eesti keele sõnapered*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. www.eki.ee/dict/sp
- Väri, Eduard, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehema 2012. *Võõrsõnade leksikon*. Tallinn: Eesti Keele Instituut — Valgus
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. *Eesti-saksa sõnaraamat*. Tallinn: Valgus
- Õim, Asta 1998. *Väljendiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut
- Õim, Asta 2000. *Fraseoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Õim, Asta 2007. *Sinonüümisõnastik*. Tallinn: A. Õim

MEELIS SÜTT (sünd 1966) on lõpetanud 1999. aastal Tallinna Pedagoogikaulikooli psühholoogia erialal ning täiendanud end Soomes seksuaalnõustamise (Helsingi rakenduskõrgkool Stadia) ja seksuaalteraa-

pia valdkonnas (MetodiTeam OY). Töötanud Tallinna Psühhiaatriaiglas ja Seksuaaltervise Kliinikus. Alates 1999. aastast tegutseb psühhoterapeudina erapraksises. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artikkel “Mõtisklusi psühhoanalüüsi eestindamisest” (2015, nr 7, lk 1236–1255; koos Ants Parktaliga).

ANTS PARKTAL (sünd. 1950) on lõpetanud 1982. a Tartu Riikliku Ülikooli psühholoogina, omandanud 1993. a magistrikraadi kliinilises psühholoogias (Professionaalse Psühholoogia Kool, San Francisco, USA), täiendanud end alates 2000. aastast Soome Psühhoanalüütilise Seltsi ja Hollandi Psühhoanalüütilise Seltsi juures ning olnud 1999–2004 Tallinna Pedagoogikaülikooli doktorant. Töötanud muu hulgas Tallinna Pedagoogikaülikoolis teaduri ja lektorina, 1992–1994 USAs Californias mitmes asutuses psühhoterapeudi ja nõustajana ning alates 1995. aastast Tallinnas Professionaalse Psühholoogia Erakooli presidendina ja erapraksises psühhoterapeudina. Aastast 2007 Psühhoanalüüsi ja Psühhoanalüütilise Teraapia Keskuses Kyriania psühhoanalüütik. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Inimese agressiivsus radikaalsete ühiskondlike muutuste ajal” (2004, nr 11, lk 2331–2344) ja “Mõtisklusi psühhoanalüüsi eestindamisest” (2015, nr 7, lk 1236–1255; koos Meelis Sütiga).

ABSTRACTS

MICHAEL DONALD KIRBY. **The centenary of Ilmar Tammelo: Theorist of justice**

Ilmar Tammelo was born on 25 February 1917, a year before the proclamation of the Republic of Estonia. He studied at the Faculty of Law at the University of Tartu from 1937–1943 — in the years that include the occupations by the Soviet Union and Nazi Germany. From 1947–1948 he worked at the University of Heidelberg, thereafter he left for Australia where, after completion of the compulsory programme for immigrants, he studied law and philosophy at the University of Melbourne (MA 1951).

It was Tammelo's great fortune that he was accepted as a research assistant in the small, cosmopolitan enclave of the Department of Jurisprudence and International Law at the University of Sydney, headed by Professor Julius Stone. That Department was a somewhat exotic island of questioners of common law assumptions and methodology. Most Australian lawyers followed common law and considered Tammelo's legal doctrine outright heretical. Namely, this open-minded legal theorist has written that the judges' task is not only to apply law but also to develop law, which means that their interpretive efforts also include, to some extent, legal construction, i.e. creation of law. Clearly, Tammelo also encouraged Stone to embrace a larger discourse about law, its nature, content and purpose.

The author of the article collaborated more closely with Tammelo on the subject of Soviet law. Kirby's analysis demonstrated the continuing thirst of the Soviet leadership for some scriptural legitimacy for the chimera of law in day-to-day Soviet life. The concurrent debates about the deceit and illusions of Soviet theory gave a lesson that Australian society also propounded various false notions about itself, that were far from the truth.

*From 1973, Tammelo worked in Austria where he became Head of the Law Department at the University of Salzburg. In 1977, in Salzburg, he published his magnum opus *Theorie der**

Gerechtigheit. *Soon after, he published another text Modern Logic in the Service of Law (1978).*

He returned to Sydney in February 1982 and died there a week later.

After the restoration of the Republic of Estonia in 1991, some of Tammelo's works on law were published in the language of his homeland in 1993 as Varased tööd (Early Writings). Further writings were published in Estonian in 2001 as Õiglus ja hool (Justice and Care). In the introduction to Varased tööd, Peeter Järvelaid summarised Tammelo's work as having two distinct strands: 'a strict analysis of reality based upon logic' and a 'cosmic view which is looking for completeness and unity (akin to Platonism and bordering at times on mysticism)'. (Edit.)

TOOMAS KIHU. **Our national doves**

ELI PILVE. **What did they expect?: Formation of the agrarian policy of the Estonian People's Party and the Estonian Country People's Union before the Land Act of 1919. Part II**

The implementation of the 1919 Land Act of the Republic and its results have been studied since the inception of the land reform. The history of the ideas of the Estonian land reform and political struggle about the adoption of the Act have received less attention. The article analyses the land reform plans of two rightist parties — the Estonian Country People's Union and the Estonian People's Party — trying to find why they actually opposed the draft of the Land Act in the Constituent Assembly (operated from 23 April 1919 to 20 December 1920). What did the leaders of the People's Party (Jaan Tõnisson) and the Country People's Union (Konstantin Päts) expect?

In the electoral campaign of the Estonian Constituent Assembly, the Country People's Union and, particularly, the People's Party were in a hurry to expropriate manors, although they had earlier favoured gradual parcelling of manor lands. Now, Tõnisson found that the Land Act had to be drafted before the convention of the Constituent Assembly, and the Provisional Government had to be requested to pre-

pare the Land Act. Big land ownership was found to be harmful and less profitable than small land ownership. During the German occupation (1917–1918, during World War I) the Country People's Union had defended the earlier arrangement, but before the elections they changed their tactics and produced an empty-worded eloquent propagandist publication 40,000 New Estonian Farms. After the election, however, both parties demanded, instead of defending small farms, preservation of estate "hearts" of 300 dessiatines, keeping intact the land of those landlords who had improved their lands or planted forests. In its essence this meant that minimum of land should be expropriated. The Country People's Union propagated the tilling of swamps and bogs as the most valuable land. All the rush was over; Tõnisson even said outright that there was no hurry about the Act and it should not be adopted by the Constituent Assembly at all. There is, however, a question about the whole story. What did they expect by ignoring the political aspect and the ongoing war for the participation in which people had to be motivated? (Auth.)

ALEKSEI LOTMAN, KUNO KASAK. EU Common Agricultural Policy — green or greenwashed?

EU Common Agricultural Policy direct payments are shown to constitute an environmentally harmful subsidy. We analyse the link between payment levels in different EU member states and corresponding values of agri-environmental indicators. Higher payments are reliably correlated with higher nutrient surpluses, bigger use of mineral nitrogen, higher livestock densities, bigger ammonia and green-house gas emissions, and use of more pesticides. This is in a direct contradiction to the well accepted "polluter-pays" principle. We call on abolishing the current direct payments during the next CAP reform and fully implement the principle of public payments for public goods. (Auth.)

JOHN BERGER. Why look at animals?

The 19th century in western Europe and North America saw the beginning of a process by which every tradition which had previously mediated between man and animals was broken. The common but simultaneously parallel world in which they

lived, holding their similarities and differences, of which man became aware by meeting the look of the animal, gradually began to disappear. So far, a power is ascribed to the animal, comparable with human power but never coinciding with it.

The parallelism of the animals' similar/dissimilar lives allowed them to provoke some of the first questions and offer answers. It is not unreasonable to suppose that the first metaphor was animal. If the first metaphor was animal, it was because the essential relation between man and animal was metaphoric. What the two terms in that relation — man and animal — shared in common revealed what differentiated them. And vice versa. What distinguished man from animals was the human capacity for symbolic thought, the capacity which was inseparable from the development of language in which words were not mere signals, but signifiers of something other than themselves. Yet the first symbols like, for example, names of constellations were animals. What distinguished men from animals was born of their relationship with them.

In the first stages of the industrial revolution, animals were used as machines. Later, in the so-called post-industrial societies, they are treated as raw material. Animals required for food are processed like manufactured commodities. The cultural marginalisation of animals is, however, a more complex process than their physical marginalisation. The animals of the mind cannot be so easily dispersed. Sayings, dreams, games, stories, superstitions, the language itself, recall them. The animals of the mind, instead of being dispersed, have been co-opted into other categories so that the category animal has lost its central importance. Mostly they have been co-opted into the family, an example of which is the Disney-like projection of social relations into the animal kingdom, and into the spectacle, which is possible, for example, by using hidden cameras. Thus, animals are always those who are observed. What we know about them is an index of our power, and thus an index of what separates us from them. The more we know, the further away they are.

Public zoos came into existence at the beginning of the period when animals disappeared from daily life. The space of the zoo is an artificial, illusory space interspersed with objects resembling the original environment of the animal like

signs or theatrical props. And nowhere in the zoo can the visitor meet the look of the animal. At best, the look of the animal flashes and turns blindly away. They have been made immune to encounters because nothing can occupy the central place in their attention. Therein lies the ultimate consequence of their marginalisation. That look between animal and man, which may have played a crucial role in the development of human society, and with which, in any case, all men had always lived until less than a century ago, has been extinguished. (Edit.)

INDREK HIRV. Poetry

INDREK MÄNNISTE. D. H. Lawrence: Nature, technology and the sense of enframing

In his persistent and detailed examinations of coalminers' lives, his views on nature, and by way of his critical comments on the disturbing psyche of modern age and humanity, Lawrence's oeuvre unveils deeply rooted existential concerns regarding man's ontological standing in the self-imposing technological age.

In this essay, I argue that Lawrence's criticism regarding the overwhelming nature and presence of modern technology importantly parallels Martin Heidegger's later philosophy of technology. One of the crucial aspects stemming from Heidegger's analysis — and the one that we need to closely focus on in Lawrence's works — is that technology and its essence in the modern age is ontological: it concerns, and arises from our distinctive way of Being. While numerous of Lawrence's critical comments on the development of coalmining, war technology, urbanism and similar have been taken to express and address predominantly social concerns, they, as I demonstrate, arise from his heartfelt agitation relating to modern man's Weltanschauung; a distinctly modern way of relating to that-what-is in its entirety. By showing that nature in Lawrence's works denotes existential yearning for physics-like state of the affairs, its interruptions by modern technology appear to pose profound existential conflicts for his characters. This specific feature distinguishes Lawrence's criticism of technology from many others, who have expressed similar attitudes. While it is true that the similarities between

Lawrence and Heidegger have been discussed before, his unique treatment of nature as physis, its relation to the question of technology and its specifically ontological essence, and affinity to Heideggerian thinking, has not yet been disclosed to the degree it deserves. (Auth.)

MEELIS SÜTT, ANTS PARKTAL. Translating Bion into Estonian: Wilfred R. Bion's metapsychological treatment of thinking. Part II

The article summarises Chapters 27 and 28 from Wilfred R. Bion's book Learning from Experience. It is a continuation to the same authors' earlier article "Notes on psychoanalysis in the Estonian language" (see, Akadeemia, 2015, Issue 7) which discussed the significance of creating a version of psychoanalysis based on the cultural roots of Finno-Ugric mother tongues for understanding the human mind.

The second part of the article contains a glossary where we present the Estonian equivalents to some of Bion's concepts. Along with the glossary, we describe how the Estonian equivalents were found, present substantiations of their appropriateness and psychoanalytic explanations. The translations include alfa-elements, alfa-function, beta-elements, concept, conception, containing, diadic relationship, pre-conception, preconception and reverie. (Auth.)

Serial

GALILEO GALILEI. Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions. Part XVI

In his last book, Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions, published in 1638, the Italian physicist, astronomer and philosopher Galileo Galilei (1564–1642) summarises his earlier studies on physics. In the book written in dialogue form, Galileo deals with what are today called material science and kinematics, which actually are the two new branches of science mentioned in the title. He formulates the law of

inertia and the laws of free fall, lays the foundations to mechanics, sums up his studies of the pendulum and the inclined plane, discusses the infinity, deals with the durability of materials and its causes, and uniform and accelerating motion. In Stephen Hawking's words, he anticipated Isaac Newton's laws of motion. By this book, Galileo exercised the greatest influence on later science and defeated the Aristotelian worldview. (Edit.)

AUTHORS

JOHN BERGER (1926–2017), English writer, art critic and artist

GALILEO GALILEI (1564–1642), Italian astronomer, philosopher and physicist

INDREK HIRV (b. 1956), Estonian poet

KUNO KASAK PhD (b. 1987), research fellow in environment technology at the Institute of Ecology and Earth Sciences, University of Tartu

MICHAEL DONALD KIRBY MA (b. 1939), Australian legal theorist and judge

TOOMAS KIHU PhD (b. 1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

ALEKSEI LOTMAN (b. 1960), expert in marine environment protection at the Estonian Fund for Nature

OVE MAIDLA (b. 1959), photographer and camera operator

INDREK MÄNNISTE PhD (b. 1975), research fellow at the Institute of Cultural Research and Fine Arts, University of Tartu

ANTS PARKTAL MA (b. 1950), psychoanalyst at Kyriania Centre for Psychoanalysis and Psychoanalytical Therapy

ELI PILVE MA (b. 1982), research fellow at the Estonian Institute of Historical Memory, doctoral student at the University of Tartu

MEELIS SÜTT (b. 1966), psychotherapist

ARUTLUSI JA MATEMAATILISI TÕESTUSKÄIKE KAHE UUE TEADUSHARU VALLAST, MEHAANIKA JA VÄIKSEMATE LIIKUMISTE ALALT

Galileo Galilei

Tõlkinud Mailis Põld

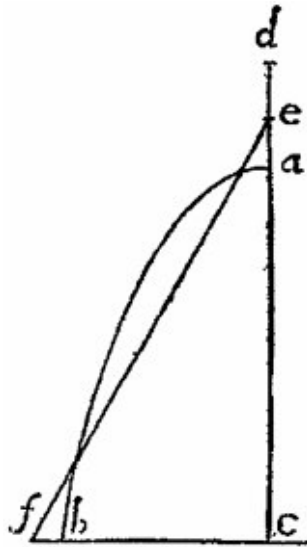
XVI

Algus 2015. aasta 12. numbris.

Tõlgitud väljaandest *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attinenti alla meccanica e ai movimenti locali*. Edizione critica a cura di Claudio Pierini. Verona: Cierre Grafica — Edizioni Simeoni, 2011.

Teoreem — Kümnes propositioon (laskekehade liikumisel kujunev hoog ja parabooljoon)

Ülkskõik millisel poolikul paraboolil sujuv hoog või moment on võrdne sellise keha momendiga, mis tekiks loomuliku langemise korral maapinnaga risti paiknevat sirgjoont pidi, mille pikkus võrduks pooliku parabooli sublimiteedi ja kõrguse summaga.

Olgu meil poolik parabool ab , mille sublimiteediks on da ja kõrguseks ac ; kahe peale kokku peavad need moodustama püst-sirge dc ; ma väidan, et mööda poolikut parabooli sujudes on keha hoog b -s võrdne selle momendiga, mille ta loomulikul teel langedes koguks d -st c -sse jõudes. Olgu dc aja ja liikumishoo mõõduks; edasi tuleb välja mõõta cd ja da geomeetriliseks keskmise ja tähistada sellega võrdne cf . dc ja ca geomeetriliseks keskmiseks olgu seejuures ce . Niisiis kujuneb cf aja ja langemistungi mõõduks piki da -d d -st paigalolekust alates, ce aga aja ja lan-

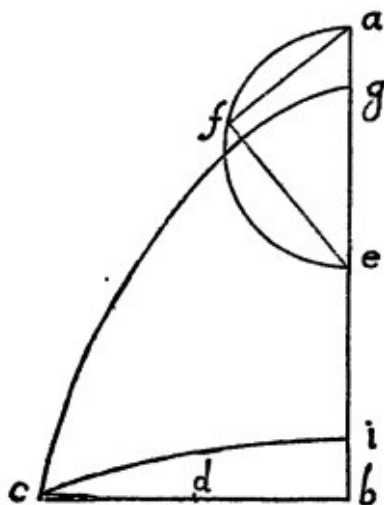
gemistungi mõõduks piki ac -d a -st paigalolekust alates. Diagonaal ef hakkab kujutama neist kahest koosnevat ehk pooliku parabooli langemise tungi b -s. Kuna dc on aga punktis a kaheks jaotatud, peavad cf ja ce olema vastavalt kogu cd ja lõigu da ning cd ja lõigu ac geomeetrilised keskmised, mille ruutude summa võrdub kogu püstsirge ruuduga; aga eelneva lemma põhjal võrdub nende ruut ühtlasi ef -i enda ruuduga. Niisiis on joon ef võrdne ju dc endaga. Ja selle põhjal selgub, et piki dc -d ja mööda poolikut parabooli ab sujuva liikumise tungid on c -s ja b -s võrdsed. Ja seda oligi vaja tõestada.

Korollaar (laskekehade liikumisel kujunev hoog ja parabooljoon)

Selle põhjal selgub, et kõigil sellistel poolikutel paraboolidel, mille kõrgus ja sublimiteet annavad liites kokku sama summa, kujuneb ka ühesugune liikumishoog.

Ülesanne — Üheteistkümmes propositsioon (parabooli liikumishoog, amplituud ja kõrgus)

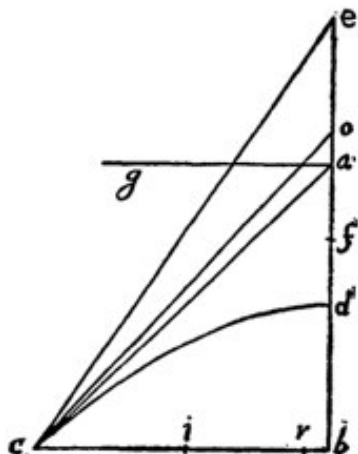
Selgitada etteantud liikumishoo ja amplituudi põhjal välja pooliku parabooli kõrgus.

Etteantud lõpuhoogu kujutagu rõhtjoone suhtes püstloodne ab , amplituudi aga rõhtjooneline bc . Välja tuleb selgitada sellise pooliku parabooli sublimiteet, mille lõpuhooks on ab , amplituudiks aga bc . Eelnevalt tõestatu põhjal on juba teada, et pool amplituudist bc on sellise pooliku parabooli kõrguse ja sublimiteedi geomeetriliseks keskmiseks, millel väljakujunev hoog on eelmise propositsiooni kohaselt võrdne a -st paigalolekust alates kogu ab läbimisel tekkiva langemishooga. Niisiis tuleb ba jaotada sedasi kaheks, et mõlemast lõigust moodustuv riskülik oleks võrdne bc poolpikkuse ehk bd ruuduga. Siinkohal ilmneb, et db ei tohi olla pikem kui ba poolpikkus. Sirgjoone lõikudest moodustuvate riskülikute hulgas osutub suurimaks ju see, mis saadakse joone jaotamisel kaheks võrdseks lõiguks. Seega tuleb ba poolitada e -s. Kui niisiis bd osutub võrdseks be -ga, on ülesanne lahendatud: pooliku parabooli kõrguseks kujuneb be , sublimiteediks aga ea (ja üks ole ju kõikide ühesuguse hoo juures kujunevate paraboolide hulgas suurim amplituud sellel, mille kaldenurk, nagu eespool sai tõestatud, on poolik täisnurk). Ent olgu bd hoopiski lühem kui pool ba -st, mis tuleb jaotada sel viisil kaheks, et joone lõikudest moodustuv riskülik võrduks bd ruuduga. ea -le tuleb joonestada poolring ning mõõta selle sees a -st välja bd -ga võrdne af ; seejärel tuleb f ühendada e -ga ning mõõta välja fe -ga võrdne eg . Niisiis hakkab risküliku bga ja eg ruudu summa võrduma ea ruuduga, millega ühtlasi võrdub af -i ja fe ruutude summa. Kui maha arvata ge ruut ja fe ruut, mis osutuvad võrdseks, jääb järele riskülik bga , mis võrdub af -i ehk bd ruuduga; ning joon bd on ju bg ja ga geomeetriline keskmine. Ja ilmnebki, et kui pooliku parabooli amplituudiks on bc , liikumishooks aga ab , siis on kõrguseks bg ja sublimiteediks ga . Kui seejärel mõõta välja ga -ga võrdne bi , kujuneb sellest pooliku parabooli ic kõrgus, ic sublimiteediks kujuneb aga ia . Ja tõestatule tuginedes oleme suuteliised ka järgnevak.

Ülesanne — Kaheteistkümnnes propositsioon (ballistikatabelid kahurikuulide liikumise määramiseks)

Arvutada välja ning paigutada tabelisse kõikide poolikute paraboolide amplituudid, mis kujunevad siis, kui kahurikuulid läkitada teele ühesuguse alghooga.

Eelnevate tõestuste põhjal selgub, et kahurikuulid on ühesuguse alghooga välja lastud juhul, kui tekkinud paraboolide sublimiteedi liitmisel kõrgusega moodustuvad rõhtpinna suhtes püstloodsed ühepikkused sirged; seega peavad need püstsirged mahtuma ühtede ja samade rööpsete rõhtjoonte vahele. Hakatuseks tuleb tähistada rõhtjoonega cb võrdne püstsirge ba ning tõmmata diagonaaljoon ac ; nurk acb osutub poolikuks täisnurgaks, 45-kraadiseks; kui oleme püstsirge ba poolitanud d -s, osutub dc selleks poolikuks parabooliks, mille kujundajaks on sublimiteet ad ühes kõrgusega db ; tema hoog c -s kujuneb aga võrdseks b -s ilmneva hooga, kui keha kulgeks a -st paigalolekust lähtudes piki joont ab ; ja kui tõmmata bc -ga rööbiti kulgev ag , peab ka kõikide teiste poolikute paraboolide korral, mille alghoog on võrdne asja vaadelduga, kõrgus ühes sublimiteediga paiknema rööpjoonte ag ja bc vahel.

Kuna liiatigi leidis juba tõestamist, et võrdsed amplituudid kujunevad sellistel poolikutel paraboolidel, mille puutujad jäävad pooliku täisnurga suurusest kaldenurgast — kas kõrgemal või madalamal paiknedes — võrdsele kaugusele, on arvutustest, mida me teeme [poolikust täisnurgast] suuremate kaldenurkade kohta, kasu ka [poolikust täisnurgast] väiksemate kaldenurkade korral. Seejuures kujutagem 45-kraadise kaldenurga alt joonistu-

va pooliku parabooli suurimat viskumisulatust [s.t amplituudi] kümneks tuhandeks osaks jaotuva arvsuurusega 10 000; ja pangemgi sestap paika, et see on joone ab ja pooliku parabooli amplituudi bc mõõt.

Arvu 10 000 valime aga põhjusel, et kasutame arvutamise juures puutujate tabelit, kus nimelt see arvsuurus vastab 45-kraadisele puutujale.

Tööga pihta hakates tõmmakem esmalt joon ce , mille haardesse jääv nurk ecb on suurem kui acb (ent ikka teravnurk), ning seejärel tuleks joonestada poolik parabool, mille puutujaks oleks joon ec ja sublimateet ühes kõrgusega osutuks võrdseks ba -ga. Nurga bce tangensi, mille saame puutujate tabelist, joonistame be -na, mis tuleb poolitada f -is; peale selle tuleb leida joonte bf ja bi (bc poolpikkuse) kolmas võrdeline, mis peab tingimata olema suurem kui fa . Olgu selleks fo .

Ja olemegi välja selgitanud, et puutuja ce korral kolmnurgas ecb amplituudiga cb kujuneva pooliku parabooli kõrguseks on bf ja sublimateediks fo .

Kuid kogu bo ulatub ju rõhtjoonte ag ja cb vahelt välja; meil aga oleks tarvis, et ta paikneks nende vahel, kuna c -st ühesuguse alhooga teele läkitatud kahunikuulid kujundavad ainult sellisel juhul nii joone enda kui ka pooliku parabooli dc ; sestap tuleb leida üks teine, sellega sarnanev joon (nurga bce sisse saab neid ju joonestada lõpmata palju, pikemaid ja lühemaid ja üksteisega sarnaseid), mille sublimateet ühes kõrgusega (olles seetõttu homoloogne bc -ga) oleks võrdne joonega ba . Toimigem seega nii, et amplituudi bc suhe cr -i olgu sama mis ob suhe ba -sse; see võimaldab leida cr -i ehk sellise pooliku parabooli amplituudi, mis kujuneb kaldenurga bce alt ja mille sublimateet koos kõrgusega ühtib rööpjoonte ga ja cb vahelise ulatusega; ja see oli ka meie eesmärk. Ülesande lahendamine käib niisiis järgmisel viisil: esmalt tuleb võtta etteantud nurga bce tangens ning selle poolpikkuseks olev ef , millele on vaja juurde panna sellesama poolpikkuse ja bc poolpikkuse kolmas võrdeline, milleks olgu fo ; edasi toimigem nii, et sama suhe, mis ob -l on ba -sse, olgu bc -l ühte teise joonde, milleks olgu cr : ja see ongi nimelt otsitav amplituud.

Toogem näide. Olgu nurk ecb 50-kraadine; tema tangensiks kujuneb 11 918, millest poole ehk bf -i arvsuuruseks on 5959; bc -st poole suuruseks on 5000; mainitud poolte kolmanda võrdelise suuruseks on 4195, mis bf -ile juurde panduna annab bo suuruseks 10 154. Seejuures toimigem nii, et sama suhe, mis ob -l on ba -sse ehk arvsuurusel 10 154 arvsuurusse 10 000, olgu be -l ehk arvsuurusel 10 000 ühte teise joonde; ja sel kombel saamegi kätte, et otsitava amplituudi rc arvsuuruseks on 9848, samal ajal kui [suurima amplituudi] bc suuruseks on 10 000.

Tervete paraboolide amplituudid kujunevad aga nendest kaks korda suuremaks ja on seega 19 696 ja 20 000. Selline on ühtlasi 40-kraadise kaldenurga alt kujuneva parabooli amplituudi suurus, kuna see paikneb 45-kraadisest sama kaugel [kui 50-kraadine].

Sagredo: Tõestuskäigu täielikuks mõistmiseks jääb mul vajaka arusaamast, kuidas see ikkagi tõeks osutub, et joonte bf ja bi kolmas võrdeline peab (Autori väitel) tingimata olema pikem kui fa .

Salviati: Säärase järelduse võib minu meelest tuletada sel viisil. Kahe joone geomeetrilise keskmise ruut on võrdne neist kahest joonest moodustuva ristkülikuga; järelikult peab bi või sellega võrdse bd ruut olema võrdne esimesest joonest fb ja kolmandast võrdelisest moodustuva ristkülikuga; ja see kolmas võrdeline osutub tingimata suuremaks kui fa , sest bf -ist ja fa -st moodustuv ristkülik on väiksem kui bd ruut; ja puuduolev osa on sama suur kui df -i ruut, nagu Eukleides tõestab ühes 2. raamatu teoreemis.²⁸ Ühtlasi tuleb märkida, et punkt f , mis jaotab tangensi eb keskelt kaheks, jääb paljudel teistel juhtudel a -st kõrgemale ja langeb vaid ühel juhul kokku a -ga; seesugustel puhkudel ilmneb aga iseenesest, et tangensi poolpikkuse ja bi (mis annab meile kätte sublimiteedi) kolmas võrdeline paikneb terves ulatuses ülalpool a -d. Kuid Autor on võtnud vaatluse alla sellise juhu, kus ei ilmnenuki selgesti, et niinimetatud kolmas võrdeline on alati pikem kui fa , mistõttu ta punktist f ülespoole välja mõõdetult ulatuks alati üle rööpjoone ag . Nüüd aga mingem edasi.

²⁸Jutt käib muidugi jälle Eukleidesse teosest *Elemendid*. Tlk.

4 — Tabel sisaldab kahuri kaldenurga varieerimisel kujunevate laskude näitajaid

Erinevate kaldenurkade alt ühesuguse alghoo juures kujunevate poolikute paraboolide amplituudid

0		0
45	10000	
46	9994	46
47	9976	43
48	9945	41
49	9902	41
50	9848	40
51	9782	39
52	9704	38
53	9612	37
54	9511	36
55	9396	35
56	9272	34
57	9136	33
58	8989	32
59	8829	31
60	8659	30
61	8481	29
62	8290	28
63	8090	27
64	7880	26
65	7660	25
66	7431	24
67	7191	23
68	6944	22
69	6691	21
70	6428	20
71	6157	19
72	5878	18
73	5592	17
74	5300	16
75	5000	15
76	4694	14
77	4383	13
78	4067	12
79	3746	11
80	3420	10
81	3090	9
82	2756	8
83	2419	7
84	2079	6
85	1736	5
86	1391	4
87	1044	3
88	698	2
89	349	1

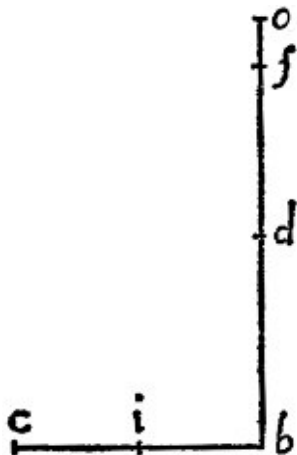
Salviati: Pole sugugi ülearune koostada eelneva tabeli abil veel teinegi, mis tooks ära ühesuguse alghooga teele läkitatud kahu-rikuulide kulgemisel tekkivate poolikute paraboolide kõrgused. Ja tabeli süstemaatiline ülesehitus kujuneb nimelt selliseks.

Erinevate kaldenurkade alt ühesuguse alghoo juures kujunevate poolikute paraboolide kõrgused

°		°	
1	3	46	5173
2	13	47	5346
3	28	48	5523
4	50	49	5698
5	76	50	5868
6	108	51	6038
7	150	52	6207
8	194	53	6379
9	245	54	6546
10	302	55	6710
11	365	56	6873
12	432	57	7033
13	506	58	7190
14	585	59	7348
15	670	60	7502
16	760	61	7649
17	855	62	7796
18	955	63	7939
19	1060	64	8078
20	1170	65	8214
21	1285	66	8346
22	1402	67	8474
23	1527	68	8597
24	1655	69	8715
25	1786	70	8830
26	1921	71	8940
27	2061	72	9045
28	2204	73	9144
29	2351	74	9240
30	2499	75	9330
31	2655	76	9415
32	2810	77	9493
33	2967	78	9567
34	3128	79	9636
35	3289	80	9698
36	3456	81	9755
37	3621	82	9806
38	3793	83	9851
39	3962	84	9890
40	4132	85	9924
41	4302	86	9951
42	4477	87	9972
43	4654	88	9987
44	4827	89	9998
45	5000	90	10000

Ülesanne — Kolmeteistkümnes propositsioon (paraboolide amplituudid ja kõrgused)

Tuginedes sellele, et eelmisse tabelisse järjestatud etteantud amplituudiga poolikud paraboolid kujunevad ühesuguse alghoo juures, selgitada välja vastavad kõrgused.

Olgu etteantud amplituudiks bc ; alati ühesuguse alghoo mõõduks olgu aga ob ehk mõistagi kõrguse ja sublimateedi liidetis; meil tuleb leida ja kindlaks määrata kõrgus; me saame selle kätte nimelt siis, kui jaotame bo nõnda, et tema lõikudest moodustuv ristkülik hakkab võrduma amplituudi bc poole suuruse ruuduga. Seesugune jaotus langegu punkti f ja nii ob kui ka bc tuleks poolitada [vastavalt] d -s ja i -s.

Järelikult on ib ruut võrdne ristkülikuga bfo , samal ajal kui do ruut võrdub sellesama ristküliku ja fd ruudu summaga; kui niisiis do ruudust maha arvata bi ruut, mis on võrdne ristkülikuga bfo , jääb järele fd ruut, mille külge df annabki joonele db juurde panduna otsitava kõrguse bf .

Andmetega peab järelikult ringi käima nõnda: bo poolpikkuse ruudust, mille suurus on meile teada, tuleb lahutada niisamuti teada oleva suurusega bi ruut; jäägist tuleb võtta ruutjuur ja liita see bd -le, mille suurus on teada, ja ongi käes otsitud kõrgus bf .

Näide. Meil tuleb leida sellise pooliku parabooli kõrgus, mis on kujunenud 55-kraadise kaldenurga alt. Varasema tabeli põhjal osutub amplituudi arvsuuruseks 9396, millest pool on 4698 ja selle ruut 22 071 204; kui lahutada see poole *bo* ruudust, mis on ikka sama ehk 25 000 000, kujuneb jäägiks 2 928 796, mille ruutjuur on ligikaudu 1710. *bo*-st poolele ehk 5000-le liidetuna teeb see kokku 6710, mis ongi kõrguse *bf* suurus.

Pole sugugi ülearune esitada kolmaski tabel, mis sisaldab ühesuguse amplituudiga poolikute paraboolide kõrgusi ja sublimiteete.

Sagredo: Seda uurin ma suurima heameelega, sest saan selle põhjal aimu nende liikumishoogude ja jõudude erinevusest, mida on vaja selleks, et läkitada kahurikuule nõndanimetatud lendlaskude teel ühekaugele; minu uskumist mööda on see erinevus kaldenurga varieerimisel ülisuur, nii et kui mõni mees sooviks kolme- või neljakraadise või 87- või 88-kraadise kaldenurga alt lasta kuuli sinnasammas, kuhu see lasti 45-kraadise kaldenurga alt (mille puhul läheb tõestatu kohaselt vaja väikseimat hoogu), läheks minu uskumise kohaselt vaja tohutut jõulisa.

Salviati: Teie kõrgeaususel on väga õige arusaam; ja küllap tõdete, et selle töö teokstegemisel tuleb meil kõiki kaldenurki arvesse võttes jõudsal sammul astuda lõpmatu liikumishoo poole.

Nüüd aga uurime tabeli süstemaatilist ülesehitust.

Eraldi iga kaldenurga kohta tehtud arvutusi sisaldav tabel toob ära selliste poolikute paraboolide kõrgused ja sublimiteedid, mille amplituud on 10 000.

°	Köng	Subl.	°	Köng	Subl.
1	87	286533	46	5177	4828
2	175	142450	47	5363	4662
3	262	95802	48	5551	4502
4	349	71531	49	5752	4345
5	437	57142	50	5959	4196
6	525	47573	51	6174	4048
7	614	40716	52	6399	3906
8	702	35587	53	6635	3765
9	792	31565	54	6882	3632
10	881	28367	55	7141	3500
11	972	25720	56	7413	3372
12	1063	23518	57	7699	3247
13	1154	21701	58	8002	3123
14	1246	20056	59	8332	3004
15	1339	18663	60	8600	2887
16	1434	17405	61	9020	2771
17	1529	16355	62	9403	2658
18	1624	15589	63	9813	2547
19	1722	14522	64	10251	2438
20	1820	13736	65	10722	2331
21	1919	13024	66	11230	2226
22	2020	12376	67	11779	2122
23	2123	11778	68	12375	2020
24	2226	11230	69	13025	1919
25	2332	10722	70	13237	1819
26	2439	10253	71	14521	1721
27	2547	9814	72	15388	1624
28	2658	9404	73	16354	1528
29	2772	9020	74	17437	1433
30	2887	8659	75	18660	1339
31	3008	8336	76	20054	1246
32	3124	8001	77	21657	1154
33	3247	7699	78	23523	1062
34	3373	7413	79	25723	972
35	3501	7141	80	28356	881
36	3633	6882	81	31569	792
37	3768	6635	82	35577	702
38	3906	6395	83	40222	613
39	4049	6174	84	47572	525
40	4196	5959	85	57150	437
41	4346	5752	86	71503	349
42	4502	5553	87	95405	262
43	4662	5362	88	143181	174
44	4828	5177	89	186499	87
45	5000	5000	90	löpmanu	

Neljateistkümmnes propositsioon (paraboolide kõrgused ja sublimiteedid)

Määrata kaldenurgast lähtudes kindlaks ühesuuruse amplituudiga poolikute paraboolide kõrgus ja sublimiteet.

Me saame need kõik kätte lihtsa tegutsemise teel, sest pannes paika, et pooliku parabooli amplituud jaotub alati 10 000 osaks, annab pool tangensist mis tahes kaldenurga korral kätte vasta-va kõrguse. Nii näiteks kujuneb sellise pooliku parabooli korral, millel on 30-kraadine kaldenurk ja — nagu paika panime — 10 000 osaks jaotuv amplituud, kõrguse arvsuurus 2887; sest just ligikaudu nii suur on pool tangensi mõõdust.

Kui meil kõrgus on leitud, selgitame sublimiteedi välja sel kombel. Kuna sai tõestatud, et pooliku parabooli amplituudist pool osutub kõrguse ja sublimiteedi geomeetriliseks keskmiseks — ja kuna meil kõrgus on juba käes ning amplituudist pool jääb ikka sama suureks ehk 5000-osaliseks —, saamegi viimati nimetatut ruutu etteantud kõrgusega jagades tulemuseks otsitava sublimiteedi. Praeguse näite korral selgus, et kõrguse arvsuurus on 2887; 5000 osa ruut on 25 000 000; kui jagada see arvu- ga 2887, kujuneb otsitavaks sublimiteediks ligikaudu 8659.

Salviati: Niisiis selgub esmajoones, kui sulatõsi on eelmainitud mõte, et mida rohkem kaugenetakse kaldenurga varieerimisel keskmisest — kujunegu need siis kõrgemaks või madalamaks —, seda suuremat hoogu ja ägedamat jõudu läheb vaja, et läkitada kahurikuul sama kaugele. Kui arvestada, et liikumishoog seisneb kahesuguse liikumise, ühtlase rõhtsuunalise ja loomulikul teel kiireneva püstliikumise segunemises, osutudes seejuures kõrguse ja sublimiteedi summa mõõduks, selgub eeltoodud tabeli põhjal, et seesugune summa on kõige väiksem 45-kraadise kaldenurga korral, mille juures kõrgus ja sublimiteet on võrdsed, see tähendab kummagi mõõduks on 5000 ja nende summaks 10 000; kui me üritame aga välja selgitada mõne suurema, näiteks 50-kraadise nurga korral esinevat kõrgust, saame selleks 5959 ja sublimiteediks 4196, mis annavad kokku liidetuna 10 155; ja niisamuti leiame selle olevat ka 40-kraadise nurga juures esineva liikumishoo suuruseks, sest kummagi kaugus kesksest kaldenurgast on ühesugune.

Siinjuures tuleb meil teiseks tähele panna selle tööle vastavust, et võrdsed liikumishood esinevad kahekaupa, keskest nurgast võrdsel kaugusel paiknevate kaldenurkade korral, millele liisandub veel selline tore vahelduvus, et ülalpoolsete kaldenurkade kõrgused ja sublimiteedid on allpoolsete kaldenurkade kõrguste ja sublimiteetidega pöördvastavuses: nii et kui toodud näites on 50-kraadise kaldenurga juures kõrguseks 5959 ja sublimiteediks 4196, siis 40-kraadise kaldenurga juures kujuneb kõrguseks 4196 ja sublimiteediks 5959; ja nii on see ka kõigi teiste kaldenurkade korral ning erinevust ei mingit, kui ehk niipalju, et tülika rehkendamise vältimiseks jätsime arvesse võtmata mõne murdosa, millel sedavõrd suurte summade puhul pole mingit tähtsust ega osakaalu.

Sagredo: Ma hakkan nüüd märkama, et mida kõrgemad on sellised etteheitmised, seda vähem läheb kahe, rõht- ja püstsuunalise hoo [segunemise] juures vaja rõhtliikumise tungi, püstliikumise tungi aga väga palju; seevastu madalamate laskude korral on suur tarvidus rõhtliikumise tungi järele, mis peab kahurikuuli edasi toimetama väikesel kõrgusel. Aga ehkki ma saan suurepäraselt aru, et kui üritada kahurikuuli lasta 90-kraadise täiskalde alt püstsirgest sõrmelaiusegi võrra kaugemale, ei jagu ka kogu maailma jõust, vaid kuul kukub paratamatult samasse kohta tagasi, kust ta teele läkitati, ei söanda ma ometigi sama kindlalt väita, et mõni jõud, olles küll väiksem kui lõpmatu, ei suudaks null-kalde juures ehk rõhtjoonel toimides tõugata laskekeha mõnevõrragi edasi, ja et isegi näiteks pika ja kitsa toruga suurtükil poleks väge tõugata raudkuuli rõhtsuunaliselt edasi nõndanimetatud tühja punkti alt, see tähendab olematust punktist, mis paikneb seal, kus ei teki kaldenurka. Ma arvan, et jään selles asjas kahtlevale seisukohale, ja selle ilmingu otsustavast eitamisest hoiab mind tagasi üks teine tõsiasi, mis ei tundu vähem kummaline, ja ometigi on mul selle kohta ümberlökkamatult paikapidav tõestus.

Ja ilming ise seisneb selles, et võimatu on mõnda nööri timmida nii, et see jääks sirgjooneliselt ja rõhtpinnaga rööbiti pingule; ikka vajub ta lõdvaks ja lonti ega leidu jõudu, mis oleks küllaldane, et teda sirgu vedada.

5 — Mitte mingisugune hiigljõud ei suudaks nööri sedasi pingule tõmmata, et see jääks sirgjooneliselt rõhtpinnaga rööbiti

Salviati: Niisiis lakkate, isand Sagredo, tolles nöörijuhtumis ilmneva tagajärje kummalisuse üle imestamast, kuna teil on selle kohta tõestus; aga võib-olla leiame hoolikal vaatlemisel kuuli ja nööri juhtumi juures ka mõningaid kokkulangevusi. Laskekeha rõhtsuunalise kulgemisjoone kõverus näikse tulenevat kahest jõust, millest üks (ja nimelt väljalaskja jõud) paiskab teda edasi rõhtsuunas, teine aga (milleks on kuuli enda raskus) tõmbab teda otsejoones alla. Kuid nööri pingutamisel mõjuvad ju sellised jõud, mis tõmbavad nööri rõhtsuunaliselt, ja ühtlasi mõjub nööri enda raskus, mis vajub mõistagi allapoole. Järelikult on nood kaks kujunemislugu vägagi sarnased.

Ja kui teie omistate nööri kaalule nii suurt väge ja energiat, et see suudab avaldada vastumõju ning üle olla kui tahes suurest hiigljõust, mis püüaks nööri sirgu vedada, siis miks te seda kahurikuuli kaalu juures eitada soovite? Ja üksiti tahan ma nii teie imetuseks kui ka heameeleks öelda, et sedasi pingule tõmmatud ning suuremal või vähemal määral timmis nöör võtab longu vajudes selliste joonte kuju, mis on vägagi parabooljoonte moodi; ja sarnasus on lausa nii suur, et kui märgite rõhtpinna suhtes vertikaalselt asetatud tasapinnale parabooljoone ning pöörate selle siis ringi, nii et haripunkt jääb alla ja põhi rõhtpinnaga rööbiti, ning lasete tolle tähistatud parabooli põhja kummagi otsa külge kinnitatud keti rippu, märkate, et seda ketikest rohkem või vähem lõdvendades vajub see kõveraks ja sätib end tollesama parabooli järgi, ning säärane ühtelangevus kujuneb seda täpsemaks, mida vähem kisub tähistatud parabool jõnksu, see tähendab mida õgvendatum ta on; nii et paraboolide korral, mis on välja joonistunud 45-kraadisest väiksemate kaldenurkade all, kulgeb kett vaat et *ad unguem*²⁹ parabooli kohal.

Sagredo: Järelikult saaks säärase keti oskusliku rakendamise abil tasasele pinnale viivukese ajaga üles märkida suure hulga parabooljooni.

²⁹*Lad* täiesti täpselt. *Tlk.*

Salviati: Saaks muidugi ja sellest võiks üksjagu kasugi olla, mida ma teile kohe ka selgitan.

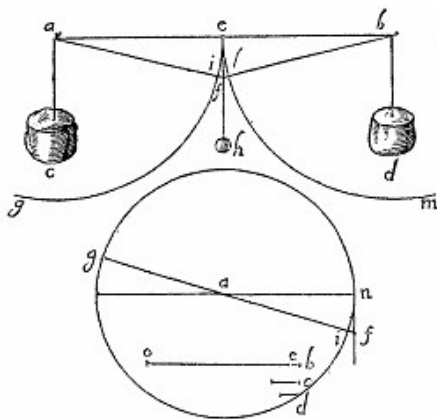
Simplicio: Aga enne kui jutuga edasi minna, tahaksin minagi põhjalikumalt selgitust vähemasti selle propositsiooni asjus, mille kohta teil oma sõnutsi olevat ümberlukkamatult paikapidav tõestus; ma räägin sellest, et mitte mingisugune hiigeljõud ei suudaks nõõri sedasi pingul hoida, et see jääks sirgelt rõhtpinnaga rööbiti.

Sagredo: Eks näis, kas mulle meenubki see tõestus, mille mõistmiseks oleks teil, isand Simplicio, vaja tõeks pidada seda, mis kõikide mehaaniliste riistapuude juures mitte pelgalt kogemuse, vaid ka tõestuse varal kinnitust leiab; ning jutt käib sellest, et kui liikumapanija ongi nõrgajõuline, suudab tema kiirus ületada ka vägeva vastupanu, mis avaldub vastupanijas, mille liigutamine peaks toimuma pikkamööda, seda muidugi tingimusel, et liikumapanija kiiruse suhe vastupanija aeglusle on suurem kui liigutamisele tuleva keha vastupanu suhe liikumapanija jõusse.

Simplicio: See on mulle ülimalt hästi teada ja Aristoteles on seda tõestanud oma *Mehaanikas*; päevselgelt ilmneb see kangi ja margapuu juures, kus vasturaskus, mis ei kaalu üle nelja naela, kergitab üles 400-naelase raskuse, kui selle vasturaskuse kaugus keskpunktist, mille ümber margapuu pöörleb, on üle saja korra suurem kui sellesama keskpunkti kaugus tollest punktist, kust ripub suur raskus; see sünnib aga põhjusel, et vasturaskus läbib alla vajudes üle saja korra pikema vahemaa, kui on see, mille võrra suur raskus sedaaegu kerkib; teisisõnu võiks öelda, et väike vasturaskus liigub kiirusega, mis enam kui sajakordselt ületab suure raskuse kiirust.

Sagredo: Te arutlete väga õigesti ega luba endale vähimatki kahtlust, tõdedes, et olgu liikumapanija jõud kui tahes väike, ometigi saab see jagu igasugusest suurest vastupanust, kui ta kiiruse poolest edestab seda, millele ta väelt ja raskuselt alla jääb.

Edasi võtame käsile nõõri puudutava juhtumi; põgusalt joonist uurides märkate nüüd, et kahe püsiva kinnituspunkti *a* ja *b* kohal kulgeva joone *ab* kummagi otsa küljes ripub, nagu näha võite, kaks kaaluvihti *c* ja *d*, mis hirmsuure jõuga tirides hoiavad

seda tõepoolest sirgelt pingul, kuna tegemist on kõigest joonega, millel polegi raskust.

Siinkohal lisan ma väite korras juurde, et kui te selle joone keskpäigast, milleks olgu punkt e , panete rippuma suvalise väikese raskuse — olgu selleks too h —, annab joon ab järele ning sunnib punkti f poole vajudes ja selle tagajärjel pikemaks venides kaht ränkrasket kaaluvihti c ja d ülespoole liikuma; ja ma tõestan seda teile sel viisil.

Ma joonestan keskpunktideks võetud a -st ja b -st välja ringi veerandid eig ja elm ; ja kuna pooldiameetrid ai ja bl on võrdsed ae ja eb -ga, kujunevad ülejäägid fi ja fl nendeks suurusteks, mille võrra lõigud af ja fb osutuvad ae -st ja eb -st pikemaks ning tingivad lõpptulemusena vihtide c ja d kerkimise juhul, kui raskusel h jaguks jõudu vajuda f -i; see leiaks aset siis, kui vihi h vajumise pikkust kujutava joone ef suhe joonde fi , mis määrab vihtide c ja d kerkimise, oleks suurem kui kummagi kaaluvihi raskuse suhe vihi h raskusse.

See aga leiab vältimatult aset, olgu vihtide c ja d raskus kui tahes suur ning h raskus kui tahes väike, välja arvatud juhul, kui kaaluvihtide c ja d raskus ei olegi h raskusest nii palju suurem, et võiks suhtarvu kujul ületada seda, mille võrra puutuja ef on üle jaotusest fi . Ja me tõestame seda nii. Olgu meil ring läbimõõduga gai ; ja nagu vihtide c ja d koguraskus suhtub h raskusse, suhtugu joon bo ühte teise joonde, milleks olgu c ; joon d aga

olgu sellest lühem, mistõttu bo suhe d -sse kujuneb suuremaks kui c -sse. Mõõtkem välja joonte ob ja d kolmas võrdeline be ning sama suhe, mis oe -l on eb -sse, olgu läbimõõdul gi (selle pikendamise korral) if -i; otspunktist f tuleb tõmmata puutuja fn ; ja kuna me talitasime nõnda, et sama suhe, mis oe -l on eb -sse, on gi -l of -i, kujuneb ühtelöömisel nii, et gf -i suhe fi -sse on sama mis ob suhe be -sse; aga ob ja be geomeetriliseks keskmiseks on d ning gf -i ja fi geomeetriliseks keskmiseks nf ; seega on nf -i suhe fi -sse sama mis ob suhe d -sse ning see suhe on suurem kui kaaluvihtide c ja d suhe vihti h .

Nii et kuna kaaluvihi h vajumise või kiiruse suhe vihtide c ja d kerkimisse või kiirusse on suurem kui nendesamade vihtide c ja d raskuse suhe vihi h raskusse, ongi päevselge, et kaalupomm h vajub alla, see tähendab joon ab minetab rõhtsa sirguse. Ja see, mis sünnib raskusest prii sirgjoonega ab , kui e -sse kinnitada kui tahes väike raskus h , sünnib sellesama nõõriga ab , pidades silmas kaaluga varustatud materjali, mingit muud raskust juurde lisamata; sest nõõri ab koostismaterjali kaal ise jääb ju rippu.

Simplicio: Ma jään igati rahule; aga äkki võiks isand Salviati oma lubaduse kohaselt meile selgitada, millist kasu võib sellisest kehtist tõusta, ning tutvustada seejärel neidki mõttearendusi, mida meie Akadeemik on esitanud löögijõu kohta.³⁰

Salviati: Üksjagu on nood viimatised mõtisklused täna meie meeli hõivanud; kuna peagi jõuab kätte hiline tund, jääksime mainitud teemade läbivõtmisega suuresti hätta; ent me lükkame kokkusaamise sobivama aja peale edasi.

Sagredo: Ma ühinen teie kõrgeaususe arvamusega, sest mitmete jutuajamiste põhjal meie Akadeemiku lähedaste sõpradega olen jõudnud järeldusele, et too löögijõu teema on üks väga hämar valdkond, ja kes iganes seda ka käsitlenud on, pole senini suutnud tungida tolle valdkonna salasoppidesse, mis on tulvil pimedust ning inimese esmasele ettekujutusele läbinisti ja igas suhtes võõrad; nende lõppjärelduste hulgas, mida olen kuulnud pa-

³⁰Löögijõu teemat vaadeldakse lõpetamata jäänud "Kuuendas päevas". *Tlk.*

kutavat, on minu kujutlusmaailma jäänud pidama üks ülimalt ebaharilik, täpsemalt see, et löögi jõud on ääretu, võib-olla isegi lõpmatu. Seega jääme ootama isand Salviatile soodsat silmapilku. Aga seniks öelge mulle, mis teemad need sellised on, mida kahurikuulide traktaadi järel õnnestub näha kirjalikul kujul.

Salviati: Käsitlemist leiavad mõningad tahuliste kehade raskuskeset puudutavad propositsioonid, mille uurimisega tegeles meie Akadeemik oma nooruses, sest talle tundus, et selles, mida Federigo Comandino oli tolle teema kohta kirja pannud, esineb nii mõnigi puudujääk.³¹ Niisiis uskus ta, et suudab nende propositsioonide varal, mida te näete siin kirja pandud kujul, saavutada selle sihi, mida taotles Comandino oma teoses; ja ta pühendus sellele uurimistööle hiilgavaima isanda, markii Guid'Ubaldo dal Monte, tolle omaaegse matemaatiku õhutusel, kelle väljapaistvust tõendavad mitmed avaldatud teosed; ja tollele isandale andis ta oma kirjatöö eksemplari selle mõttega, et jätkab edaspidi sellesisulisi uuringuid ka nende tahuliste kehadega seoses, mida Comandino polnud puudutanud; ent kuna mõni aeg hiljem sattus ta kätte geomeetria ülima asjatundja, isand Luca Valerio teos, ja olles tõdenud, et too lahendab kogu valdkonna tervikuna, midagi unarule jätmata, ei püüelnudki ta enam edasi, ehk küll tema lähenemisteed on isand Valerio omadest väga erinevad.

Sagredo: Sestap olekski hea, kui teie kõrgeausus jätaks selleks ajaks, mis sigineb meie möödunud ja tulevaste kokkusaamiste vahele, raamatu minu kätte, et ma saaksin sedaaegu vaadata ja uurida järgnevalt kirjas olevaid propositsioone.

Salviati: Suure heameelega täidan ma teie palve, jäädes ühtlasi lootma, et teie kõrgeaususele pakuvad need propositsioonid naudingut.

Neljas päev lõpeb

(Järgneb)

³¹Jutt käib Federico Commandino (ka Federigo Comandino; 1509–1575) teosest *De centro gravitatis solidorum*, mis ilmus Bolognas 1565. aastal. *Tlk.*